IUS MODERNUM

Науковий журнал

https://www.doi.org/10.31617/zt.knute

УДК 342

Журнал визнано МОН України як фахове видання категорії "Б" у кластері "Право"
Виходить 4 рази на рік. Заснований у січні 2012 р.
З березня 2026 року виходить під назвою "Ius Modernum"
До лютого 2026 року виходив під назвою "Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право"

2026
№2(143)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

ГУРЖІЙ Тарас, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ *(Україна)*

Заступник головного редактора

МАЗАРАКІ Наталія, д. ю. н., професор, завідувач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права ДТЕУ *(Україна)*

Відповідальний секретар

ШВЕДОВА Ганна, к. ю. н., доцент, доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу ДТЕУ *(Україна)*

Члени редакційної колегії

БУТС Каролін, доктор філософії, професор Брюссельського центру з питань конкурентної політики Брюссельського вільного університету *(Бельгія)*

БЛОККС Жан, д. ю. н., доцент юридичного факультету Антверпенського університету *(Бельгія)*

ВАЩЕНКО Юлія, доктор філософії, професор кафедри адміністративного та екологічного права юридичного факультету Університету Коменського в Братиславі *(Словацька Республіка)*

ГУРАШ Вікторія, к. ю. н., науковий співробітник Університету Цюріха *(Швейцарія)*

ОСТАПЕНКО Ганна, д. ю. н., лектор права Університету Бедфордшір *(Велика Британія)*

ГОНЧАРЕНКО Олена, д. ю. н., доцент, головний науковий консультант відділу з питань цивільних і господарських відносин та підприємництва Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України *(Україна)*

КОРТУКОВА Тамара, доктор філософії з міжнародного права, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету *(Україна)*

ЦУВІНА Тетяна, д. ю. н., професор, завідувач кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого *(Україна)*

Адреса редакції, видавця, виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ,
Україна, 02156
Телефон редакції: 531-31-16
E-mail: zt@knute.edu.ua
https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/golovna

Внесено зміни до Реєстру суб'єктів медіа України,
рішення № 383 від 05.02.2026

За рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 798 від 31.08.2023
присвоєно ідентифікатор R30-01230

Індекс журналу в Каталозі видань України
на 2026 рік – 09641

Надруковано на обладнанні ДТЕУ

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 7656 від 05.09.2022

Видається за рекомендацією
Вченої ради ДТЕУ
(протокол засідання № 11
від 28.05.2026)

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Директор Центру
періодичних видань
І. В. Кривицька
Редактори: Л. Л. Нескороджена,
І. С. Салай, Л. М. Данченко

Художньо-технічний редактор
Л. В. Чорнокозинська

Підписано до друку 01.06.2026.
Тираж 200 пр. Зам. 205.

Журнал представлено в міжнародних наукометричних базах даних, репозиторіях та пошукових системах: Index Copernicus, Реєстр наукових видань України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Crossref, Dimensions, Research Bible.

© Державний торговельно-економічний університет, 2026

З М І С Т

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ФІЛІППОВ А.	Телеологічні домінанти відповідальності в міжнародному повітряному праві	4
ГОЛУБЄВА В., ГОЛОВКО Є.	*СВАМ* у системі регулювання міжнародної торгівлі	13

НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

ПАЛЬЧУК П.	Правовий статус посадових осіб державних корпорацій	34
СУДАРЕНКО О., ЛАТА Н.	Недискримінація та невідворотність відповідальності як принципи податкового законодавства	51
РИЖЕНКО Н.	Оголошення особи померлою *vs* встановлення факту смерті	68
КРАВЧЕНКО В.	Реалізація дискреційних повноважень у сфері публічного адміністрування	82
СОФІЮК Т.	Право на індивідуалізацію думки і почуття	95

ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

АНДРЕЙКІВ А.	Юрисдикційний імунітет іноземних держав у праві США	107
РЄЗНІКОВ О.	Суспільний інтерес у викриванні: європейська судова практика	119

CONTENT

IUS INTER GENTES

FILIPPOV A.	Teleological dominants of liability in international air law	4
HOLUBIEVA V., HOLOVKO Ye.	SBAM in the international trade regulation system	13

IUS DOMESTICA

PALCHUK P.	Legal status of officials of state corporations	34
SUDARENKO O., LATA N.	Non-discrimination and inevitability of liability as principles of tax law	51
RYZHENKO N.	Legal declaration of a person as deceased vs determination of the fact of death	68
KRAVCHENKO V.	Implementation of discretionary powers in the field of public administration	82
SOFIIUK T.	The right to individualization of thought and feeling	95

IUS NATIONALE

ANDREIKIV A.	Jurisdictional Immunity of Foreign States in U.S. Law	107
RIEZNIKOV O.	Public interest in whistleblowing: European case law	119

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(143)01
УДК 347.823.4

ФІЛІППОВ Артем
https://orcid.org/0000-0002-9035-144X

к. ю. н., доцент, старший науковий співробітник відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна
Philippov.Artem.Valerijovich@gmail.com

FILIPPOV Artem
https://orcid.org/0000-0002-9035-144X

PhD (Law), Associate Professor, Senior Researcher at the Department of International Law and Law of the European Union V. M. Koretsky Institute of State and Law, NAS of Ukraine

4, Triochsvyatitelska St., Kyiv, 01001, Ukraine

Philippov.Artem.Valerijovich@gmail.com

ТЕЛЕОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ПОВІТРЯНОМУ ПРАВІ

Досліджено трансформацію інституту відповідальності в міжнародному повітряному праві під впливом сучасних глобальних викликів, таких як збройні конфлікти, кіберзагрози та екологічні проблеми. Метою роботи є визначення телеологічних домінант відповідальності в міжнародному повітряному праві на сучасному етапі та оцінка їх адекватності новітнім ризикам. В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що такими домінантами виступають стійкість та сталий розвиток міжнародної цивільної авіації. Застосовано телеологічний підхід у комплексі з методами синтезу, індукції, дедукції та порівняльним аналізом. Доведено, що сталий розвиток реалізується через досягнення балансу між економічним зростанням перевізників і соціальною відповідальністю перед пасажирами (зокрема через об'єктивну відповідальність за Монреальською конвенцією 1999 р.), а також завдяки механізмам екологічної квазівідповідальності CORSIA. Водночас обґрунтовано, що досягнення стійкості вимагає гарантування як безпеки польотів (safety), так і авіаційної безпеки (security). Наголошено на критичній необхідності дієвих міжнародно-правових механізмів відповідальності держав за збройну агресію й акти незаконного втручання (кібератаки, дронові атаки). Зроблено висновок, що розуміння відповідальності виключно як ретроспективного механізму компенсації є застарілим.

TELEOLOGICAL DOMINANTS OF LIABILITY IN INTERNATIONAL AIR LAW

The transformation of the institution of liability in international air law under the influence of modern global challenges, such as armed conflicts, cyber threats, and environmental issues, has been studied. The purpose of the study is to determine the teleological dominants of liability in international air law at the present stage and to assess their adequacy to the latest risks. The research is based on the hypothesis that these dominants are the resilience and sustainable development of international civil aviation. A teleological approach was applied in combination with methods of synthesis, induction, deduction, and comparative analysis. It has been proven that sustainable development is realized through achieving a balance between the economic growth of carriers and social responsibility towards passengers (in particular, through objective liability under the 1999 Montreal Convention), as well as through CORSIA's environmental quasi-liability mechanisms. At the same time, it has been substantiated that achieving resilience requires guaranteeing both flight safety and aviation security. The critical need for effective international legal mechanisms of state liability for armed aggression and acts of unlawful interference (cyberattacks, drone attacks) is emphasized. It has been concluded that the understanding of liability exclusively as a retrospective compensation mechanism is outdated. The modern institution of liability must

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Сучасний інститут відповідальності має виконувати проактивну функцію управління ризиками. Доведено, що лише постійна та завбачлива модернізація норм відповідальності дозволить подолати фрагментарність міжнародно-правового поля та забезпечити життєздатність і сталий розвиток міжнародної авіації в інтересах людства.

Ключові слова: сталий розвиток, стійкість, міжнародна цивільна авіація, відповідальність авіаперевізника, *CORSIA*, незаконне втручання, авіаційна безпека, безпека польотів.

perform a proactive risk management function. It has been proven that only continuous and prudent modernization of liability norms will allow overcoming the fragmentation of the international legal framework and ensure the viability and sustainable development of international aviation in the interests of humanity.

Keywords: sustainable development, resilience, international civil aviation, liability of the air carrier, CORSIA, unlawful interference, aviation security, flight safety.

JEL Classification: F13, F18, K33, Q58.

Вступ

Міжнародний повітряний транспорт як складна відкрита система є невіддільною складовою глобальної транспортної системи, яка, зі свого боку, є одним із найважливіших елементів системи глобальної економіки. Сьогодні важко уявити міжнародні перевезення без авіаційної компоненти. Звідси логічно випливає, що стійкість та сталий розвиток міжнародної цивільної авіації є необхідною умовою й водночас запорукою стійкості та сталого розвитку глобальної економіки.

Однією з ключових умов стійкості та сталого розвитку міжнародної цивільної авіації є безпековий чинник. Наразі стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, прискорений військовим протистоянням держав та їхніх військово-політичних блоків, зумовив як відносно, так і абсолютно нові виклики безпеці міжнародної цивільної авіації, з якими раніше не стикались: засоби радіоелектронної боротьби, безпілотні літальні апарати, кіберзагрози, гібридні загрози (зокрема проксі-війна). Зважаючи на транснаціональний характер авіації, ефективна протидія загрозам (від класичного тероризму до сучасних кібератак на аеронавігаційні системи та дронових атак на аеропорти чи повітряні судна в польоті), стійкість до цих викликів вимагають ефективного міжнародно-правового механізму, зокрема й механізму відповідальності. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю пошуку телеологічних домінант інституту відповідальності в міжнародному повітряному праві, що дозволить краще зрозуміти не лише його роль на сучасному етапі, а й визначити перспективи та напрями подальшого розвитку.

Обмежений обсяг публікації не дозволяє навести аналіз усіх наукових праць, що досліджують аспекти, дотичні до теми цієї статті, тому увагу зосереджено лише на найбільш актуальних та значущих дослідженнях. У науці міжнародного повітряного права теоретичний фундамент сучасного інституту відповідальності, а також стратегій сталого розвитку та стійкості міжнародної цивільної авіації закладено в численних працях авторитетних зарубіжних науковців. Так, *Abeyratne* (2014) розглядає стійкість як здатність міжнародного права та держав подолати політичні розбіжності й створити єдину, універсальну

систему контролю за викидами, яка захистить і планету, і саму галузь, а сталий розвиток – як здатність авіації досягти балансу між попитом на перевезення та вуглецевою нейтральністю за допомогою глобальних економічних інструментів. У наступній своїй праці *Abeyratne* (2015) розглядає стійкість не лише як економічну здатність авіакомпаній переживати кризи, а як здатність міжнародного права та держав спільно підтримувати безпечний режим польотів навіть в умовах глобальної нестабільності чи збройних конфліктів; доводить, що справжній сталий розвиток авіації має ґрунтуватися як на технологічних чи екологічних інноваціях, так і на міцному фундаменті міжнародної співпраці, захисті прав людини, інклюзивності та високих стандартах публічної політики. *Milde* (2016) показує, що стійкість і сталість міжнародної цивільної авіації постійно стикаються із суворою реальністю – небажанням суверенних держав поступатися своїми інтересами та брати на себе нові міжнародно-правові зобов'язання щодо відповідальності чи екології. *Dempsey* (2017) розглядає сталий розвиток та стійкість через аналіз міждержавних договорів, міжнародних стандартів, конфліктів юрисдикцій та функцій *ІКАО* як ключового нормотворчого органу. *Mendes de Leon* (2017) розкриває "сталий розвиток" крізь призму екологічної безпеки авіації та *CORSIA*, а "стійкість" – через здатність міжнародної системи модернізувати механізми юрисдикції, невідворотності покарання (*Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation*, 2010) та об'єктивної відповідальності перед третіми особами (*Convention on Compensation for Damage Caused by Aircraft to Third Parties*, 2009) в умовах мінливого безпекового середовища. *Fox* (2021) доводить, що без надійної правової рамки, яка захищає авіацію від актів агресії та незаконного втручання, будь-які спроби досягти стійкості, а отже, й сталого розвитку галузі є марними. *Zając* (2025) концентрується на технічних та правових аспектах безпеки польотів (*safety*), розглядаючи стійкість як інституційну здатність правової системи долати системні шоки, а сталий розвиток – як готовність міжнародного права сертифікувати та впроваджувати авіаційні технології майбутнього. Стратегічні сценарії та інституційний супровід сталого розвитку авіаційного транспорту України, зокрема й в умовах російської повномасштабної агресії, дослідили Харазішвілі та ін. (2022). Сучасні проблеми міжнародної цивільної авіації, зокрема вплив світових тенденцій на вирішення проблеми пріоритетів цивільної авіації в досягненні Цілей сталого розвитку, активізацію роботи у програмі глобального партнерства у сфері цивільної авіації для виконання документа ООН "Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року" тощо, вивчала Чулінда (2022).

Інформаційною базою дослідження є зазначені вище наукові праці зарубіжних та вітчизняних науковців, а також міжнародні конвенції та стандарти, що містяться в додатках до цих конвенцій.

Метою цієї статті є, ґрунтуючись на телеологічному підході до відповідальності в міжнародному повітряному праві, визначити її телеологічні домінанти на сучасному етапі розвитку та перспективи на майбутнє, оцінити адекватність актуальним викликам.

В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що телеологічними домінантами відповідальності в міжнародному повітряному праві є стійкість та сталий розвиток міжнародної цивільної авіації. Для перевірки заявленої гіпотези застосовано телеологічний підхід.

Виклад основного матеріалу статті передбачає її поділ на дві основні частини. У першій здійснено аналіз інституту відповідальності в міжнародному повітряному праві з метою з'ясувати, чи спрямовані його норми (та яким чином) на досягнення сталого розвитку міжнародної цивільної авіації. За допомогою комплексного застосування загальнонаукових (синтез, індукція, дедукція, порівняння, системний) та спеціально-юридичного методів обґрунтовано, що сталий розвиток міжнародної цивільної авіації може бути досягнутий через реалізацію норм щодо відповідальності авіаперевізника, які являють собою модель компромісу між економічним зростанням авіаперевізників та їхньою соціальною відповідальністю перед пасажирами. Інший аспект доктрини сталого розвитку, захист довкілля, чітко простежується в правовому механізмі *CORSIA*. У другій частині дослідження проаналізовано той самий інститут для з'ясування спрямованості його норм (та механізмів їх реалізації) на досягнення стійкості міжнародної цивільної авіації. За допомогою зазначеного методологічного інструментарію обґрунтовано, що стійкість може бути досягнута лише через забезпечення обох її аспектів: безпеки польотів та авіаційної безпеки, чого неможливо досягти без ефективного міжнародно-правового механізму відповідальності держав та інших суб'єктів.

1. Відповідальність та сталий розвиток

До інституту відповідальності в міжнародному повітряному праві традиційно відносять норми про відповідальність держав (*Convention on International Civil Aviation,* 1944, *art.* 88; *International Law Commission*, 2001, *art.* 31–39), експлуатантів (*Convention on damage caused by foreign aircraft to third parties on the surface*, 1952) та авіаперевізників (*Convention for the Unification of Certain Rules for International Carriage by Air*, 1999, *art.* 17–37), а також норми, що хоч самі по собі не встановлюють і не визначають кримінальної відповідальності, але зобов'язують держави криміналізувати акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації та застосовувати щодо таких актів суворі покарання (*Convention for the suppression of unlawful seizure of aircraft*, 1970; *Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation*, 2010).

Доктрина сталого розвитку (*Sustainable Development*), імплементована в політику Міжнародної організації цивільної авіації (*ІКАО*) (Чулінда, 2022, с. 116–122), вимагає балансу між економічним зростанням, соціальною відповідальністю та захистом довкілля. Інститут відповідальності в міжнародному повітряному праві підпорядкований цій меті через виконання двох функцій:

1) інтерналізація екстерналій: перенесення витрат за негативні наслідки діяльності (шкода пасажирам, екології) на тих суб'єктів, які їх генерують (авіаперевізників або держави);

2) превенція: загроза настання відповідальності стимулює суб'єктів інвестувати в безпеку й екологічність.

У приватноправовій площині сталий розвиток авіації неможливий без стабільного пасажиропотоку та довіри суспільства. Мета Монреальської конвенції 1999 р. (*Convention for the Unification of Certain Rules for International Carriage by Air*, 1999) полягає у зміщенні фокуса з протекціонізму перевізника на захист прав споживача, а запровадження моделі об'єктивної відповідальності створює соціально справедливий механізм, який гарантує пасажирам швидку та адекватну компенсацію (*Dempsey & Milde*, 2005), що, своєю чергою, забезпечує економічну стабільність і прогнозованість ринку авіаперевезень як складової глобальної економіки. Водночас межі відповідальності авіаперевізника залишають авіаперевезення та їх страхування економічно виправданими, що є необхідним компромісом між забезпеченням інтересів пасажирів (членів їх сімей) та авіакомпаній.

Інститут відповідальності в міжнародному повітряному праві покликаний внести більше визначеності в діяльність міжнародної цивільної авіації: не тільки реактивно, шляхом притягнення винних до майнової чи немайнової відповідальності, а й проактивно – через управління ризиками в цій галузі (*Fox*, 2021). Другий підхід в контексті розподілу ризиків особливо важливий з точки зору економічної безпеки, забезпечення стійкості та сталого розвитку міжнародної цивільної авіації. Саме управління ризиками через їх розподіл є прикметою сучасності, характерною тенденцією розвитку інституту відповідальності в міжнародному повітряному праві, особливо притаманною відповідальності експлуатанта повітряного судна (*Convention on Compensation for Damage Caused by Aircraft to Third Parties*, 2009; *Convention on Compensation for Damage to Third Parties, Resulting from Acts of Unlawful Interference Involving Aircraft*, 2009) та авіаперевізника (*Convention for the Unification of Certain Rules for International Carriage by Air*, 1999, *art.* 17–37).

Найбільш яскраво телеологічна спрямованість на сталий розвиток проявляється в екологічному вимірі. Авіація є одним із значущих джерел викидів парникових газів. Формування новітнього субінституту екологічної відповідальності відбувається через впровадження Системи компенсації та скорочення викидів вуглецю для міжнародної авіації

(*CORSIA*) (*International Civil Aviation Organization [ICAO]*, 2022). Мета відповідальності не покарати за шкоду довкіллю, а змусити галузь досягти цілі "вуглецевої нейтральності" до 2050 року. Правовий механізм *CORSIA* створює квазівідповідальність: авіакомпанії, які перевищують квоти, зобов'язані купувати вуглецеві офсети, що фінансово стимулює розробку екологічно чистого авіаційного пального (*SAF*) та нових аеродинамічних рішень (*Mendes de Leon*, 2017).

2. Відповідальність та стійкість

Безпека є наріжним каменем функціонування міжнародної цивільної авіації. У доктрині міжнародного повітряного права традиційно розмежовують два аспекти стійкості: "безпека польотів" (*safety*), що стосується льотної придатності, технічної та експлуатаційної надійності, безпеки аеронавігації, та "авіаційна безпека" (*security*), яка спрямована на захист від актів незаконного втручання (*Milde*, 2016; *Dempsey*, 2017).

Сьогодні основними безпековими викликами та ризиками для міжнародної цивільної авіації є збройні конфлікти як міжнародного, так і неміжнародного характеру (зокрема й гібридні), тероризм (включно з новими вкрай небезпечними викликами, такими як кібертероризм та "дроновий" тероризм), а також інші акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації, технічні та людський чинники під час виробництва й експлуатації повітряних суден та авіаційного обладнання (як бортового, так і наземного), екологічні, економічні та інші виклики. В зазначених сферах розвиток інституту відповідальності відбувається нерівномірно. Стійкість та сталий розвиток міжнародної цивільної авіації потребують розробки спеціальних конвенційних механізмів для чіткої ідентифікації й атрибуції новітніх загроз, насамперед актів незаконного кібервтручання в діяльність цивільної авіації, підміни сигналу *GPS* (*spoofing*), дронових атак.

Будь-які економічні та екологічні досягнення нівелюються в умовах руйнування базової архітектури безпеки. Сталий розвиток міжнародної цивільної авіації неможливий у просторі, де ігнорується суверенітет та застосовується зброя проти цивільних об'єктів. Стійкість як телеологічна домінанта відповідальності набуває критичного значення в умовах збройних конфліктів. Акти збройної агресії, знищення цивільних повітряних суден та авіаційної інфраструктури, цілеспрямовані удари по аеропортовій інфраструктурі та порушення норми ст. 3 *bis* Чиказької конвенції 1944 р. (*Convention on International Civil Aviation,* 1944) є прямим посяганням на саме існування міжнародної цивільної авіації в регіоні. Без дієвого механізму відповідальності держав за воєнні злочини проти цивільної авіації неможливо відновити сталу роботу міжнародних маршрутів.

Висновки

Традиційне розуміння інституту відповідальності виключно як механізму ретроспективного реагування на правопорушення (компенсації чи санкції) виявляється недостатнім та застарілим. Інститут відповідальності в міжнародному повітряному праві виходить за межі галузевого механізму компенсації збитків. Його телеологічними домінантами мають стати забезпечення сталого розвитку та стійкості міжнародної цивільної авіації. Ця мета досягається через синергію трьох напрямів: соціальної справедливості та економічної стабільності ринку перевезень (через механізми Монреальської конвенції 1999 року), екологічної безпеки авіації (через систему *CORSIA*) та забезпечення безпеки авіації (авіаційної та безпеки польотів). Ефективні механізми міжнародно-правової відповідальності за шкоду, завдану цивільній авіації актами збройної агресії, можуть стати в майбутньому фундаментальною гарантією того, що галузь здатна відновлюватися, долати кризи та продовжувати свій сталий розвиток в інтересах усього людства. За умов сучасної системної кризи світового порядку взагалі та міжнародного правопорядку зокрема антикризова стратегія стійкості вимушено виходить на перший план, нерідко відсуваючи сталий розвиток до кращих часів.

Запорукою ефективності інституту відповідальності в міжнародному повітряному праві є його постійна модернізація, яка, на жаль, відбувається реактивно, як відповідь на черговий виклик, зазвичай з великим запізненням. Це нерідко призводить до того, що нова конвенція на момент набуття нею чинності вже виявляється застарілою, оскільки з моменту її розробки, потім підписання, ратифікації сторонами та, зрештою, набрання чинності після надання депозитарію сторонами необхідної кількості ратифікаційних грамот проходять десятки років! І це ще не найгірший сценарій, бо конвенція може взагалі так і не набрати чинності – такі випадки в історії міжнародного права непоодинокі, існують вони наразі і в міжнародному повітряному праві – зокрема, це стосується нових Монреальських конвенцій (*Convention on Compensation for Damage Caused by Aircraft to Third Parties*, 2009; *Convention on Compensation for Damage to Third Parties, Resulting from Acts of Unlawful Interference Involving Aircraft*, 2009). Більше того, навіть ті конвенції, що набрали чинності, не поширюють свою дію на всі держави, оскільки значна кількість держав їх не ратифікувала. Телеологічні домінанти стійкості та сталого розвитку однаково не можуть бути досягнуті в умовах фрагментарного правового поля. Відсутність ратифікації ключових інструментів (таких як Пекінська конвенція 2010 р. чи Монреальський протокол 2014 р.) окремими державами (зокрема й Україною) послаблює стійкість міжнародної цивільної авіації до актів незаконного втручання. Вочевидь, тільки проактивна, завбачлива модернізація інституту відповідальності в міжнародному

повітряному праві забезпечить стійкість до нових викликів та загроз, а в перспективі – і сталий розвиток, який, своєю чергою, стане запорукою сталого розвитку міжнародного повітряного права, а отже, й міжнародної цивільної авіації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Abeyratne, R. (2014). *Aviation and climate change: In search of a global market based measure*. Springer.

Abeyratne, R. (2015). *Aviation and international cooperation: Human and public policy issues*. Springer.

Convention for the suppression of unlawful seizure of aircraft. (1970, December 16). ICAO Doc 8920. https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20860/volume-860-I-12325-English.pdf

Convention for the Unification of Certain Rules for International Carriage by Air (Montreal Convention). (1999, May 28). https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202242/v2242.pdf

Convention on Compensation for Damage Caused by Aircraft to Third Parties. (2009, May 2). ICAO Doc 9919. https://awg.aero/wp-content/uploads/2019/09/GRC-Final.pdf

Convention on Compensation for Damage to Third Parties, Resulting from Acts of Unlawful Interference Involving Aircraft. (2009, May 2). https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/2009-Convention-for-Damage-to-3rd-Parties-from-Acts-of-Unlawful-Interference-Involving-Aircraft-1.pdf

Convention on damage caused by foreign aircraft to third parties on the surface. (1952, October 7). ICAO Doc 7364. https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=08000002801406bd

Convention on International Civil Aviation (Chicago Convention). (1944, December 7). https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%2015/volume-15-ii-102-english.pdf

Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation. (2010, September 10). ICAO Doc 9960. https://www.icao.int/sites/default/files/secretariat/legal/Docs/beijing_convention_multi.pdf

Dempsey, P. S. (2017). *Public international air law* (2nd ed.). Institute of Air and Space Law, McGill University.

Dempsey, P. S., & Milde, M. (2005). *International air carrier liability: The Montreal Convention of 1999*. Centre for Research in Air and Space Law, McGill University.

Fox, S. J. (2021). Past attacks, future risks: Where are we 20-years after 9/11? *Journal of Strategic Security, 14*(4), 54–85. https://digitalcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1964&context=jss

International Civil Aviation Organization. (2022). *Resolution A41-21: Consolidated statement of continuing ICAO policies and practices related to environmental protection – Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation (CORSIA)*. ICAO.

International Law Commission. (2001). Responsibility of States for internationally wrongful acts. In *Yearbook of the International Law Commission, 2001* (Vol. 2, Part 2). United Nations. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

Mendes de Leon, P. (2017). *Introduction to air law* (10th ed.). Kluwer Law International.

Milde, M. (2016). *International air law and ICAO* (3rd ed.). Eleven International Publishing.

Zając, G. K. (2025). *Safety regulation in international aviation law: Normative aspects of safety*. Routledge.	
Харазішвілі, Ю. М., Бугайко, Д. О., & Ляшенко, В. І. (2022). *Сталий розвиток авіаційного транспорту України: Стратегічні сценарії та інституційний супровід*. НАН України, Інститут економіки промисловості.	Kharazishvili, Yu. M., Buhaiko, D. O., & Liashenko, V. I. (2022). *Sustainable development of aviation transport of Ukraine: Strategic scenarios and institutional support*. NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics.
Чулінда, Л. (2022). Цілі сталого розвитку: Пріоритети цивільної авіації. *Krakowskie Studia Małopolskie, 2*(34), 113–133.	Chulinda, L. (2022). Sustainable development goals: Priorities of civil aviation. *Krakowskie Studia Małopolskie, 2*(34), 113–133.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував фінансування для цього дослідження.

Філіппов, А. (2026). Телеологічні домінанти відповідальності в міжнародному повітряному праві. *Ius Modernum, 2*(143), 4–12. https://doi.org/10.31617/3.2026(143)01

Надійшла до редакції 22.02.2026.
Отримано після доопрацювання 24.03.2026.
Прийнято до друку 30.04.2026.
Публікація онлайн 19.06.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(143)02
УДК 339.543

ГОЛУБЄВА Вікторія
https://orcid.org/0000-0003-3903-3451
к. ю. н., професор,
професор кафедри міжнародного цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
v.holubeva@knute.edu.ua

HOLUBIEVA Viktoriia
https://orcid.org/0000-0003-3903-3451
PhD (Law), Professor,
Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
v.holubeva@knute.edu.ua

ГОЛОВКО Єлизавета
https://orcid.org/0009-0000-1008-0567
спеціаліст відділу міжнародних зв'язків Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
y.holovko@knute.edu.ua

HOLOVKO Yelyzaveta
https://orcid.org/0009-0000-1008-0567
Leading specialist
at the International Relations Office
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
y.holovko@knute.edu.ua

СВАМ У СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Присвячено характеристиці Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС (СВАМ) з огляду його місця в системі тарифних і нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі. Актуальність дослідження зумовлена посиленням впливу екологічної компоненти на міжнародні та національні торговельні режими і включенням параметрів "вуглецевої інтенсивності" до умов доступу товарів на деякі ринки (зокрема ЄС, Великої Британії, Швейцарії). Висунуто гіпотезу, згідно з якою СВАМ не має ознак митно-тарифного регулювання, а його суть і особливості застосування відповідають певним характеристикам нетарифного регулювання міжнародної торгівлі й на теперішній момент фактично формують "процедурний" бар'єр нетарифного регулювання, що ґрунтується на обов'язкових вимогах моніторингу, звітності та верифікації викидів. Відповідно, при дослідженні місця СВАМ у системі тарифних та нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі, національної практики держав і підходів СОТ систематизовано деякі особливості Механізму на відповідність ознакам тарифного чи нетарифного регулювання. Проаналізовано і порівняно зміст деяких міжнародних та національних нормативно-правових актів з точки зору їх взаємозв'язку і співвідношення (зокрема Регламенту (ЄС) 2023/956, ГАТТ, Угоди про технічні бар'єри в торгівлі, відповідних положень законодавства Великої Британії та

SBAM IN THE INTERNATIONAL TRADE REGULATION SYSTEM

This article is dedicated to the characteristics of the Carbon Border Adjustment Mechanism at the EU border (CBAM) with regard to its place in the system of tariff and non-tariff measures regulating international trade. The relevance of the study is determined by the growing influence of the environmental component on international and domestic trade regimes, as well as by the inclusion of "carbon intensity" parameters in the conditions for market access for goods (in particular, the European Union, the United Kingdom, and Switzerland). The hypothesis is put forward according to which CBAM does not have the characteristics of customs or tariff regulation, and its essence and application features correspond to certain characteristics of non-tariff regulation of international trade and, at present, actually form a non-tariff "procedural" regulatory barrier based on mandatory requirements for monitoring, reporting, and verifying of emissions. Accordingly, when studying the place of CBAM in the system of tariff and non-tariff regulation measures of international trade, the national practice of states, and the approaches of the World Trade Organization, certain features of the Mechanism have been systematized for compliance with the characteristics of tariff or non-tariff regulation. The content of some international and domestic legal acts has been analysed and compared in terms of their interconnection and correlation (in particular, Regulation (EU) 2023/956, the General Agreement on Tariffs and Trade, the Agreement on Technical Barriers to Trade, and relevant provisions of the

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Швейцарії). Узагальнено вплив міжнародної і національної складових на теоретичні та практичні аспекти дії CBAM, а також практику Органу врегулювання спорів СОТ і означено необхідність комплексного підходу в цій сфері. Отримані результати підтверджують, що CBAM не є митом чи внутрішнім податком та не справляється в момент митного оформлення, що унеможливлює його кваліфікацію як заходу митно-тарифного регулювання. Організаційно-правова конструкція CBAM відповідає характеристикам нетарифного "процедурного" інструменту доступу на ринок, оскільки передбачає обов'язкове розкриття даних про вбудовані викиди, їх незалежну верифікацію та пов'язує можливість імпорту з виконанням процедур MRV. Доведено, що така кваліфікація CBAM зумовлює застосовність статей I та III ГАТТ, норм Угоди про технічні бар'єри у торгівлі та необхідність обґрунтування його легітимності за ст. XX ГАТТ. Сформульовані висновки визначають ключові міжнародно-правові наслідки функціонування CBAM і встановлюють нові вимоги для третіх країн щодо узгодження процедур оцінки викидів із регуляторними вимогами ЄС.

Ключові слова: Механізм коригування вуглецевих викидів на кордоні (*CBAM*), "Моніторинг, звітність, верифікація" (*MRV*), Європейська система торгівлі квотами на викиди (*EU ETS*), СОТ, ГАТТ, тарифні заходи/бар'єри, нетарифні заходи/бар'єри.

legislation of the United Kingdom and Switzerland). The impact of international and national components on both the theoretical and practical aspects of CBAM's operation has been summarized, as well as the practice of the WTO Dispute Settlement Body and the need for a comprehensive approach in this field has been indicated. The obtained results confirm that CBAM is not a customs duty or internal tax and is not levied at the time of customs clearance, which precludes its qualification as a measure of customs-tariff regulation. The organizational and legal structure of CBAM corresponds to the characteristics of a non-tariff "procedural" market access instrument, as it provides for mandatory disclosure of embedded emissions data, their independent verification, and links the possibility of import to the fulfilment of MRV procedures. It has been proven that such a SBAM qualification entails the applicability of Articles I and III of the GATT, the provisions of the Agreement on Technical Barriers to Trade, and the need of justifying its legitimacy under Article XX of the GATT. The formulated conclusions define the key international legal implications of CBAM's operation and establish new requirements for third countries concerning the alignment of emissions assessment procedures with the regulatory requirements of the European Union.

Keywords: Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM), "Monitoring, Reporting, Verification" (MRV), EU Emissions Trading System (EU ETS), WTO, GATT, tariff measures/barriers, non-tariff measures/barriers.

JEL Classification: F13, F18, K33, Q58.

Вступ

Запровадження з 2026 р. Європейським Союзом Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні (*CBAM*, *Carbon Border Adjustment Mechanism*, далі – *CBAM* або Механізм) є проявом сучасної трансформації міжнародної торговельної системи. Означені зміни важливі й цікаві з різних причин.

По-перше, за просторовою ознакою (територією дії та впливу), оскільки Механізм застосовується на регіональному рівні (на внутрішньому ринку і на кордонах ЄС), але фактично впливає як на національне (для експортерів товарів до Євросоюзу і країн їх походження), так і на всесвітнє (в рамках Світової організації торгівлі, далі – СОТ) переосмислення процесів зовнішньоторговельного регулювання і його складових елементів.

По-друге, з огляду на сутнісні характеристики *CBAM* (саме як багатокомпонентного регуляторного явища, яке об'єднує економічні (в т. ч. торговельні), екологічні та організаційно-правові аспекти). Фактично екологічні характеристики виробничих процесів стають визначальною складовою режиму доступу товарів на внутрішній ринок, а отже, елементом зовнішньоторговельної політики держав і митних територій. Це зумовлює необхідність переосмислення підходів до деяких аспектів

правового регулювання міжнародної торгівлі на універсальному, регіональному та національному рівнях. Для України тема є нагальною передусім внаслідок економічних масштабів застосування *CBAM*. За оцінками профільних бізнес-асоціацій та аналітичних центрів, у 2025 р. близько 15% українського експорту до Європейського Союзу припадає на товари, що підпадають під сферу дії *CBAM*, зокрема продукцію чорної металургії, цемент, алюміній та добрива (Центр економічного відновлення, 2025; Європейська бізнес-асоціація, 2025). Враховуючи, що 2025 рік є завершальним етапом перехідного періоду Механізму перед його повноцінним фінансовим застосуванням з 1 січня 2026 р., зазначені показники свідчать про безпосередній і найближчий вплив *CBAM* на умови доступу українських товарів до внутрішнього ринку ЄС.

По-третє, необхідно розуміти, до яких тарифних чи нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі належить *CBAM*, оскільки від цього залежить, чи може та за яких умов він буде застосовуватися, щоб відповідати вимогам міжнародних договорів системи СОТ і не спотворювати конкурентні умови на світових ринках. Зазначене, своєю чергою, вплине на те, які кроки (щодо лібералізації міжнародної торгівлі, спрощення торговельних процедур, забезпечення рівних конкурентних умов, недискримінації й захисту економічних інтересів, виконання міжнародних зобов'язань тощо) (Бураковський, 2012, с. 16–17), а також за допомогою яких міжнародних організаційно-правових підходів можуть і будуть застосовувати Світова організація торгівлі, держави і митні території, що є членами СОТ.

Тема дослідження є досить розгалуженою і, по суті, охоплює кілька сфер, а саме: тарифне і нетарифне регулювання міжнародної торгівлі в рамках СОТ та місце в ньому *CBAM*, а також деякі особливості юридичної природи безпосередньо Механізму і його співвідношення з іншими сучасними економіко-правовими й екологічними явищами тощо.

Варто зазначити, що у вітчизняній економіко-правовій доктрині (економічній і правовій) питанням митно-тарифного регулювання присвячені праці таких науковців, як Ватагович (2017), Гуцул (2018), Іванов (2025) та ін.; нетарифну сферу регулювання міжнародної торгівлі досліджували Орлова (2001), Голубєва (2004), Бураковський та ін. (2015), Гаманюк та ін. (2020), Колісник (2024) та ін.; комплексно до вивчення зовнішньоекономічної політики та різних інших дотичних сфер, що поєднують два попередні аспекти, зверталися Бураковський та ін. (2012), Каплюченко (2016), Кайнара (2016), Гужва (2017), Ксендзук (2020), Мовчан та ін. (2021), Олейник та Рошко (2023) та ін. З іншого боку, дослідження українських авторів переважно висвітлюють економічні та галузеві аспекти впливу *CBAM*. Наприклад, Іванов (2025) аналізує його роль у формуванні асиметрії торгівлі між Україною та ЄС і наголошує

на обмеженнях тарифного регулювання у відповідь на кліматичні заходи ЄС, тоді як Даценко (2024, 2025) розглядає наслідки для конкурентоспроможності металургійної галузі та перешкоди адаптації підприємств до вимог Механізму. Низка праць вітчизняних правників присвячена питанням кліматичної політики (Поєдинок (2024), Гордієнко (2024), Максимова (2023), Кадук (2021) та ін.) і викидів парникових газів, у т. ч. і вуглецевих (зокрема, Лозо та Троян (2025) аналізують розвиток системи торгівлі викидами в ЄС та її потенційне значення для України), а Гудіма та ін. (2025) досліджують питання впровадження вуглецевих кредитів і необхідність узгодження процедур моніторингу та верифікації викидів з європейськими вимогами). Однак питанням юридичної природи *CBAM* у контексті норм СОТ увага не приділяється, попри досить велику увагу до інституційних та економічних викликів *CBAM* (зокрема з практичної точки зору).

В іноземній літературі питання сумісності *CBAM* із нормами СОТ розглядається значно активніше. *Durel* (2024) аналізує трансформацію міжнародного торговельного права (в контексті "права СОТ") у зв'язку з впливом коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС внаслідок запровадження до товарів вимог, пов'язаних із процесами та методами їх виробництва (*PPMs*). *Ahmad* (2025) виокремлює аспекти потенційної невідповідності *CBAM* принципам недискримінації та пропорційності, підкреслюючи вирішальне значення процедур "Моніторингу, звітності, верифікації" (*MRV*). *Beaufils et al.* (2023) досліджують можливі варіанти реалізації *CBAM* та його вплив на торговельних партнерів ЄС. *Liu et al.* (2025) доводять, що Механізм впливає на інвестиційну поведінку іноземних компаній, сприяючи перетіканню капіталів у проєкти з нижчою вуглецевою складовою. *Lim et al.* (2021) стверджують, що *CBAM* не відповідає положенням ГАТТ, порушує принцип недискримінації, збільшує витрати товаровиробників і шкодить конкуренції, хоч і має на меті запобігти негативним змінам клімату. *Bellora* та *Fontagné* (2022) провели економічну й екологічну оцінку різних аспектів *CBAM*, у т. ч. з огляду на його прийнятність й відповідність сучасним вимогам СОТ.

Водночас в теорії та практиці міжнародного торговельного права, права СОТ ще залишається чимало питань, які потребують дослідження та на теперішній момент є актуальними, особливо зважаючи на їх динамічність, комплексність та міждисциплінарний зв'язок не лише в правовій площині.

Метою роботи є дослідження правової природи Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС (*CBAM*) з точки зору визначення його місця в системі тарифних і нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі. Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*: з'ясувати відповідність *CBAM* ознакам тарифного або нетарифного регулювання міжнародної торгівлі відповідно до документів СОТ і практики Органу врегулювання спорів СОТ; означити

міжнародно-правові наслідки класифікації *CBAM* як нетарифного бар'єру; порівняти підходи Європейського Союзу з наявними національними практиками в цій сфері.

В основі цієї статті лежить гіпотеза про те, що *CBAM* не є суто тарифним бар'єром (митом або податком) у значенні ст. II ГАТТ, а його ознаки, особливості та процедура застосування відповідають характеристикам нетарифного регулювання міжнародної торгівлі.

Відповідно, при дослідженні місця *CBAM* у системі тарифних та нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі, національної практики держав і підходів СОТ застосовуються систематизація певних ознак Механізму на відповідність ознакам тарифного чи нетарифного регулювання; формально-юридичний аналіз та порівняльно-правовий підхід щодо змісту деяких міжнародних і національних нормативно-правових актів з точки зору їх взаємозв'язку і співвідношення (зокрема Регламенту (ЄС) 2023/956 (2023), ГАТТ (1947, 1994), Угоди про технічні бар'єри в торгівлі (1994), відповідних положень законодавства Великої Британії та Швейцарії тощо); узагальнення і синтез впливу міжнародної та національної складових на теоретичні й практичні аспекти дії *CBAM*, а також практику Органу врегулювання спорів СОТ і необхідності комплексного підходу в цій сфері.

Стаття містить чотири розділи. У першому визначено деякі особливості змісту і правової природи Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС (*CBAM*). У другому розділі окреслено співвідношення *CBAM* з митно-тарифними заходами регулювання міжнародної торгівлі, а в третьому – з нетарифними. Четвертий розділ присвячено порівняльному аналізу *CBAM* ЄС з національними прикордонними механізмами вуглецевого коригування Великої Британії та Швейцарії.

1. Деякі особливості Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС (*CBAM*)

У рамках реалізації Європейським Союзом пакета "*Fit for 55*", спрямованого на скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55% до 2030 р., прийнято Регламент (ЄС) 2023/956 (2023), який запроваджує Механізм коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС (*Carbon Border Adjustment Mechanism, CBAM*), визначає його цілі та сферу застосування, перелік товарів, що потрапляють під його дію, правила обчислення вбудованих/включених викидів (*embedded emissions*, далі – вбудовані викиди) та відповідні обов'язки імпортерів. З точки зору кліматичних і екологічних сфер *CBAM* є "новаторським інструментом" ЄС, спрямованим на зменшення викидів парникових газів у глобальному масштабі (Кадук, 2021; Максимова, 2023; Даценко, 2024; Поєдинок, 2024; Гордієнко, 2024).

Фактично *CBAM* є протилежною ("зовнішньою") частиною Європейської системи торгівлі квотами на викиди (*EU Emissions Trading*

System, далі – *EU ETS*) і регуляторно пов'язаний із системою торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах ЄС (*Directive* 2003/87/*EC*, 2024). Відповідно до Регламенту (ЄС) 2023/956 (2023), з 1 січня 2026 р. імпортери зобов'язані купувати електронні сертифікати *CBAM* у кількості, що відповідає верифікованим вбудованим вуглецевим викидам у товарах і визначається на підставі декларації *CBAM*. Такий підхід (дещо формально) забезпечує еквівалентність і збалансування адміністративно-правового і фінансового навантаження на товари національних товаровиробників із країн ЄС та імпортні товари внаслідок того, що внутрішні виробники зобов'язані купувати у компетентних органів квоти на викиди парникових газів.

CBAM спрямований на певне відтворення і збалансування вимог "внутрішнього" механізму ціноутворення на викиди парникових газів для національних товаровиробників із країн Євросоюзу через "зовнішній" механізм коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС для імпортерів товарів іноземного походження. Такий підхід покликаний запобігати загалом викидам парникових газів, у т. ч. вуглецю, та забезпечувати рівні умови конкуренції між національними товаровиробниками з країн ЄС і виробниками з третіх країн. В обох випадках застосовується "універсальний" обов'язковий механізм "Моніторинг, звітність, верифікація" ("*Monitoring, Reporting and Verification*", далі – *MRV*). Але існує проблема "різної" доступності для товаровиробників із країн ЄС та імпортерів із третіх держав, як і останніх між собою, до процедур *MRV*, застосування значень за замовчуванням, непрозорості критеріїв визнання іноземних систем/механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди, доступу до акредитованих верифікаторів, вимог до декларацій *CBAM* тощо.

Окремо варто зауважити, що вищевказані проблеми можуть породжувати ризики порушення принципу і режиму найбільшого сприяння (ст. I ГАТТ), принципу національного режиму (ст. III ГАТТ), принципу транспарентності (ст. X ГАТТ) тощо, а отже, призводити до дискримінації (*Lim et al.*, 2021).

Слід уточнити, чому саме не є однозначно зрозумілим, до яких заходів (їх механізмів й інструментів) регулювання міжнародної торгівлі належить *CBAM*:

- входить до "кліматичного пакету" ("*Fit for 55*", Регламент (ЄС) 2023/956 (2023), Преамбула п. 10; ст. 1), тобто або взагалі не має стосуватися міжнародної торгівлі, або опосередковано пов'язаний із нетарифними прихованими (якісними) бар'єрами, про що в загальних рисах йдеться в п. 15 Преамбули Регламенту (ЄС) 2023/956 як про "забезпечення при цьому сумісності з нормами СОТ";
- реалізується саме на кордоні ЄС і стосується імпорту товарів (Регламент (ЄС) 2023/956, Преамбула п. 16) із залученням до процесу митних органів (Преамбула п. 43–44; ст. 3 (14)), митних представників (ст. 3 (15), 5, 32, 35), митних декларантів (Преамбула п. 44; ст. 3 (16));

- передбачає стягнення або звільнення від стягнення так званого "вуглецевого мита" (наприклад, ст. 2 п. 3 Регламенту (ЄС) 2023/956), тобто стосується регулювання тарифного (як можливий різновид митних платежів) або/і митного (внаслідок особливостей визначення, пов'язаних, зокрема, із застосуванням значень за замовчуванням, вимог до декларацій *CBAM* тощо);
- передбачає "квоти *EU ETS*" (Регламент (ЄС) 2023/956, ст. 3 п. 29), систему торгівлі "спеціальними квотами" (Преамбула п. 20–21; ст. 1), а квотування є кількісним нетарифним методом регулювання міжнародної торгівлі тощо.

Проблема полягає у відсутності чіткої та узгодженої правової кваліфікації Механізму, що ускладнює оцінку його сумісності з міжнародними зобов'язаннями держав і митних територій та прогнозування наслідків його впливу для третіх країн. З точки зору допустимості економічних, адміністративно-правових, а тепер і екологічних заходів обмеження та стимулювання експорту й імпорту визначення юридичної природи *CBAM* і його місця в системі регулювання міжнародної торгівлі вимагає встановлення співвідношення Механізму з тарифними (в т. ч. митно-тарифними) й нетарифними заходами, закріпленими в Генеральній угоді з тарифів і торгівлі (1947, 1994) (надалі – ГАТТ) та інших угодах системи СОТ (які забезпечують міжнародну торгівлю товарами або її захищають й обмежують).

Зауважимо, що класифікація *CBAM* як нетарифного заходу дає можливість застосування ст. XX ГАТТ як правової підстави для його можливого виправдання та обґрунтування. На відміну від тарифних бар'єрів, для яких ст. XX не діє, нетарифні регуляторні інструменти можуть бути обґрунтовані за винятками XX(*b*) (захист життя і здоров'я людей) та XX(*g*) (збереження вичерпних природних ресурсів). Це відкриває для Європейського Союзу можливість легітимізувати *CBAM* як кліматичний захід, спрямований на охорону глобальної кліматичної системи, що, по суті, і заявляється. Водночас ключовим і найскладнішим питанням залишається відповідність Преамбулі ст. XX, яка забороняє свавільну або необґрунтовану дискримінацію між країнами. Саме цей аспект може стати джерелом найбільшої юридичної критики *CBAM*, якщо різниця між державами, які запровадили внутрішнє ціноутворення на CO_2, та тими, які його не мають, буде визнана непропорційною або необ'єктивною (*Ahmad*, 2025).

По суті, регуляторний підхід, закріплений у *CBAM*, поєднує елементи кліматичного регулювання, ринкових інструментів скорочення викидів та вимог доступу до ринку, що формує комплексний характер Механізму. *CBAM* не належить до традиційних видів торговельних заходів, має ознаки "гібридного інструменту" та суттєво впливає на умови імпорту продукції третіх країн, що зумовлює потребу його класифікації в межах тарифних і нетарифних заходів регулювання

міжнародної торгівлі на національному, міжнародному двосторонньому і багатосторонньому (регіональному й універсальному) рівнях.

2. *CBAM* і митно-тарифні заходи регулювання міжнародної торгівлі

Митно-тарифне або тарифне регулювання міжнародної торгівлі реалізується через сукупність пов'язаних елементів, зокрема: мит, тарифних преференцій, митного тарифу, митних платежів, методів визначення митної вартості товарів, що переміщуються через митний кордон, порядку визначення і підтвердження країни походження товарів, процедур митного контролю та ін. (Ватагович, 2017; Гужва, 2017; Гуцул, 2018, с. 14; Ксендзук, 2020; Олейник & Рошко, 2023; Іванов, 2025).

Тарифні заходи в міжнародних договорах системи Світової організації торгівлі є основним засобом регулювання доступу товарів на ринок і визначаються ст. II ГАТТ (1947, 1994), яка зобов'язує членів справляти мита відповідно до зв'язаних ставок, зафіксованих у Розкладах поступок. Ці ставки встановлюють максимально допустимий рівень тарифного захисту, а ст. II:1(*a*)–(*b*) ГАТТ визначає межі застосування звичайних мит та інших мит чи зборів. Незважаючи на наявність грошового платежу, *CBAM* не відповідає ознакам тарифного регулювання, оскільки не змінює ставок мита при експорті або імпорті товарів (бо сплачується через окремий порядок купівлі електронних сертифікатів *CBAM*, які є еквівалентом однієї тонни вбудованих викидів у товари, кількість яких визначається на підставі декларації *CBAM*), відповідно, не включається до митної вартості товарів, на підставі якої нараховуються митні платежі (у т. ч. мито), і не справляється в межах митного оформлення.

Обсяг зобов'язання за *CBAM* визначається не митною вартістю чи кількісними характеристиками товару (за деякими винятками: Регламент (ЄС) 2023/956 (2023), ст. 2 п. 3), а верифікованою кількістю вбудованих викидів відповідно до Регламенту (ЄС) 2023/956. *CBAM* орієнтується не на митну вартість імпортних товарів, а на "вуглецеву інтенсивність" або "вуглецеву нейтральність" певних виробничих процесів та видів діяльності (Регламент (ЄС) 2023/956, Преамбула п. 27), що виходить за межі адвалерних та специфічних ставок мит у значенні ст. VII ГАТТ та Угоди про застосування статті VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року (1994) (надалі – Угода про визначення митної вартості).

Це розмежування підтверджене практикою Органу врегулювання спорів СОТ (надалі – ОВС СОТ). У справі *Mexico – Tax Measures on Soft Drinks and Other Beverages* (*WT/DS*308, 2006) Апеляційний орган зазначив, що платежі, які не справляються в межах митного оформлення і не мають ознак митного платежу, не можуть вважатися тарифними заходами навіть за економічної подібності до мита. Аналогічно у справі *Argentina – Measures Affecting the Export of Bovine Hides and*

the Import of Finished Leather (*WT/DS*155, 2001) встановлено, що платежі, які не відповідають критеріям "звичайних мит" або "інших мит чи зборів", виходять за межі ст. II ГАТТ і не пов'язані зі зв'язаними ставками мит. Отже, ОВС СОТ послідовно виходить із того, що розуміння тарифного бар'єру в міжнародній торгівлі визначається не його економічним ефектом чи регуляторною метою, а юридичною конструкцією – зокрема моментом справляння, порядком стягнення та базою нарахування платежу.

Порівняння *CBAM* із тарифними методами вказує на відсутність ключових ознак мита. Тарифні платежі нараховуються на митну вартість відповідно до ст. VII ГАТТ та Угоди про визначення митної вартості, тоді як обсяг зобов'язань за *CBAM* визначається верифікованою кількістю вбудованих вуглецевих викидів. Мита стягуються митними адміністраціями/органами під час митного оформлення. В рамках митного оформлення фактично лише перевіряється наявність у пакеті митних документів сертифіката *CBAM*, тоді як Механізм функціонує поза межами "звичайних" митних процедур і передбачає подання декларації *CBAM*, проходження процедур *MRV*, а також придбання сертифікатів. Тарифні методи мають фіскальну природу і формують бюджетні надходження, тоді як *CBAM* не є митом чи податком і спрямований на забезпечення еквівалентності регуляторних умов для імпортованих товарів. Крім того, *CBAM* не відповідає природі торговельних захисних заходів (антидемпінгових, компенсаційних чи спеціальних, що можуть проявлятися у вигляді відповідних мит), оскільки не потребує розслідування, не ґрунтується на встановленні шкоди та не пов'язаний із реагуванням на недобросовісні ділові практики.

До речі, можна погодитися, що *CBAM* формує певну асиметрію між державами в торгівлі з ЄС, крім іншого, для подолання такої "нерівності" пропонується обмеження тарифного регулювання у відповідь на кліматичні заходи ЄС (Іванов, 2025). Окремо зазначимо, що потрібен не лише організаційно-правовий, а й економічний аналіз впливу системи торгівлі викидами в ЄС та її значення для третіх держав загалом (у т. ч. України), і, зокрема, наслідків для конкурентоспроможності окремих галузей і секторів економік, а також перешкод адаптації товаровиробників та імпортерів до вимог Механізму (*Bellora & Fontagné*, 2022; *Beaufils et al.*, 2023; *Liu et al.*, 2005; Даценко, 2025; Лозо & Троян, 2025; Гудіма та ін., 2025).

Отже, у світлі норм ГАТТ та висновків ОВС СОТ *CBAM* не підпадає під категорію тарифних інструментів. Його правова природа, побудована на регуляторному механізмі, орієнтованому на "вуглецеві показники" товарів, вимагає подальшої кваліфікації в контексті нетарифного регулювання міжнародної торгівлі. Такий підхід зумовлює інший фокус аналізу: замість перевірки відповідності зв'язаним ставкам

мит необхідно встановити, чи застосовується *CBAM* на недискримінаційних засадах до всіх імпортерів, а також чи не створює він більш сприятливих умов для товарів, вироблених у межах ЄС. Особливу увагу в цьому контексті привертає питання врахування внутрішніх механізмів ціноутворення на CO_2 у третіх країнах, оскільки різниця в підходах до їх зарахування може стати предметом потенційних претензій за ст. I та III ГАТТ.

3. *CBAM* у системі нетарифного регулювання міжнародної торгівлі та вимог доступу імпортних товарів до ринку ЄС

ЮНКТАД розрізняє нетарифні заходи (яке є ширшим поняттям, що включає будь-які інструменти, які мають обмежувальний ефект, хоча це не обов'язково є їхньою основною метою) та нетарифні бар'єри (які із самого початку мають на меті намір обмежити торгівлю) (Орлова, 2001, с. 61–62; Голубєва, 2004; Бураковський та ін., 2015, с. 15; Колісник, 2024, с. 127).

Існує велике різноманіття підходів до класифікації (групування) за різними ознаками нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі та їх характеристик (*UNCTAD*, 2015; Колісник, 2024, с. 127–128; Олейник & Рошко, 2023; Гаманюк та ін., 2020, с. 5–6; Ксендзук, 2020; Гуцул, 2018, с. 24–31; Кайнара, 2016; Бураковський, 2015, с. 15–20; Голубєва, 2004; Орлова, 2001, с. 62–63).

Економічні дослідження показують, що нетарифні заходи є більшим обмеженням для торгівлі, ніж мита. Щоб зменшити обмежувальний вплив нетарифних заходів, їх застосування повинно проводитися так, щоб забезпечити досягнення цілей регуляторної політики (безпечність та якість продукції, захист навколишнього середовища тощо) та одночасно мінімізувати можливий негативний вплив цих заходів на витрати товаровиробників й імпортерів (Гаманюк та ін., 2020, с. 4). Окремо слід зазначити, що є розуміння, що "попри всі недоліки, система єдиних вимог безпеки до продукції та процедур оцінки відповідності у ЄС вважається найбільш ефективним та успішним прикладом усунення технічних бар'єрів у торгівлі" (Каплюченко, 2016, с. 10).

Загальна заборона обмежень на імпорт та експорт закріплена у ст. XI ГАТТ: "1. Ніякі заборони чи обмеження, крім мит, податків, чи інших зборів, чи то у формі квот, імпортних або експортних ліцензій чи інших заходів, не повинні встановлюватися або застосовуватися будь-якою стороною щодо імпорту будь-якого товару, який походить з території будь-якої іншої сторони, або щодо експорту чи продажу на експорт будь-якого товару, призначеного для ввезення на територію будь-якої іншої сторони".

Розглянемо *CBAM* у системі нетарифного регулювання міжнародної торгівлі через співвідношення з деякими положеннями Угоди про технічні бар'єри у торгівлі (1994).

Відповідно до п. 2.2 ст. 2 Угоди про технічні бар'єри у торгівлі (1994): "Члени забезпечують, щоб технічні регламенти не розроблялися, не приймалися й не застосовувалися з наміром створення непотрібних перешкод для міжнародної торгівлі. Із цією метою технічні регламенти не мають більш обмежувального впливу на торгівлю, ніж це є необхідним для досягнення законних цілей, з урахуванням ризиків, які виникли б в результаті їхнього невиконання. Такими законними цілями є, *inter alia*: … захист здоров'я чи безпеки людей, тварин або рослин, а також захист навколишнього середовища…". Внаслідок того, що *CBAM* є важливим елементом інструментарію ЄС для досягнення мети "кліматичного нейтралітету" (Регламент (ЄС) 2023/956, 2023, Преамбула п. 10; Максимова, 2023), його за певних умов можна розглядати в контексті дозволеного винятку "для досягнення законних цілей".

Загалом процедури оцінки відповідності регулюються ст. 5 Угоди про технічні бар'єри у торгівлі (1994), зокрема пунктами 5.1.1 та 5.1.2. У цьому контексті *CBAM* не встановлює вимог до фізичних (якісних) властивостей імпортних товарів, але запроваджує обов'язкові процедурні вимоги щодо розкриття та верифікації даних про вбудовані вуглецеві викиди, що мали місце при їх виробництві, від виконання яких залежить можливість доступу товарів на ринок ЄС.

Відповідно до ст. 1.2 і Додатку 1 Угоди про технічні бар'єри у торгівлі (1994) технічний регламент – це документ, "у якому визначено характеристики продукту або пов'язані з ними процеси чи методи виробництва, у тому числі застосовні адміністративні положення, дотримання яких є обов'язковим". *CBAM* не встановлює обов'язкових процесів та методів виробництва (*processes and production methods*, надалі – *PPMs*) і не змінює фізичних чи функціональних властивостей продукції, його регулятивний вплив спрямований виключно на процедурний порядок підтвердження даних про вбудовані викиди, а не на характеристики безпосередньо товару (*Durel*, 2024). У цьому аспекті вимоги щодо *MRV* за своєю природою наближені до процедур оцінки відповідності, оскільки визначають, які відомості має подати імпортер і як ці дані повинні бути перевірені (верифіковані). Це свідчить про розуміння *CBAM* як нетарифного прихованого бар'єру, радше процедурного, ніж виробничого характеру.

Практика ОВС СОТ у сфері нетарифного регулювання підтверджує таке тлумачення. У справі *United States – Measures Concerning the Importation, Marketing and Sale of Tuna and Tuna Products* (*WT*/*DS*381, 2012) Апеляційний орган встановив, що вимога подання певної інформації або проходження процедури перевірки є нетарифним бар'єром навіть у випадку, коли сам товар не зазнає змін. Це прямо корелюється з природою *CBAM*: умовою доступу на ринок є підтверджений обсяг вбудованих вуглецевих викидів, а не характеристика товару як такого.

У справі *European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products* (*WT*/*DS*135, 2001) Апеляційний орган

наголосив, що нетарифні заходи можуть встановлювати обмеження, пов'язані з ризиками, які становить товар, навіть якщо ці методи не змінюють його фізичних характеристик. З огляду на фізичні характеристики товару, також певну аналогію тут можна провести між суттю положень Угоди про технічні бар'єри у торгівлі (1994) і Регламентом (ЄС) 2019/515 (2019), де йдеться, що "обмеженням доступу до ринку" означають накладання умов, які повинні бути виконані, перш ніж товари можуть надаватися на ринку в державі-члені призначення, або умов утримання товарів на такому ринку, які, в обох випадках, вимагають змін однієї або більше характеристик таких товарів, …, або проведення додаткового тестування (ст. 3 п. 3). Хоча *CBAM* не спрямований на усунення небезпечних властивостей продукту, логіка рішення підтверджує: нетарифні обмеження можуть ґрунтуватися не на фізичних характеристиках товару, а на додаткових параметрах його виробництва чи обігу, що мають регуляторне значення. У випадку *CBAM* таким параметром є верифікована вуглецева інтенсивність виробництва.

До речі, наша країна мала цікавий перший досвід наприкінці 2020 р., коли ЄС визнав еквівалентність системи контролю та сертифікації насіння зернових культур в Україні, що є проявом усунення технічного бар'єра (Мовчан, 2021, с. 37).

Як зазначалося, *CBAM* має "зовнішній" регуляторний ефект, оскільки вимагає від експортерів із третіх країн подання верифікованих даних про вбудовані викиди та компенсування їх вартості шляхом придбання сертифікатів *CBAM* у разі відсутності в країні походження товару національного механізму ціноутворення на CO_2. У науковій літературі цей ефект описується через концепцію Брюссельського ефекту ("*Brussels Effect*"), яка характеризує здатність регуляторних стандартів ЄС поширюватися на треті країни завдяки визначальному значенню доступу або його обмеженню до внутрішнього ринку ЄС (*Bradford*, 2020).

Отже, кваліфікація елементів *CBAM* (насамперед *MRV*) як технічного регламенту або процедури оцінки відповідності у значенні Угоди про технічні бар'єри у торгівлі (1994) вимагає аналізу Механізму з урахуванням стандартів, що застосовуються до технічних регламентів та процедур оцінки відповідності, включно з перевіркою необхідності заходу для досягнення легітимної мети, дотриманням принципу недискримінації, обов'язком визнавати еквівалентні іноземні методи та результати оцінки відповідності ст. 2.7 і 5.1.1 Угоди, а також дотриманням заборони створювати непотрібні перешкоди у міжнародній торгівлі. У цьому контексті Європейський Союз повинен буде довести, що вимоги *MRV* є прозорими, пропорційними заявленим цілям та відкритими для використання достовірних даних і методологій третіх країн (*Ahmad*, 2025). Невиправдана складність процедур верифікації або відмова визнавати еквівалентні іноземні системи моніторингу може

бути кваліфікована як необґрунтована перешкода в торгівлі, що підвищує ризики для сумісності *CBAM* з Угодою. Таке визначення правової природи *CBAM* створює основу для подальшого порівняльного аналізу підходів інших держав до регулювання вуглецевої інтенсивності імпортних товарів – податкових, фіскальних або змішаних – та їх відповідності або відмінності від моделі ЄС.

4. Порівняльно-правовий огляд деяких національних прикордонних механізмів вуглецевого коригування

За просторовою ознакою *CBAM* є міжнародним регіональним механізмом, що розповсюджується на всі держави – члени ЄС. Звернемо увагу на національні прикордонні механізми вуглецевого коригування, що застосовуються у Великій Британії та Швейцарії.

Правова конструкція механізму прикордонного вуглецевого коригування у Великій Британії ґрунтується на положеннях *Finance* (*No.* 2) *Bill* 2025–26, яким з 1 січня 2027 р. запроваджується новий податковий інструмент – *UK Carbon Border Adjustment Mechanism* (далі – *UK-CBAM*). Зазначений законопроєкт визначає правовий статус *UK-CBAM* як окремого податкового зобов'язання, платником якого є імпортер окремих категорій товарів, встановлює секторне охоплення, базу оподаткування, порядок визначення вбудованих викидів, а також механізми обчислення, адміністрування та правозастосування відповідного платежу (*UK Parliament*, 2025, *pp.* 139–155).

UK-CBAM позиціонується саме як податковий інструмент, що застосовується до визначених категорій товарів (наприклад алюмінію, цементу, добрив, водню, заліза та сталі) і стягується з їх імпортерів.

Податковий обов'язок виникає лише у разі перевищення реєстраційного порогу в 50 000 фунтів стерлінгів вартості імпорту відповідних товарів протягом звітного року.

Сума податкового зобов'язання визначається як добуток обсягу вбудованих/включених вуглецевих викидів, що припадають на виробництво товару (*embodied emissions*), розрахованих на підставі верифікованих фактичних даних або значень за замовчуванням (*default values*) та ставки *UK-CBAM*, яка індексується відповідно до вартості викидів у межах "*UK Emissions Trading Scheme*" з урахуванням обсягу безоплатних квот.

UK-CBAM передбачає можливість зменшення або коригування нарахованого зобов'язання на суму врахованої ціни на вуглець, яка була фактично сплачена у країні походження товару, за умови подання належного документального підтвердження. Виробник товару має надати належним чином оформлену інформацію про фактичний обсяг вбудованих вуглецевих викидів або що певна компенсація за викиди вже була сплачена у країні походження товару.

По суті, *UK-CBAM* є аналогічним Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС (*CBAM*), з акцентом на застосування саме податкового підходу.

Національне нормативно-правове регулювання "вуглецевих платежів" у Швейцарській Конфедерації ґрунтується на *Federal Act on the Reduction of CO_2 Emissions* (2011) (далі – *CO_2 Act*) та підзаконних актах, ухвалених Федеральною радою на його виконання, зокрема *Ordinance on the Reduction of CO_2 Emissions* (2012) (далі – *CO_2 Ordinance*).

Запроваджено Швейцарську систему торгівлі квотами на викиди (*Swiss Emissions Trading System*, далі – *Swiss ETS*), яка охоплює промислові та енергогенеруючі об'єкти з істотними обсягами вуглецевих викидів.

Крім того, запроваджується податок/збір на викиди діоксиду вуглецю (*CO_2 levy*), передбачений *CO_2 Act* (2011), який справляється з викопних палив, що використовуються на території Швейцарії. Оскільки цей податок включається до виробничих витрат підприємств, відповідні товари національного походження вже містять "вуглецеве податкове навантаження". Імпортні товари безпосередньо не оподатковуються податком на викиди діоксиду вуглецю, однак конкурують на внутрішньому ринку держави з товарами, у вартість яких податок уже інтегровано. Для окремих енергоємних підприємств *CO_2 Act* передбачає можливість звільнення або зменшення податкового зобов'язання за умови виконання підтверджених програм скорочення викидів. Така ситуація, по суті, співпадає зі становищем національних товаровиробників Євросоюзу, про що йшлося раніше.

На відміну від ЄС, Швейцарія не запроваджувала окремого механізму прикордонного вуглецевого коригування. Натомість застосовується комбінація національного (внутрішнього) податку на викиди діоксиду вуглецю та національної системи торгівлі квотами (*Swiss ETS*), які певним чином всередині країни частково вирівнюють конкурентні умови і нівелюють фінансове навантаження, пов'язане з ціноутворенням щодо товарів національного та іноземного походження.

Окрему увагу необхідно звернути на міжнародний договір (2020) між ЄС та Швейцарською Конфедерацією про об'єднання їх систем торгівлі викидами парникових газів (*Agreement between the European Union and the Swiss Confederation on the Linking of their Greenhouse Gas Emissions Trading Systems*). Положення зазначеного міжнародного договору закріпили поступове наближення і, зрештою, об'єднання двох систем торгівлі квотами на викиди – *Swiss ETS* та *EU ETS*. На теперішній момент фактично *Swiss ETS* гармонізована з *EU ETS*, що забезпечує узгодженість двох ринків у цій сфері.

Швейцарська система не передбачає подання імпортерами декларацій про викиди, не встановлює *MRV*-зобов'язань на рівні конкретного товару та не вимагає придбання сертифікатів як умови доступу на

внутрішній ринок. Вирівнювання конкурентних умов реалізується виключно через національний механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди, який рівною мірою впливає на виробничі процеси, в яких використовується викопне паливо, незалежно від того, чи є кінцевий продукт вітчизняного чи іноземного походження. Такий підхід зменшує адміністративний тягар для товаровиробників, однак має об'єктивні недоліки, оскільки охоплює значно менше секторів, ніж *CBAM* ЄС, не забезпечує визначення обсягу вбудованих викидів для кожного товару та не гарантує еквівалентності витрат, пов'язаних із викидами, для національних та іноземних товаровиробників (імпортерів).

Порівняльний аналіз підходів ЄС і деяких держав демонструє, що існують різні організаційно-правові механізми коригування вуглецевих викидів і вирівнювання конкурентних умов для національних та іноземних товаровиробників, пов'язаних із "вуглецевими витратами" (а саме: податкова модель Великої Британії, внутрішнє/національне поєднання в одному механізмі квотування і податкового регулювання, без прикордонної складової в Швейцарії). Зазначені практики не містять процедурних вимог до оцінки вбудованих викидів, аналогічних *CBAM* Євросоюзу, який поєднує обов'язки *MRV* та придбання сертифікатів і залежність імпорту від підтвердженого обсягу вбудованих викидів.

Це підтверджує унікальність і регуляторну складність *CBAM* як "процедурного" бар'єру нетарифного регулювання міжнародної торгівлі, що безпосередньо впливає на його співвідношення з нормами СОТ у цьому аспекті.

Висновки

Отже, з огляду саме на нетарифний характер *CBAM*, постають питання про те, які саме міжнародно-правові наслідки має така його класифікація; які норми ГАТТ та інших угод СОТ мають у цьому випадку застосовуватися; яким є можливий формат дотримання міжнародно-правових зобов'язань у сфері регулювання міжнародної торгівлі та правового контролю за *CBAM* у цьому контексті; яким чином третім країнам доведеться адаптуватися до нового режиму доступу імпортних товарів на ринок ЄС. А саме:

- застосування до *CBAM* ст. I та III ГАТТ 1994, а не ст. II. Оскільки *CBAM* не є "звичайним митом" або "іншим митом чи збором" у значенні ст. II ГАТТ, його правова оцінка здійснюватиметься не у площині тарифних зобов'язань, а в контексті вимог режиму найбільшого сприяння (ст. I:1) та національного режиму (ст. III:2 та III:4);
- хоча *CBAM* не належить до "класичних" нетарифних заходів прихованого, технічного характеру, окремі його елементи (насамперед *MRV*) можна кваліфікувати як технічний регламент або процедуру оцінки відповідності у значенні Угоди про технічні бар'єри у торгівлі

(1994). Зміст деяких положень *CBAM* засновано на обов'язках щодо моніторингу, звітності та верифікації (*MRV*), підтвердженні "екологічної" інформації про вбудовані вуглецеві викиди та залежності імпорту товару від виробничих викидів, пов'язаних з цим товаром, що на теперішній момент фактично формує "процедурний" бар'єр нетарифного регулювання, у межах якого екологічні критерії стають визначальним елементом режиму доступу на ринок ЄС;

- суттєвим наслідком класифікації *CBAM* як нетарифного заходу (на відміну від тарифних бар'єрів) стає можливість застосування в такому випадку ст. XX ГАТТ як правової підстави для обґрунтування необхідності його введення (захист життя і здоров'я людей (XX(*b*)) та збереження вичерпних природних ресурсів (XX(*g*));
- вірогідність формування нового глобального прецеденту щодо заходів, заснованих на вимогах до процесів і методів виробництва (*PPMs*), оскільки *CBAM* є першим всеохопним правовим механізмом нетарифного регулювання, що ґрунтується на *PPMs*, які не змінюють властивостей товару (*non-product-related PPMs*), адже він не змінює фізичних характеристик товару, але встановлює регуляторні умови його допуску на ринок Європейського Союзу. Якщо сумісність *CBAM* із нормами СОТ буде підтверджено судовою практикою ОВР СОТ, це фактично легітимізує екологічні вимоги процесів і методів виробництва (*PPMs*) як прийнятний інструмент регулювання міжнародної торгівлі. Такий розвиток може зумовити появу аналогічних національних механізмів у Канаді, США, Японії та посилити глобальну тенденцію зміщення акценту від лібералізації торгівлі до регулювання, орієнтованого на досягнення кліматичних цілей;
- системний вплив *CBAM* на треті країни та міжнародні договірні відносини між ними та ЄС (*Beaufils et al.*, 2023). Оскільки Механізм не встановлює ставок і не має природи мита, держави-експортери змушені адаптуватися саме до процедурних вимог – формувати верифіковані *MRV*-системи, стандарти оцінки викидів та власні методики визначення вбудованих викидів. У двосторонніх угодах з Європейським Союзом питання узгодження кліматичного регулювання може стати новою умовою доступу на ринок або гармонізації певних процедур. Для України такі наслідки є особливо значущими, оскільки статус країни-кандидата на членство в ЄС і відповідна інтеграція з Євросоюзом вимагають технічної та процедурної сумісності з *EU ETS* і запровадження повного циклу моніторингу, звітності та верифікації (*MRV*) викидів на рівні підприємств.

Отже, класифікація Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС як "процедурного" бар'єру нетарифного регулювання, з відповідним інструментарієм, заснованого на аналізі виробничих процесів, змінює усталений підхід до правового регулювання доступу товарів на

ринки. На перший план виходить відповідність процедурним вимогам моніторингу, звітності та верифікації (*MRV*) викидів. Міжнародне і національне організаційно-правове закріплення і практичне запровадження цих процедур зумовлює включення параметрів виробничих процесів до сфери регулювання міжнародної торгівлі та потребує адаптації та/або гармонізації національних систем "вуглецевого контролю" третіх країн до вимог ЄС. Такий підхід створює підґрунтя для подальшого розвитку передусім нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі, що ґрунтуються на характеристиках виробничих процесів, які прямо і безпосередньо не пов'язані з торгівлею, це вже спостерігається в судовій практиці ОВС СОТ і з часом неодмінно впливатиме на формування відповідних універсальних міжнародно-правових норм у рамках СОТ.

У подальшому дослідження тематики щодо *CBAM* мають: зосередитися на аналізі практики застосування Механізму на постійній основі (особливо в організаційно-правових та економічних аспектах); базуватися на змісті рішення Органу врегулювання спорів СОТ (ОВС СОТ), яке буде винесене у справі *russia – European Union* (*Carbon Border Adjustment Mechanism*, 2025) з огляду на міжнародно-правові зобов'язання у сфері міжнародної торгівлі та, відповідно, в контексті права СОТ; містити оцінку ефективності Механізму в коротко- і довгостроковій перспективі з екологічної, економічної та юридичної точок зору для всіх суб'єктів, як публічно-правових (ЄС, третіх держав), так і приватноправових (безпосередньо виробників, імпортерів та експортерів); окрему увагу звертати на моніторинг і порівняльний аналіз національних підходів інших держав до регулювання вуглецевої інтенсивності імпортних товарів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Agreement between the European Union and the Swiss Confederation on the linking of their greenhouse gas emissions trading systems. (2024, December 4). Document 22017A1207(01). https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_internation/2017/2240/oj/eng

Ahmad, I. (2025). Review of Content Analysis of EU's Carbon Border Adjustment Mechanism Concerning Consistency with WTO. *International Journal of Law and Legal Advancement, 1*(1). https://doi.org/10.64060/IJLLA.v1i1.4

Beaufils, T., Ward, H., Jakob, M. et al. (2023). Assessing different European Carbon Border Adjustment Mechanism implementations and their impact on trade partners. *Commun Earth Enviro*, (4), 131. https://doi.org/10.1038/s43247-023-00788-4

Bellora, C., & Fontagné, L. (2022). EU in Search of a WTO-Compatible Carbon Border Adjustment Mechanism. *Working Paper, 2022-01*. https://cepii.fr/PDF_PUB/wp/2022/wp2022-01.pdf

Bradford, A. (2020). *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World.* Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780190088583.001.0001

Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC (Text with EEA relevance). (2024). Current consolidated version: 01/03/2024. Document 32003L0087. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/87/oj/eng

Durel, L. (2024). Border carbon adjustment compliance and the WTO: the interactional evolution of law. *Journal of International Economic Law*. *27*(1). https://doi.org/10.1093/jiel/jgae007

EU. European Council. (n.d.). *Fit for 55*. https://www.consilium.europa.eu/en/policies/fit-for-55/

Ivanova, R. (2025). Customs Tariff Regulation in the Context of WTO Law: Ukraine's Commitments, Implementation, and Prospects for Trade Facilitation. *Національні інтереси України, 4*(9). https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-4(9)-308-318

Ivanova, R. (2025). Customs Tariff Regulation in the Context of WTO Law: Ukraine's Commitments, Implementation, and Prospects for Trade Facilitation. *National interests of Ukraine, 4*(9). https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-4(9)-308-318

Kaduk, O. (2021). Promotion of renewable energy in the EU and Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, (7). https://doi.org/10.18523/kmlpj249913.2021-7.129-147

Lim, B., Hong, K., Yoon, J., Chang, J.-I., & Cheong, I. (2021). Pitfalls of the EU's Carbon Border Adjustment Mechanism. *Energies*, *14*(21) https://doi.org/10.3390/en14217303

Liu, J., Wang, W., Jiang, T., Ben, H., & Dai, J. (2025). Carbon Border Adjustment Mechanism as a Catalyst for Greenfield Investment: Evidence from Chinese Listed Firms Using a Difference-in-Differences Model. *Sustainability, 17*(8). 3492. https://doi.org/10.3390/su17083492

Maksymova, I. (2023). Digitalization-based integration of climate policies of Ukraine and the EU. *Journal of European Economy*, *22*(1). https://doi.org/10.35774/jee2023.01.093

Regulation (EU) 2019/515 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 on the mutual recognition of goods lawfully marketed in another Member State and repealing Regulation (EC) No. 764/2008 (Text with EEA relevance). (2019). Document 32019R0515. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/515/oj/eng

Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism. (2023). Current consolidated version: 20.10.2025. Document 32023R0956. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/956/oj/eng

Switzerland. The Federal Assembly of the Swiss Confederation. (2025). *Federal Act on the Reduction of CO2 Emissions (CO2 Act) of 23 December 2011 (Status as of 1 January 2025)* (SR 641.71). https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2012/855/en

Switzerland. The Swiss Federal Council. (2019). *Ordinance on the Reduction of CO2 Emissions (CO2 Ordinance)* (SR 641.711, amended 13 November 2019). https://www.newsd.admin.ch/newsd/message/attachments/59069.pdf

UK Parliament. (2025). Finance (No. 2) Bill 2025–26 (Bill 342). https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/59-01/0342/240342.pdf

UNCTAD. (2015). *International classification of non-tariff measures*. 2012 Version. https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20122_en.pdf

World Trade Organization. (2001). *Argentina – Measures Affecting the Export of Bovine Hides and the Import of Finished Leather*. Report of the Panel (WT/DS155/R). https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/155R.pdf&Open=True

World Trade Organization. (2001). *European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products*. Report of the Appellate Body (WT/DS135/AB/R). https://www.wto.org/english/tratop_e/ dispu_e/135abr_e.pdf

World Trade Organization. (2006). *Mexico – Tax Measures on Soft Drinks and Other Beverages. Report of the Appellate Body* (WT/DS308/AB/R). https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/308ABR.pdf&Open=True

World Trade Organization. (2012). *United States – Measures Concerning the Importation, Marketing and Sale of Tuna and Tuna Products* (WT/DS381). Appellate Body Report. https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/381ABR.pdf&Open=True

World Trade Organization. (2025). *russia – European Union (Carbon Border Adjustment Mechanism)*. Request for consultations by the russian federation (WT/DS639/1). https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/L/1573.pdf&Open=True

Бураковський, І., Кравчук, К., Мовчан, В. та ін. (2015). *Технічні бар'єри та санітарні та фітосанітарні заходи в міжнародній торгівлі: види, тенденції розвитку, регулювання*. http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/Sanitary_measures.pdf

Burakovskyi, I., Kravchuk, K., Movchan, V. et al. (2015). *Technical barriers and sanitary and phytosanitary measures in international trade: types, development trends, regulation*. http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/Sanitary_measures.pdf

Бураковський, І., Мовчан, В., Кравчук, К., Кузяків, О., Федець, І., Коссе, І., Бетлій, О., Кравчук, В., Шинкарук, К., Дворак, Я., & Куценко, К. (2012). *Членство України в СОТ: інституційні та економічні ефекти.* Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. http://www.ier.com.ua/files/publications/News/2012/28.11.2012_presentations/Report_for_presentation_26-11-2012_final.pdf	Burakovskyi, I., Movchan, V., Kravchuk, K., Kuziakiv, O., Fedets, I., Kosse, I., Betlii, O., Kravchuk, V., Shynkaruk, K., Dvorak, Ya., & Kutsenko, K. (2012). *Ukraine's Membership in the WTO: Institutional and Economic Effects*. Institute for Economic Research and Policy Consulting. http://www.ier.com.ua/files/publications/News/2012/28.11.2012_presentations/Report_for_presentation_26-11-2012_final.pdf
Ватагович, М. І. (2017). Сучасні теоретичні засади митного регулювання в контексті державного регулювання національної економіки: міжнародні аспекти. *Ефективна економіка*, (8). http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6933	Vatahovych, M. I. (2017). Modern Theoretical Principles of Custom Regulations in the context of state regulation of the national economy: international aspects. *Efficient economy*, (8). http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6933
Гаманюк, О., Таран, С., Хорунжа, М., Шепотило, О., & Яворський, П. (2020). *Експорт України до ЄС: вплив нетарифних заходів.* https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/02/EU-NTMs_2020-02-18_new-1.pdf	Hamaniuk, O., Taran, S., Khorunzha, M., Shepotylo, O., & Yavorskyi, P. (2020). *Ukrainian exports to the EU: the impact of non-tariff measures*. https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/02/EU-NTMs_2020-02-18_new-1.pdf
Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947). (1947). ГАТТ. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text	*General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947).* (1947). GATT. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text
Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1994 року (ГАТТ 1994). (1994). СОТ. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#Text	*General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (GATT 1994).* (1994). WTO. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#Text
Голубєва, В. О. (2004). *Міжнародно-правове регулювання зовнішньоторговельної діяльності та національне законодавство України (нетарифний аспект)* [Дис. канд. юр. наук]. Українська академія зовнішньої торгівлі.	Golubieva, V. O. (2004). *International Legal Regulations of Foreign Economic Activities and Ukrainian National Legislation (Non-Tariff Aspect)* [Doctoral dissertation]. Ukrainian Academy of Foreign Trade.
Гордієнко, А. В. (2024). Європейські нормативно-правові акти з охорони атмосферного повітря та повітряного простору. *Право та державне управління*, (2). https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/36.pdf	Gordiienko, A. V. (2024). European regulatory legal acts on air and airspace protection. *Law and public administration*, (2). http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/36.pdf
Гудіма, Т. С., Джабраілов, Р. А., & Єремєєва, Н. В. (2025). Перспективи вдосконалення правового регулювання відносин з впровадження вуглецевих кредитів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, 90*(2). https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.40	Hudyma, T. S., Dzhabrailov, R. A., & Yeremieieva, N. V. (2025). Prospects for enhancing the legal framework for carbon credit implementation in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 90(2). https://doi.org/10.24144/ 2307-3322.2025.90.2.40
Гужва, І. Ю. (2017). *Актуалітети зовнішньоторговельної політики України.* Національна академія управління. https://nam.kyiv.ua/files/publications/monograf-0711.pdf	Guzhva, I. Yu. (2017). *Current Issues in Foreign Trade Policy of Ukraine.* National Academy of Management. https://nam.kyiv.ua/files/publications/monograf-0711.pdf
Гуцул, І. А. (2018). *Митна політика зарубіжних країн*. Тернопільський національний економічний університет.	Hutsul, I. A. (2018). *Customs policy of foreign countries*. Ternopil National Economic University.
Даценко, А. (2024). Вплив "CBAM" на розвиток та конкурентоспроможність металургійної галузі України. *Економіка та суспільство*, (70). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-99	Datsenko, A. (2024). The influence of "CBAM" on the development and competitiveness of the metallurgical industry of Ukraine. *Economy and society,* (70). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-99
Даценко, А. (2025). Особливості адаптації металургії України до механізму транскордонного вуглецевого регулювання. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, (17). https://doi.org/10.5281/zenodo.15220994	Datsenko, A. (2025). Peculiarities of adaptation of Ukrainian metallurgy to the mechanism of cross-border carbon regulation. *Economic achievements: prospects and innovations*, (17). https://doi.org/10.5281/zenodo.15220994

Європейська Бізнес Асоціація. (2025). *CBAM: транскордонний вуглецевий податок ЄС: що це і як вплине на бізнес?* https://eba.com.ua/ua/cbam-transkordonnyj-vugletsevyj-podatok-yes-shho-tse-i-yak-vplyne-na-biznes/	European Business Association. (2025). *CBAM: the EU cross-border carbon tax: what it is and how it will affects business?* https://eba.com.ua/cbam-transkordonnyj-vugletsevyj-podatok-yes-shho-tse-i-yak-vplyne-na-biznes/
Іванов, Є. (2025). Механізм вуглецевого коригування імпорту (CBAM) як чинник поглиблення асиметричності в торгівлі між Україною та ЄС. *Via Economica*, (8). https://doi.org/10.32782/2786-8559/2025-8-6	Ivanov, Ye. (2025). Carbon border adjustment mechanism as a factor in deepening asymmetry in trade between Ukraine and the EU. *Via Economica*, (8). https://doi.org/10.32782/2786-8559/2025-8-6
Кайнара, Д. О. (2016). Теоретичні засади торговельний бар'єрів. *Ефективна економіка*, (2). http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2016/36.pdf	Kainara, D. O. (2016). The Theoretical Basis of Trade Barriers. *Efficient economy*, (2). http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2016/36.pdf
Каплюченко, Т. В. (2016). *Правове регулювання ринкового нагляду на внутрішньому споживчому ринку непродовольчих товарів ЄС* [Автореф. дис. канд. юр. наук]. Національний університет "Одеська юридична академія".	Kapliuchenko, T. V. (2016). *Legal Regulation of market surveillance on the EU Internal Consumer Market for Non-Food Products* [Abstract of Candidate's thesis in Law]. National University "Odessa Law Academy".
Колісник, А. С. (2024). Значення нетарифних бар'єрів у правовому регулюванні міжнародних торговельних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, 86*(2). http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/ 320292/310872	Kolisnyk, A. S. (2024). The Importance of Non-Tariff Barriers in the Legal Regulation of International Trade Relations. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, *86*(2). http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/ 320292/310872
Ксендзук, В. В. (2020). *Механізми формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики України.* О. О. Євенок. https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8060/%D0%9A%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B7%D1%83%D0%BA_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y	Ksendzuk, V. V. (2020). *Mechanisms of Formation and Implementation of the State Foreign Trade Policy of Ukraine.* O. O. Yevenok. https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8060/%D0%9A%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B7%D1%83%D0%BA_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y
Лозо, О. В., & Троян, А. О. (2025). Правове регулювання системи торгівлі викидами парникових газів: досвід ЄС і перспективи для України. *Юридичний науковий електронний журнал*, (10). https://lsej.org.ua/10_2025/36.pdf	Lozo, O. V., & Troian, A. O. (2025). Legal Regulation of the Greenhouse Gas Emissions Trading system: EU Experience and Prospects for Ukraine. *Legal Scientific Electronic Journal*, (10). https://lsej.org.ua/10_2025/36.pdf
Мовчан, В., Коссе, І. та ін. (2021). *Інтеграція в рамках асоціації: динаміка виконання Угоди між Україною та ЄС. Аналітичний звіт.* http://www.ier.com.ua/files/Projects/Integration_UA_EU/Report_Integration_final_ua.pdf	Movchan, V., Kosse, I. et al. (2021). *Integration within the framework of the association: the dynamics of the implementation of the Agreement between Ukraine and the EU. Analytical report.* http://www.ier.com.ua/files/Projects/Integration_UA_EU/Report_Integration_final_ua.pdf
Олейник, А.-М. С., & Рошко, С. М. (2023). Аналіз впливу тарифних та нетарифних обмежень на торговельні відносини ЄС та України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, (49). http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/49_2023ua/20.pdf	Oleinyk, A.-M. S., & Roshko, S. (2023). Analysis of the Impact of Tariff and Non-Tariff Restrictions on Trade Relations Between the EU and Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, (49). http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/49_2023ua/20.pdf
Орлова, В. М. (2001). Нетарифні обмеження у міжнародній торгівлі: спроба концептуальної оцінки. *Наукові записки. Серія: Економічні науки*, (19). https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c7df494-5c75-4f85-a58e-26d5b48f4832/content	Orlova, V. M. (2001). Non-Tariff Barriers in International Trade: an Attempt of Conceptual assessment. *Scientific notes. Series: Economic sciences*, (19). https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c7df494-5c75-4f85-a58e-26d5b48 f4832/content
Поєдинок, В. (2024). Механізм "справедливого переходу" як складова європейського зеленого курсу. *Економіка та право, 75*(4). https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.04.052	Poiedynok, V. (2024). The "just transition" mechanism as a component of the European green deal. *Economics and law*, *75*(4). https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.04.052

Угода про застосування статті VII Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 року. (1994). СОТ. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_011#Text	Agreement on Implementation of Article VII of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994. (1994). WTO. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_011#Text
Угода про технічні бар'єри в торгівлі: міжнародний договір. (1994). СОТ. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_008#Text	Agreement on Technical Barriers to Trade. (1994). WTO. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_008#Text
Центр економічного відновлення. (2025). *Вуглецеве мито CBAM і українська промисловість: виклики та ризики*. Українська енергетика. https://ua-energy.org/uk/posts/vuhletseve-myto-cbam-i-ukrainska-promyslovist-udar-chy-mozhlyvist	Centre for Economic Recovery. (2025). *CBAM carbon levy and Ukrainian industry: challenges and risks.* Ukrainian Energy. https://ua-energy.org/uk/posts/vuhletseve-myto-cbam-i-ukrainska-promyslovist-udar-chy-mozhlyvist

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Голубєва, В., & Головко, Є. (2026). *CBAM* у системі регулювання міжнародної торгівлі. *Ius Modernum, 2*(143), 13–33. https://doi.org/10.31617/3.2026(143)02

Надійшла до редакції 15.12.2025.
Отримано після доопрацювання 21.01.2026.
Прийнято до друку 25.02.2026.
Публікація онлайн 19.06.2026.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(143)03
УДК 347.191.11:347.962

ПАЛЬЧУК Петро
https://orcid.org/0000-0002-1399-6543

к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
p.palchuk@knute.edu.ua

PALCHUK Petro
https://orcid.org/0000-0002-1399-6543

PhD (Law), Associate Professor, Associate Professor at the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
p.palchuk@knute.edu.ua

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОСАДОВИХ ОСІБ ДЕРЖАВНИХ КОРПОРАЦІЙ

У наукових дослідженнях не приділяється достатньої уваги правовому статусу посадових осіб державних корпорацій, а в окремих випадках вказується на відсутність різниці в правовому статусі посадових осіб приватних та державних корпорацій. Тому є актуальним визначення особливостей правового статусу державних корпорацій порівняно з правим статусом посадових осіб корпорацій, які створені фізичними та юридичними особами. Обґрунтовано, що правовий статус посадових осіб державних корпорацій зумовлений особливістю публічно-правового статусу суб'єктів управління об'єктами державної власності, які беруть участь у цивільно-правових відносинах в силу набуття права власності на корпоративні права юридичних осіб приватного права. Посадові особи державних корпорацій призначаються на посаду з урахуванням спеціальних вимог, які мають додатковий характер, а також загальних вимог законодавства щодо акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю. Спеціальні вимоги щодо правового статусу посадових осіб державних корпорацій визначаються законами України, що унормовують управління об'єктами державної власності, й актами Кабінету Міністрів України, а також статутами державних корпорацій, які затверджуються відповідними суб'єктами публічних повноважень. Щодо посадових осіб державних корпорацій встановлюються спеціальні вимоги в частині призначення на відповідну посаду на

LEGAL STATUS OF OFFICIALS OF STATE CORPORATIONS

In scientific research, insufficient attention is paid to the legal status of officials of state corporations, and in some cases, it is noted that there is no difference in the legal status of officials of private and state corporations. Therefore, it is relevant to determine the features of the legal status of state corporations compared to the legal status of officials of corporations created by individuals and legal entities. It is substantiated that the legal status of officials of state corporations is determined by the peculiarity of the public-legal status of subjects managing state-owned objects, which participate in civil-law relations by virtue of acquiring ownership rights to the corporate rights of private law legal entities. Officials of state corporations are appointed to their positions taking into account special requirements of an additional nature, as well as the general requirements of legislation regarding joint-stock companies and limited liability companies. The special requirements regarding the legal status of officials of state corporations are determined by the laws of Ukraine regulating the management of state-owned objects and by acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, as well as by the charters of state corporations, which are approved by the relevant subjects of public authority. Special requirements are established regarding officials of state corporations in terms of appointment to the relevant position on a competitive basis, taking into account special requirements that may exist in

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

конкурсних засадах, з урахуванням особливих вимог, які можуть мати місце за певним напрямом економічної діяльності, на певному ринку. При цьому це можуть бути як громадяни України, так і іноземних держав, крім громадян, щодо яких встановлено обмеження, зокрема спричинені збройною агресією проти України. При здійсненні своїх обов'язків посадові особи державних корпорацій мають, крім досягнення власне приватноправої мети, а саме отримання прибутку корпорацією, забезпечувати інтереси народу України. Таке спрямування може зумовлюватися сферою діяльності державної корпорації, метою її створення, можливістю задоволення потреб споживачів на певному ринку тощо.

Ключові слова: юридична особа приватного права, державна корпорація, статут, посадові особи державних корпорацій, добросовісність.

a certain area of economic activity, on a certain market. At the same time, they can be both citizens of Ukraine and citizens of foreign states, except for citizens regarding whom restrictions have been established, including those caused by armed aggression against Ukraine. In performing their duties, officials of state corporations have to ensure the interests of the people of Ukraine in addition to achieving their own private law goals, namely the corporation's profit. Such direction may be determined by the field of activity of the state corporation, the purpose of its creation, as well as by the possibility of meeting the needs of consumers in a certain market, etc.

Keywords: private law legal entity, state corporation, charter, officials of state corporations, good faith.

JEL Classification: K20, K22.

Вступ

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні, незважаючи на складний етап існування України, продовжується трансформація корпоративних відносин у різних аспектах: нормативному, організаційному та технічному (в частині розвитку інформаційних технологій). Одним із напрямів удосконалення корпоративних відносин є трансформація державного сектору економіки.

Прийняття низки законодавчих актів, які формують систему правових норм щодо корпорацій, створених державою, є складовою удосконалення законодавства на основі напрацювання та подальшого запровадження правових конструкцій щодо використання державного майна крізь призму стандартів Європейського Союзу. Тому при аналізі особливостей статусу державних корпорацій, а також використання державного майна в корпоративній сфері значна увага має приділятися вимогам до посадових осіб державних корпорацій, оскільки саме посадові особи здійснюють управління державними корпораціями, виступають в цивільному обороті від імені державних корпорацій і виконують покладені на них обов'язки та реалізують відповідні права.

Аналіз правового статусу посадових осіб корпорацій був предметом дослідження широкого кола науковців, зокрема Л. Дорошенко, О. Гарагонича, В. Жорнокуй, О. Кологойди, Л. Нескородженої, І. Спасибо-Фатєєвої. Проте з урахуванням змін чинного законодавства України та особливостей правового статусу посадових осіб державних корпорацій аналіз цього кола питань є досить актуальним.

Теоретичною базою статті є наукові праці вчених, що досліджували проблематику щодо правового статусу посадових осіб державних корпорацій, чинне законодавство, яке унормовує положення посадових осіб державних корпорацій, та акти державних корпорацій в Україні. Застосовано загальнонаукові (аналіз і синтез, системно-структурний, моделювання, абстрагування, формально-логічний) та спеціальні методи

пізнання, що використовуються у правознавстві (методи тлумачення норм права, юридико-догматичний, порівняльно-правовий) тощо.

Метою дослідження є визначення особливостей правового статусу посадових осіб державних корпорацій, зокрема, необхідно визначити, які вимоги є доцільними та розумними в частині призначення таких осіб, коло їх прав при виконанні ними своїх посадових обов'язків.

У наукових дослідженнях не приділяється достатньої уваги правовому статусу посадових осіб державних корпорацій, а в окремих випадках вказується на відсутність різниці в правовому статусі посадових осіб приватних та державних корпорацій. Проте, на наш погляд, правовий статус посадових осіб державних корпорацій має бути визначений як спеціальний, в силу порядку призначення їх на посаду, вимог щодо діяльності таких суб'єктів. Тому вбачається за доцільне визначити, чи правовий статус посадових осіб державних корпорацій є ідентичним правовому статусу посадових осіб корпорацій, які створені за рахунок суб'єктів права приватної власності. У разі наявності особливостей правового статусу посадових осіб державних корпорацій потрібно визначити, якими чинниками це зумовлено.

Отже, результати дослідження дозволять визначити правовий статус посадових осіб державних корпорацій та особливості їх призначення на відповідну посаду, межі їх відповідальності у співвідношенні з посадовими особами корпорацій, які створені за рахунок майна суб'єктів права приватної власності.

1. Аналіз положень чинного законодавства щодо державних корпорацій та посадових осіб таких корпорацій

Насамперед слід вказати, що основним актом, який регламентує порядок створення та подальшого функціонування державної корпорації, є Цивільний кодекс України (2003, 16 січня), а також низка законів, які регламентують порядок створення та діяльність акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю, оскільки саме в такій організаційно-правовій формі створюються державні корпорації. Також законодавство допускає створення державної корпорації у формі товариства з додатковою відповідальністю, проте з урахуванням практики створення державних корпорацій це малоймовірно. Такими базовими законами є Закон України "Про акціонерні товариства" (2022, 27 липня) та Закон України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" (2018, 6 лютого). При цьому в ст. 1 Закону України "Про акціонерні товариства" закріплено положення, що управління акціонерними товариствами, акції яких належать державі або територіальній громаді, здійснюється з урахуванням особливостей, встановлених спеціальними законами.

Основним таким спеціальним законодавчим актом є Закон України "Про управління об'єктами державної власності", який

визначає коло осіб, які мають компетенцію щодо управління об'єктами державної власності, та визначає особливості управління такими об'єктами (2006, 21 вересня). Так, ст. 3 цього Закону визначає, що суб'єктами господарювання державного сектору економіки є юридичні особи, єдиним учасником (засновником) яких є держава, а також юридичні особи, у статутному капіталі яких 50 відсотків акцій (часток) належать державі або частка держави становить величину, що забезпечує їй право вирішального впливу на діяльність таких юридичних осіб.

Вказані вище законодавчі акти в частині створення та подальшого корпоративного управління набувають особливої актуальності, враховуючи подальше удосконалення законодавства щодо юридичних осіб, які створюються державою, з урахуванням положень Закону України "Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб" (2025, 9 січня). Одним із наслідків набуття чинності зазначеного вище Закону є положення щодо обов'язковості перетворення державних підприємств на акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) у статутному капіталі яких належать державі, або на державні некомерційні товариства.

На думку Хомляк (2023, с. 131), перетворення державних підприємств на акціонерні товариства дає змогу створити організаційно-фінансову основу для вирішення багатьох проблем, які виникли в процесі їхньої діяльності.

Відповідні зміни в законодавстві України щодо розпорядження державним майном та перетворення (реорганізації) державних підприємств протягом доволі короткого періоду, в межах якого корпоративними правами буде управляти держава в особі уповноважених органів, потребують формування оновлених підходів до моделі корпоративного управління такими корпораціями.

Також крізь призму теми дослідження слід підтримати позицію Гарагонича (2021, с. 29), який зазначає, що в корпоративному праві корпорація є збірним поняттям для позначення організаційно-правових форм утворень, щодо яких в учасників правовідносин можуть виникати корпоративні права. Зокрема, в частині розпорядження активами держави такими організаційно-правовими формами є акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю. Отже, державними корпораціями слід визнати корпорації, які створені уповноваженими органами держави в організаційно-правовій формі акціонерного товариства та товариства з обмеженою відповідальністю.

Варто зауважити, що корпорації, створені державою, мають особливий правовий статус, з огляду на низку чинників, які проявляються у процесі створення та діяльності таких корпорацій, що знайшло своє відображення в законодавстві України як на рівні законів, так і підзаконних нормативно-правових актів.

На думку Москаленко (2021, с. 492), для держави в особі уповноважених органів щодо управління корпоративними правами держави є важливим встановлення їхньої публічної компетенції. Такі уповноважені органи державної влади, що здійснюють повноваження з управління державним майном, мають статус юридичних осіб публічного права, тому під час аналізу діяльності таких суб'єктів необхідно враховувати їхній приватноправовий статус, водночас для таких суб'єктів основним завданням є реалізація публічно-правових (адміністративних) повноважень, що має своє закріплення у відповідних законах України.

При визначенні кваліфікаційних ознак суб'єктів, які здійснюють управління корпоративними правами держави як юридичні особи публічного права, Національне агентство з питань запобігання корупції в п. 18 Роз'яснення № 1 (2021, 3 лютого) виокремлює такі:

1) створені на підставі розпорядчого акта Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, а у випадках, встановлених законом, – установчого документа;

2) визначення правового статусу Цивільним кодексом України або окремим законом України;

3) метою та основним видом діяльності юридичної особи є реалізація публічних функцій держави чи територіальної громади, які покладені на них Конституцією та законом України;

4) допоміжний характер підприємницької діяльності до її основної діяльності.

При цьому для з'ясування питання, чи належить та або інша юридична особа (об'єднання юридичних осіб) до юридичних осіб публічного чи приватного права, необхідно аналізувати всю сукупність нормативно-правових актів та правовстановлюючих документів, які визначають правовий статус безпосередньо цієї юридичної особи (об'єднання) (Роз'яснення № 1, 2021, 3 лютого).

Громов (2024, с. 122), розглядаючи правовий статус державних корпорацій, акцентує увагу на дуальності природи державних корпорацій – як суб'єктів ринкової конкуренції та інструментів державної політики, що створює унікальний простір для аналізу їхньої ролі в сучасній економіці. При цьому дуалізм діяльності державних корпорацій може простежуватися крізь призму правового статусу засновника та власника корпоративних прав таких корпорацій – державу, оскільки такий засновник реалізує управлінські, фінансові та соціальні функції в інтересах її громадян, або, інакше, платників податків.

На думку Спасибо-Фатєєвої (2006, с. 97), такі юридичні особи не пов'язані з виконанням державних управлінських функцій, не є органами держави, а здійснюють свою діяльність у підприємницькій сфері. При цьому така діяльність може як повністю збігатися з діяльністю суб'єктів приватного права, так і мати свою специфіку.

У розрізі визначення переліку суб'єктів, які здійснюють управління корпоративним правами держави, слід звернути увагу на положення ст. 4 Закону України "Про управління об'єктами державної власності", що визначає систему органів, які здійснюють управління об'єктами державної власності, в тому числі корпоративними правами.

Реалізуючи повноваження в частині управління об'єктами державної власності, Кабінет Міністрів України прийняв низку актів, які визначають вимоги щодо окремих питань державних корпорацій загалом або статус окремих із них у майновій, фінансовій або посадовій складовій. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України № 1369 (2024, 29 листопада) встановлено, що корпоративні права держави – це корпоративні права (акції, частки) держави у статутному капіталі господарського товариства незалежно від їх розміру (кількості).

Окремо слід виділити низку постанов Кабінету Міністрів України, які регламентують вимоги щодо державних корпорацій та посадових осіб таких корпорацій. Так, у частині вимог до посадових осіб державних корпорацій Кабінетом Міністрів України було затверджено Вимоги до незалежного члена наглядової ради державного унітарного підприємства та господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі (Постанова Кабінету Міністрів України № 142, 2017, 10 березня). На розвиток законодавства щодо належного унормування діяльності державних корпорацій постановою Кабінету Міністрів України № 12 "Деякі питання оцінювання діяльності наглядової ради та звітування про роботу наглядової ради державного унітарного підприємства, господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі" визначено порядок оцінки діяльності органів державних корпорацій та посадових осіб таких корпорацій (2025, 10 січня).

Як приклад вимог щодо посадових осіб державних корпорацій, визначення обсягу їх повноважень слід проаналізувати статути, а також локальні нормативно-правові акти таких державних корпорацій, які затверджуються Кабінетом Міністрів України або іншим суб'єктом, що здійснює управління об'єктами державної власності, у разі якщо держава є єдиним акціонером або учасником.

Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України (2025, 4 червня) затверджено статут та положення про наглядову раду Акціонерного товариства "Національна акціонерна компанія "Нафтогаз України". Статут та положення про наглядову раду Національної акціонерної компанії "Нафтогаз України" охоплює положення щодо правового статусу Кабінету Міністрів України як представника держави – єдиного акціонера товариства, визначає коло прав та обов'язків органів управління та посадових осіб цієї державної корпорації. Так, пп. 42–53 статуту Національної акціонерної компанії "Нафтогаз України" встановлюють вимоги щодо її посадових осіб, порядку виконання ними своїх повноважень.

Також постановою Кабінету Міністрів України "Про утворення акціонерного товариства "Українська оборонна промисловість" (2023, 23 березня) було затверджено статут та положення про наглядову раду цієї корпорації, визначено вимоги щодо посадових осіб корпорації.

Отже, варто зазначити, що органи державної влади, уповноважені управляти об'єктами державної власності, здійснюють, при забезпечені корпоративного управління державними корпораціями, повноваження державного регулятора, який формує систему правових норм та приймає в установленому порядку нормативно-правові акти. Іншим проявом діяльності органів державної влади, які в межах діяльності державних корпорацій реалізують повноваження власника корпоративних прав (в тому числі організаційні, нормотворчі та кадрові), є встановлення порядку призначення посадових осіб і здійснення контролю за їх діяльністю, що має своє відображення в статуті та інших локальних нормативно-правових актах державних корпорацій.

2. Загальні вимоги щодо посадових осіб державних корпорацій

Участь держави в корпоративних правовідносинах – це об'єктивна необхідність ринкової економіки, що реалізується в силу володіння акціями (частками) корпорацій і є формою реалізації економічної та соціальної функцій держави. Держава в особі уповноважених органів реалізує публічні інтереси, і цим визначаються особливості її правового статусу як акціонера (учасника) корпорації в частині управління державними корпораціями.

Загалом у корпоративних відносинах держава виступає на засадах рівності з фізичними та юридичними особами. Закріплення конкретних цілей діяльності акціонерного або іншого товариства з державною участю в його статуті може сприяти координації посадових осіб цього товариства в питаннях корпоративного управління. При цьому, на думку Рикової (2020, с. 40), найбільш оптимальною організаційно-правовою формою юридичної особи для забезпечення державою управління в системі корпоративних інтересів є акціонерне товариство.

Також науковці вказують, що доктринальний аналіз положень чинного законодавства дозволяє зробити висновок про наявність у державних акціонерних товариств правового статусу юридичної особи приватного права, які, проте, наділені особливими правами та обов'язками в частині використання та розпорядження майном з метою задоволення державних і суспільних потреб (Кологойда, 2024, с. 102).

Волкова (2017, с. 201), аналізуючи правосуб'єктність державних господарських, насамперед акціонерних, товариств у контексті цілей управління державними корпоративними правами, вказує, що ними є створення всіх необхідних передумов для постійного врахування

потреб та особливостей об'єкта управління в процесі формування єдиної державної економічної політики, а також забезпечення ефективної реалізації державних корпоративних прав, у тому числі поповнення державного бюджету за рахунок частини прибутку господарських товариств, до статутних фондів яких передано частку державної власності. При цьому чинне законодавство визначає універсальну правоздатність юридичних осіб, не враховуючи різниці між юридичними особами приватного й публічного права.

Власне, в частині правового статусу державних корпорацій слід зробити висновок, що держава в особі уповноважених органів державної влади створює та забезпечує управління державними корпораціями на тих самих засадах, що і фізичні та юридичні особи, які засновані на приватній власності. Тому державні корпорації набувають статусу юридичних осіб приватного права. Зокрема, такий висновок випливає з аналізу положень законодавчих актів, що унормовують діяльність державних корпорацій, а також статутів таких корпорацій, які, як правило, містять вказівку про такий статус.

Але водночас не можливо не враховувати і публічно-правовий статус засновника державних корпорацій. Так, сьогодні держава в особі уповноважених органів влади забезпечує розвиток економічних (майнових) та інших відносин, виходячи з того, що державні корпорації мають створюватися та функціонують на засадах захисту інтересів суспільства загалом. Мета створення та функціонування приватних корпорацій, в основу яких закладено приватний інтерес та приватний капітал, не збігається із завданнями корпорацій, які створюються державою. Наприклад, одним із таких проявів є прозорість використання державного майна, а отже, коштів платників податків. Тому прозорість має бути забезпечена як у власне статутній діяльності державних корпорацій, так і в управлінській діяльності посадових осіб. Саме на це спрямовано норми Закону України "Про відкритість використання публічних коштів" (2015, 11 лютого), що поширюється на державні корпорації та має своє відображення в частині здійснення контролю за діями посадових осіб державних корпорацій.

Але визначаючи базові засади діяльності корпорацій і розмежовуючи питання організаційного, майнового та посадового характеру, слід вказати, що Цивільний кодекс України, а також базові закони, що унормовують функціонування акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю, не виокремлюють у самостійну складову вимоги до державних корпорацій, в тому числі норми щодо їхніх посадових осіб.

Крізь фокус загальних положень корпоративного права Гарагонич (2021, с. 41) зазначає, що суб'єкти, які набули статусу посадової особи і виконують функції органу корпорації, здійснюють свої повноваження у сфері управлінської діяльності в межах корпоративних

відносин. Обґрунтуванням цього науковець називає положення, яке відображене в абзаці 5 п. 3.2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2010 (2010, 12 січня), та вказує, що в межах корпоративних відносин із товариством членами виконавчого органу здійснюються повноваження у сфері управлінської діяльності. А специфічний статус члена виконавчого органу зумовлений отриманням від уповноваженого органу товариства права на управління.

Лисенко (2025, с. 121–122), визначаючи статус посадових осіб господарських товариств, доходить висновку, що діяльність посадових осіб господарських товариств спрямована на забезпечення діяльності товариства, представництва та захисту його інтересів. Попри те, що вони не мають статусу самостійного суб'єкта права, вони наділяються певними повноваженнями, визначеними на законодавчому рівні та в локальних актах товариства. Чітке розмежування функцій і повноважень органів управління та посадових осіб господарського товариства є необхідною умовою для належного виконання ними своїх обов'язків, а також для забезпечення балансу інтересів усіх учасників корпоративних відносин, визначення підстав і видів юридичної відповідальності за дії, бездіяльність, які призвели до порушення прав та інтересів товариства, його учасників або третіх осіб.

Ці положення поширюються на всі види корпорацій, в тому числі і державні. Проте, окрім загальних положень щодо корпорацій загалом, потрібно виділити вимоги щодо посадових осіб залежно від особливих умов, які визначені чинним законодавством. До таких вимог слід віднести ті, що встановлюються до корпорацій, щодо яких визначено спеціальні умови організаційного, технічного або посадового характеру з огляду на специфіку їхньої діяльності (наприклад, банківська сфера) або форму власності (зокрема, щодо державних корпорацій).

Нормативно загальні вимоги щодо посадових осіб корпорацій визначено ст. 99^1 та 161 Цивільного кодексу України, ст. 88–89 Закону України "Про акціонерні товариства" та ст. 42 Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю". Стосовно державних корпорацій, спеціальні вимоги щодо посадових осіб та особливостей їх правового статусу визначають норми Закону України "Про управління об'єктами державної власності", але цей Закон не містить окремої статті, що формує вимоги щодо посадових осіб.

При цьому системний аналіз норм дозволяє зробити висновок, що для посадових осіб наявні спеціальні вимоги в частині їх призначення, механізму контролю за виконанням ними своїх посадових обов'язків, порядку надання звітів про їх виконання. Також спеціальні вимоги до посадових осіб державних корпорацій можуть встановлюватися законом, що регламентує коло їх прав та обов'язків у певній сфері діяльності, зокрема, до таких сегментів слід винести відносини в енергетичній сфері, військово-промисловому комплексі тощо.

Узагальнюючи положення законів України стосовно переліку посадових осіб державних корпорацій, слід вказати, що чинне законодавство не визначає для таких корпорацій спеціальних вимог загалом. Отже, базові вимоги щодо посадових осіб державних корпорацій та корпорацій, створених на основі майна приватних осіб, є ідентичними. Такими вимогами є наявність повної цивільної дієздатності, неможливість бути посадовою особою в кількох конкуруючих корпораціях, а також у разі іншого конфлікту інтересів між інтересами посадової особи та державної корпорації.

Певною особливістю державних корпорацій є можливість обіймати посаду в такій корпорації особою, яка має статус державного службовця. Суб'єкт управління державними корпоративними правами може в межах своєї компетенції призначити посадовою особою суб'єкта, який виконує публічно-розпорядчі повноваження. Як приклад можна проаналізувати чинний склад наглядової ради Акціонерного товариства "Державний ощадний банк України", яка, згідно зі статутом цього державного банку, має складатися з дев'яти осіб, шість із них – незалежні члени наглядової ради, а троє – представники держави. Так, п. 94 статуту Акціонерного товариства "Державний ощадний банк України" (2025, 16 травня) визначає, що один представник держави у наглядовій раді призначається вищим органом за поданням Президента України, один – за поданням Кабінету Міністрів України та один – за поданням профільного Комітету Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання банківської діяльності.

Також варто звернути увагу на вимоги щодо посадових осіб, які мають статус незалежного члена органу управління державної корпорації. Щодо таких осіб не існує спеціальних вимог, а вимоги мають загальний характер і закріплені в базових законах. Зокрема, аналізуючи склад органів управління державних корпорацій, слід констатувати, що до їх складу входять також іноземні громадяни.

Це питання було предметом уваги науковців, які, з огляду на аналіз положень чинного законодавства, вказують на те, що законодавство України не встановлює обмежень у цьому аспекті. Нескороджена (2020, с. 64), вивчаючи можливість іноземних громадян бути членами наглядових рад державних підприємств, доходить висновку, що іноземці мають такі самі права та обов'язки, як і громадяни України. Зокрема, призначення іноземних громадян до складу наглядової ради державних підприємств є цілком можливим, зважаючи на необхідність забезпечення прозорості діяльності державних підприємств, а також у контексті нинішньої трансформації їхнього правового статусу, зумовленої законодавчою вимогою щодо перетворення державних підприємств на акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю.

Проте у випадках, визначених законодавством України, крім загальних вимог та кореспондуючих обмежень щодо посадових осіб,

можуть визначатися спеціальні положення, зокрема у сфері державної безпеки та забезпечення обороноздатності. Так, ст. 6 Закону України "Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності" № 1630-IX (2021, 13 липня) передбачено, що членом наглядової ради не може бути особа, яка є громадянином (підданим) держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, або яка працювала в секторі безпеки і оборони держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором.

Окремо слід зазначити можливість закріплення спеціальних вимог щодо посадових осіб у статуті державної корпорації. Наприклад, в актах Кабінету Міністрів України та інших суб'єктів управління корпоративними правами щодо державних корпорацій можуть деталізуватися положення, що ґрунтуються на нормах відповідних законів. До таких актів слід віднести статути державних корпорацій або інші локальні нормативно-правові акти (положення про наглядову раду або виконавчий орган). Залежно від сфери діяльності можуть встановлюватися спеціальні вимоги, у т. ч. пов'язані з громадянством, досвідом роботи або рівнем освіти.

3. Порядок призначення, компетенція та межі відповідальності посадових осіб державних корпорацій

Посадові особи державних корпорацій виконують свої посадові обов'язки після набуття відповідного статусу, зокрема в силу рішення вищого органу управління державної корпорації, а саме загальних зборів (одноособового рішення акціонера або учасника). Саме така конструкція закріплена чинним законодавством України.

Визначаючи перелік посадових осіб державної корпорації, варто звергнути увагу на те, що такий перелік може закріплюватися статутом. Так, Кабінет Міністрів України постановою № 643 (2025, 4 червня) затвердив статут Національної акціонерної компанії "Нафтогаз України", п. 45 якого передбачає, що голова та члени наглядової ради, голова та члени правління, головний бухгалтер, керівник підрозділу, до компетенції якого належить питання бюджетування Компанії, корпоративний секретар, керівник служби (підрозділу) внутрішнього аудиту (внутрішній аудитор), керівник з питань управління ризиками, керівник з питань комплаєнсу, фінансовий контролер, особа, відповідальна за виконання антикорупційної програми, є посадовими особами.

Цей перелік посадових осіб є доволі великим та виходить за межі, визначені загальним законодавством щодо посадових осіб акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю. Також порядок призначення посадових осіб має свою особливість у частині дотримання спеціальних вимог щодо забезпечення конкурсних процедур, а в разі необхідності – додаткових погоджень з органами державної влади, наприклад, якщо це пов'язано з державною таємницею тощо.

Відповідно до ст. 6 Закону України "Про управління об'єктами державної власності" уповноважені органи управління призначають на посаду та звільняють з посади посадових осіб, в тому числі незалежних членів як посадових осіб державної корпорації. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України № 142 (2017, 10 березня) затверджено Вимоги до незалежного члена наглядової ради державного унітарного підприємства та господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі. Такий незалежний член також повинен мати вищу освіту, професійні знання і навички, досвід роботи та інші характеристики, які необхідні для належного здійснення повноважень члена наглядової ради, з урахуванням виду діяльності відповідного господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі. Також до спеціальних вимог слід віднести положення ст. 6 Закону України "Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності" (2021, 13 липня), згідно з яким незалежними членами наглядової ради можуть бути виключно громадяни України, які відповідають вимогам до незалежних членів наглядових рад державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, визначеним законодавством.

При здійсненні своїх повноважень посадові особи мають виходити із засад, які є базовими для всіх корпорацій, зокрема, ст. 99^1 Цивільного кодексу України (2003,16 січня) передбачає, що посадові особи товариства зобов'язані діяти в інтересах товариства, добросовісно та розумно, у такий спосіб, який, на їхнє добросовісне переконання, сприятиме досягненню мети діяльності товариства, у межах повноважень, наданих їм установчими документами товариства та законодавством.

Такі оціночні категорії в корпоративному праві застосовуються досить часто, і, попри складність їх аналізу крізь призму корпоративних спорів, є доволі поширеними (Дорошенко, 2025, с. 91). Також при аналізі оціночних категорій у корпоративному праві слід виходити з того, що в контексті добросовісності органів управління корпорації та її посадових осіб варто враховувати, що підприємницька діяльність є взагалі ризиковою, а негативні наслідки прийняття управлінського рішення ще не свідчать про недобросовісність у діях органів управління корпорації, якщо таке рішення було прийняте (Бітюк, 2017, с. 20).

На думку Жорнокуй (2019, с. 25), посадові особи акціонерних товариств захищені від особистої відповідальності доти, доки їх дії самі по собі не стануть деліктом або не буде мати місце конфлікт особистих і корпоративних інтересів, за якого вчинені дії або поведінка пояснювалися б їх власними інтересами.

Зокрема, коли йдеться про посадових осіб державних корпорацій, має бути встановлено факт недобросовісної поведінки посадових осіб

державних корпорацій, що має наслідком заподіяння шкоди державній корпорації, зловживання своїми посадовими обов'язками, а також, можливо, факт безпідставного збагачення за рахунок активів корпорації.

Також слід звернути увагу на те, що при прийнятті рішень управлінського характеру посадові особи мають керуватися рішеннями, які прийняті акціонером (учасником) або загальними зборами, враховуючи, що такі рішення мають прийматися акціонером (учасником), який може мати статус суб'єкта публічних повноважень, крізь призму виконання функцій публічного характеру. Так, у п. 162 Політики державної власності, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України (2024, 29 листопада), закріплено положення, що під час прийняття рішень у період дії правового режиму воєнного стану суб'єкти управління, підприємства, товариства з контрольною часткою держави повинні керуватися передусім необхідністю забезпечення безпеки людей, збереження їх життя та здоров'я, забезпечення безперервної діяльності підприємств та товариств з контрольною часткою держави, а також оперативного й ефективного усунення наслідків збройної агресії, які негативно впливають на діяльність суб'єктів господарювання державного сектору економіки. А реалізацію відповідних заходів мають забезпечувати органи та посадові особи державних корпорацій, при цьому при прийнятті рішень питання прибутковості діяльності державних корпорацій має не основну мету в сьогоднішніх умовах.

Щодо відповідальності посадових осіб державних корпорацій, слід підтримати науковців, які вказують, що порушення обов'язків посадової особи товариства є підставою для розірвання товариством договору з посадовою особою без виплати компенсації за дострокове розірвання договору. Окрім дисциплінарної, посадова особа може нести кримінальну, адміністративну, цивільно-правову відповідальність. Порядок несення відповідальності посадових осіб визначається законами України, статутом товариства, посадовими інструкціями, умовами контракту або цивільно-правого договору з посадовою особою (Васильєва, 2019, с. 16).

Отже, посадовими особами державних корпорацій можуть бути фізичні особи, які мають повний обсяг цивільної дієздатності, призначені з дотриманням конкурсних процедур (у разі їх наявності) і в процесі здійснення своїх посадових обов'язків мають діяти розумно, добросовісно та в інтересах державної корпорації. У певних випадках для окремих державних корпорацій можуть встановлюватися особливі вимоги або обмеження, які зумовлені питанням національної безпеки, в тому числі в оборонній, енергетичній та інших сферах.

Висновки

Розглянувши особливості правового статусу посадових осіб державних корпорацій, варто вказати на особливий характер діяльності державних корпорацій, які можуть створюватися в організаційно-правовій формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою

відповідальністю. Це, своєю чергою, справляє відповідну проєкцію на коло прав та обов'язків, які мають бути реалізовані посадовими особами державних корпорацій. Насамперед це зумовлюється причиною створення державних корпорацій, правовим статусом уповноваженого органу державної влади, в компетенції якого перебуває управління корпоративними правами держави, який у силу свого публічно-правового статусу має діяти в інтересах платників податків.

Також слід враховувати джерело формування майна державних корпорацій, оскільки це майно народу України, тобто кошти платників податків. Це відображається на колі прав та обов'язків, які закріплюються за суб'єктом управління корпоративним правами держави і реалізуються посадовими особами державних корпорацій.

Отже, ототожнювати правовий статус посадових осіб приватних корпорацій та державних корпорацій неможливо, враховуючи як правовий статус державних корпорацій, так і необхідність посадових осіб належним чином виконувати свої посадові обов'язки, які деталізуються суб'єктом управління об'єктами державної власності у статутах державних корпорацій.

Крім законів України, які формують вимоги загального та спеціального характеру, особливості правового статусу посадових осіб державних корпорацій закріплюються в статуті державних корпорацій, а також у локальних нормативно-правових актах, які затверджуються Кабінетом Міністрів України або іншим органом державної влади, який діє як особа, що здійснює управління корпоративними правами держави.

При цьому під час реалізації покладених на них повноважень посадові особи мають діяти відповідно до рішень вищого органу управління, який у силу свого публічно-правового статусу має керуватися суспільним інтересом, водночас питання прибутковості державних корпорацій має розглядатися як другорядне, зокрема в умовах сьогодення, а саме воєнного стану. Реалізація відповідних завдань покладається на посадових осіб державних корпорацій, які при здійсненні своїх повноважень мають враховувати не тільки інтереси такої корпорації, а й забезпечувати реалізацію та захист інтересів громадян України в певній сфері суспільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Бітюк, П. О. (2017). Деякі питання добросовісності при здійсненні корпоративного управління. *Право і суспільство*, (5), 16–24.	Bitiuk, P. O. (2017). Some issues of integrity in the implementation of corporate governance. *Law and Society*, (5), 16–24.
Васильєва, В. В. (2019). Посадові особи в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю. *Право і суспільство*, (10), 12–18.	Vasylieva, V. V. (2019). Officials in limited and additional liability companies. *Law and Society*, (10), 12–18.
Волкова, Л. (2017). Щодо питання правоздатності державних акціонерних компаній: загальна чи спеціальна? *Юридичний вісник*, (1), 197–202.	Volkova, L. (2017). On the issue of legal capacity of state joint-stock companies: general or special? *Legal Bulletin*, (1), 197–202.

Гарагонич, О. (2021). Суб'єкти корпоративних відносин: теоретико-правові аспекти. *Право України*, (6), 26–45.	Garagonych, O. (2021). Subjects of corporate relations: theoretical and legal aspects. *Law of Ukraine*, (6), 26–45.
Громов, С. О. (2024). Державні корпорації і підприємства: як державі адаптувати функції та свою політику заради більшого суспільного блага? *State Formation*, (1), 110–135.	Gromov, S. O. (2024). State corporations and enterprises: how can the state adapt its functions and policy for greater public good? *State Formation*, (1), 110–135.
Дорошенко, Л. М. (2025). Оціночні поняття "розумна обачність" та "стандартна ділова практика" в корпоративному праві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*, (2), 82–93.	Doroshenko, L. M. (2025). The evaluative concepts of "reasonable prudence" and "standard business practice" in corporate law. *Law Journal of the Vasyl Stus Donetsk National University*, (2), 82–93.
Жорнокуй, В. (2019). Розумність та добросовісність: світова практика застосування щодо відповідальності членів органів акціонерного товариства за його борги. *Підприємництво, господарство і право*, (2), 24–29.	Zhornokui, V. (2019). Reasonableness and integrity: world practice of application regarding the liability of members of the bodies of a joint-stock company for its debts. *Entrepreneurship, economy and law*, (2), 24–29.
Закон України "Про акціонерні товариства" № 2465-IX (2022, 27 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text	Law of Ukraine "On Joint Stock Companies" No. 2465-IX (2022, July 27). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text
Закон України "Про відкритість використання публічних коштів" № 183-VIII (2015, 11 лютого). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text	Law of Ukraine "On the transparency of the use of public funds" No. 183-VIII (2015, February 11). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text
Закон України "Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб" № 4196-IX (2025, 9 січня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#n174	Law of Ukraine "On the peculiarities of regulating the activities of legal entities of certain organizational and legal forms in the transitional period and associations of legal entities" No. 4196-IX (2025, January 9). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#n174
Закон України "Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності" № 1630-IX (2021, 13 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1630-20#n66	Law of Ukraine "On the peculiarities of reforming state-owned enterprises of the defence industrial complex" No. 1630-IX (2021, July 13). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1630-20#n66
Закон України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" № 2275-VIII (2018, 6 лютого). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text	Law of Ukraine "On Limited and Additional Liability Companies" No. 2275-VIII (2018, February 6). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text
Закон України "Про управління об'єктами державної власності" № 185-V (2006, 21 вересня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text	Law of Ukraine "On Management of objects of state property" No. 185-V (2006, September 21). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text
Кологойда, О. (2024). Правовий режим державних акціонерних товариств. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, (3), 100–114. https://doi.org/10.31617/3.2024(134)08	Kolohoida, O. (2024). Legal regime of state joint-stock companies' property. *Foreign trade: economics, finance, law*, (3), 100–114. https://doi.org/10.31617/3.2024(134)08
Лисенко, Ю. О. (2025). Органи управління та посадові особи господарських товариств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, *90*(2), 118–122.	Lysenko, Yu. O. (2025). Management bodies and officials of business companies. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, *90*(2), 118–122.

Москаленко, А. О. (2021). Компетенція як ознака ідентифікації адміністративно-правового статусу юридичних осіб публічного права. *Юридичний науковий електронний журнал*, (11), 489–492.	Moskalenko, A.O. (2021). Competence as a feature of the identification of the administrative and legal status of public law legal entities. *Legal Scientific Electronic Journal*, (11), 489–492.
Нескороджена, Л. (2020). Правове регулювання участі іноземців у наглядових радах державних підприємств. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, (5), 57–70. https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(112)06	Neskorodzhena, L. (2020). Legal regulation of the participation of foreigners in the supervisory boards of state-owned enterprises. *Foreign trade: economics, finance, law*, (5), 57–70. https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(112)06
Постанова Кабінету Міністрів України "Вимоги до незалежного члена наглядової ради державного унітарного підприємства та господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі" № 142 (2017, 10 березня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D0%BF#n144	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Requirements for an independent member of the supervisory board of a state unitary enterprise and a business company, in the authorized capital of which more than 50 percent of the shares (stakes) belong to the state" No. 142 (2017, March 10). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D0%BF#n144
Постанова Кабінету Міністрів України "Деякі питання акціонерного товариства "Національна акціонерна компанія "Нафтогаз України" № 643 (2025, 4 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643-2025-%D0%BF#Text	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of the joint-stock company "National Joint-Stock Company "Naftogaz of Ukraine" No. 643 (2025, June 4). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643-2025-%D0%BF#Text
Постанова Кабінету Міністрів України "Деякі питання оцінювання діяльності наглядової ради та звітування про роботу наглядової ради державного унітарного підприємства, господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі" № 12 (2025, 10 січня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/12-2025-%D0%BF#n15	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of evaluating the activities of the supervisory board and reporting on the work of the supervisory board of a state unitary enterprise, a business company, in the authorized capital of which more than 50 percent of the shares (stakes) belong to the state" No. 12 (2025, January 10). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/12-2025-%D0%BF#n15
Постанова Кабінету Міністрів України "Деякі питання Політики державної власності" № 1369 (2024, 29 листопада). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-2024-%D0%BF#Text	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some Issues of State Property Policy" No. 1369 (2024, November 29). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-2024-%D0%BF#Text
Постанова Кабінету Міністрів України "Про утворення акціонерного товариства "Українська оборонна промисловість" № 441 (2023, 21 березня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2023-%D0%BF#n462	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the establishment of the Joint Stock Company "Ukrainian Defence Industry" No. 441 (2023, March 21). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2023-%D0%BF#n462
Рикова, Н. В. (2020). Держава в системі корпоративних інтересів і відносин: особливості правових обмежень. *Право та державне управління*, (2), 34–41.	Rykova, N. V. (2020). The state in the system of corporate interests and relations: peculiarities of legal restrictions. *Law and Public Administration*, (2), 34–41.
Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2010 (2010, 12 січня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-10#Text	Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-rp/2010 (2010, January 12). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-10#Text
Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції щодо застосування окремих положень Закону України "Про запобігання корупції" стосовно заходів фінансового контролю (подання	Clarification of the National Agency on corruption prevention regarding the application of certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Cor-

декларацій та повідомлень про суттєві зміни в майновому стані)" № 1 (2021, 3 лютого). https://nazk.gov.ua/uk/documents/roz-yasnennya-vid-03-02-2021-1-shhodo-zastosuvannya-okremyh-polozhen-zakonu-ukrayiny-pro-zapobigannya-koruptsiyi-stosovno-zahodiv-finansovogo-kontrolyu-podannya-deklaratsij-ta-povidomlen-pro-suttyevi/?hilite=	ruption" concerning financial control measures (submission of declarations and notifications of significant changes in property status)" No. 1 (2021, February 3). https://nazk.gov.ua/uk/documents/roz-yasnennya-vid-03-02-2021-1-shhodo-zastosuvannya-okremyh-polozhen-zakonu-ukrayiny-pro-zapobigannya-koruptsiyi-stosovno-zahodiv-finansovogo-kontrolyu-podannya-deklaratsij-ta-povidomlen-pro-suttyevi/?hilite=
Спасибо-Фатєєва, І. (2006). Деякі проблеми, пов'язані із участю держави Україна в цивільно-правових відносинах. *Вісник Академії правових наук України*, (4), 96–107.	Spasybo-Fatieieva, I. (2006) Some issues related to the participation of the state of Ukraine in civil law relations. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, (4), 96–107.
Статут акціонерного товариства "Державний ощадний банк України", затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 565 (2025, 16 травня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2003-%D0%BF#n4284	The Charter of the Joint-Stock Company "State Savings Bank of Ukraine", approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 565 (2025, May 16). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2003-%D0%BF#n4284
Хомляк, О. Р. (2023). Особливості правового статусу юридичних осіб корпоративного типу за участю держави. Процес корпоратизації державних підприємств: основні етапи та переваги. *Юридичний науковий електронний журнал*, (5), 130–132. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/31	Khomliak, O. R. (2023). Peculiarities of the legal status of corporate-type legal entities with state participation. The process of corporatization of state-owned enterprises: main stages and advantages. *Legal Scientific Electronic Journal*, (5), 130–132. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/31
Цивільний кодекс України № 435-IV (2003, 16 січня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text	Civil Code of Ukraine № 435-IV (2003, January 16). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Пальчук, П. (2026). Правовий статус посадових осіб державних корпорацій. *Ius Modernum, 2*(143), 34–50. https://doi.org/10.31617/3.2026(143)03

Надійшла до редакції 02.02.2026.
Отримано після доопрацювання 20.04.2026.
Прийнято до друку 28.04.2026.
Публікація онлайн 19.06.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(143)04
УДК 347.962:336.225.68

СУДАРЕНКО Олена
https://orcid.org/0000-0002-4336-546X
к. ю. н., доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
o.sudarenko@knute.edu.ua

SUDARENKO Olena
https://orcid.org/0000-0002-4336-546X
PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative, Financial and Information Law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
o.sudarenko@knute.edu.ua

ЛАТА Наталія
https://orcid.org/0000-0001-5551-5042
к. ю. н., доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
n.lata@knute.edu.ua

LATA Natalya
https://orcid.org/0000-0001-5551-5042
PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
n.lata@knute.edu.ua

НЕДИСКРИМІНАЦІЯ ТА НЕВІДВОРОТНІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ПРИНЦИПИ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Присвячено дослідженню питань ефективного та належного застосування таких принципів податкового права, як "принцип рівності та недопущення дискримінації платників податків" та "невідворотність настання відповідальності" щодо реалізації права на податковий кредит на прикладі конкретного кейсу. Актуальність роботи зумовлена тим, що в період дії правового режиму воєнного стану законодавець вносить зміни до податкового законодавства, і це призводить до фактичної дискримінації одного платника податку порівняно з іншим платником податків в силу недосконалості законотворчої техніки. В основу дослідження покладено гіпотезу щодо правомірності застосування фінансово-правової відповідальності до платника ПДВ у разі, якщо нормами законів до нього застосовано дискримінацію. Дослідження ґрунтується на комплексному аналізі положень Податкового кодексу України із застосуванням порівняльно-правового методу з аналізу правових підходів Верховного Суду, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та нормативних дефініцій. Обґрунтовано, що податкове законодавство встановлює певні обмеження у визнанні, реалізації та користуванні правом на

NON-DISCRIMINATION AND INEVITABILITY OF LIABILITY AS PRINCIPLES OF TAX LAW

The article is devoted to the study of issues of effective and proper application of such principles of tax law as "the principle of equality and non-discrimination of taxpayers" and "the inevitability of liability" in relation to the exercise of the right to a tax credit using the example of a specific case. The relevance of the work is due to the fact that during the period of the martial law legal regime, the legislator makes changes to the tax legislation, and this leads to the actual discrimination of one taxpayer in comparison with another taxpayer due to the imperfection of the legislative technique. The research is based on the hypothesis regarding the legality of applying financial and legal liability to a VAT payer in cases where the laws' provisions have subjected him to discrimination. The study is based on a comprehensive analysis of the provisions of the Tax Code of Ukraine, using a comparative legal method along with an analysis of the legal approaches of the Supreme Court, the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights, and regulatory definitions. It is substantiated that tax legislation establishes certain restrictions in the recognition, implementation, and use of the right to a tax credit for a VAT payer while simultaneously granting benefits to another participant in the aforementioned

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

податковий кредит для платника ПДВ при одночасному наданні пільг іншому учаснику зазначених правовідносин. Має місце порушення принципу недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації в розумінні норм Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні". Визначальним критерієм, який має братися до уваги при вирішенні питання про відповідальність за несвоєчасну реєстрацію податкових накладних, є можливість виконання платником своїх зобов'язань. Отримані результати демонструють, що суб'єкти досліджуваних правовідносин повинні мати однакові умови, за яких вони можуть уникнути відповідальності шляхом реєстрації податкових накладних у відповідний перехідний період в єдиний для обох сторін правовідносин строк.

Ключові слова: принцип недопущення податкової дискримінації, принцип невідворотності настання відповідальності, податковий кредит, фінансово-правова відповідальність, податкове право, судовий порядок вирішення податкових справ.

legal relationship. There is a violation of the principle of preventing any manifestations of tax discrimination as understood in the provisions of the Law of Ukraine "On the Principles of Preventing and Counteracting Discrimination in Ukraine". The determining criterion that should be taken into account when resolving the issue of liability for the untimely registration of tax invoices is the ability of the payer to fulfil his obligations. The obtained results demonstrate that the subjects of the studied legal relations should have the same conditions under which they can avoid liability by registering tax invoices in the appropriate transitional period within a single term for both parties to the legal relations.

Keywords: principle of non-discrimination in taxation, principle of inevitability of liability, tax credit, financial and legal liability, tax law, judicial procedure for resolving tax cases.

JEL Classification: H25, K34, K41, D63.

Вступ

Проблематика реалізації принципів недопущення податкової дискримінації та невідворотності настання відповідальності неодноразово розглядалася судовими органами не тільки України. До Державного торговельно-економічного університету надійшов запит Конституційного Суду України про висловлення позицій щодо дії таких принципів податкового законодавства, як принцип рівності та недопущення дискримінації та принцип невідворотності настання відповідальності у правовідносинах щодо податкового кредиту в законодавстві, яке було прийнято протягом 2022–2023 років на початку дії правового режиму воєнного стану. Ця стаття містить значну частину результатів дослідження, покладених в основу експертного висновку щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу п'ятого підпункту 69.1, абзацу сімнадцятого підпункту 69.2 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України (надалі – ПК України) в редакції Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану".

Питання принципів податкового законодавства України були предметом досліджень Берназюка (2025), Мамалуя (2019), Монаєнка (2023), Скляра (2020), Смичка (2021), Уголькова (2025), а основоположних принципів податкового права ЄС – Гаврилюк (2024), Пацурківського, Хохуляка та ін. Водночас сучасна судова практика України засвідчує потребу вивчення питань дії принципу рівності та недопущення дискримінації в податкових правовідносинах й принципу невідворотності настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства.

Метою статті є комплексне дослідження дії принципів недопущення дискримінації та невідворотності настання відповідальності в податкових правовідносинах при справлянні ПДВ на прикладі деяких законодавчих норм, судової практики України та Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ), а також вироблення пропозицій забезпечення верховенства права в податковому праві України.

Гіпотеза дослідження полягає в з'ясуванні правомірності застосування фінансово-правової відповідальності до платника ПДВ у разі, якщо нормами законів до нього застосовано дискримінацію.

Методологічна основа цього дослідження – метод аналізу судових прецедентів. За допомогою формально-догматичного методу трактувалися норми законодавства. Метод аналізу та синтезу застосовувався для детального вивчення норм щодо особливостей податкового адміністрування ПДВ під час дії правового режиму воєнного стану і формування цілісного уявлення про нове (часто обмежене в часі) правове регулювання та його вплив на платників ПДВ.

Структура статті логічно розкриває результати проведеного дослідження у трьох взаємопов'язаних розділах: перший містить комплексний аналіз чинного законодавства України в ретроспективі прийнятих законів, якими вносилися зміни до Податкового кодексу України в частині адміністрування ПДВ; другий присвячений аналізу наявності елементів дискримінації у приписах зазначених в першій частині законів з огляду на існуючу судову практику; третій розділ відображає особливості притягнення платників податків до фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства за наявності ознак дискримінації.

1. Генеза правового регулювання справляння ПДВ у період воєнного стану

1.1. З початком 24 лютого 2022 року активної фази війни податкове законодавство України набуло високої динамічності, що було зумовлено потребою у визначенні тимчасового механізму справляння податків і зборів на період до припинення або скасування правового режиму воєнного стану на території України. Одним із таких правових актів став Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану" № 2120-IX (2022, 15 березня) (надалі – Закон № 2120). Цим Законом було доповнено підрозділ 2 розділу XX ПК України щодо тимчасових правил справляння ПДВ. Згідно з абз. 18–19 пп. 2 п. 11 Закону № 2120 підрозділ 2 розділу XX ПК доповнено п. 32-1, яким передбачено, що "тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, платники податку за операціями з придбання товарів/послуг, за якими в Єдиному реєстрі податкових накладних постачальниками не зареєстровано податкові накладні та/або розрахунки коригування до них, включають до складу податкового кредиту звітного періоду суми

податку на додану вартість, сплачені (нараховані) у складі вартості придбаних товарів/послуг, на підставі наявних у платника первинних (розрахункових) документів, складених (отриманих) платником податку за операціями з придбання товарів/послуг відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні". Протягом шести місяців після припинення або скасування дії воєнного стану платники зобов'язані забезпечити реєстрацію в Єдиному реєстрі податкових накладних всіх податкових накладних та розрахунків коригування, реєстрація яких відстрочена на період дії воєнного стану, а податковий кредит, задекларований платниками під час дії воєнного стану на підставі наявних у платника первинних (розрахункових) документів, підлягає обов'язковому уточненню (приведенню у відповідність) з урахуванням даних податкових накладних та розрахунків коригування, зареєстрованих у Єдиному реєстрі податкових накладних".

Водночас цей закон породжує правову прогалину, оскільки ним не вносилися зміни до ст. 200-1 ПК України, яка врегульовує питання електронного адміністрування ПДВ, а також до підрозділу 2 розділу XX ПК України, який містить норми, що носять тимчасовий характер справляння ПДВ.

Тому реалізувати надане державою право щодо включення до складу податкового кредиту звітного періоду суми ПДВ, сплачених (нарахованих) у складі вартості придбаних товарів/послуг, на підставі наявних у платника податків первинних (розрахункових) документів, складених (отриманих) за операціями з придбання товарів/послуг відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", було неможливо, оскільки був відсутній механізм реалізації відповідного права.

Зазначені норми повинні були б кореспондувати з нормами пп. 5 п. 11 Закону № 2120 (2022, 15 березня), яким передбачається, що "тимчасово, з 1 квітня 2022 року до припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, положення розділу XIV Податкового кодексу України застосовуються з урахуванням таких особливостей… 9.5. Платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, встановлені цим пунктом, звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України". Зазначені суб'єкти є платниками єдиного податку за ставкою 2%. Водночас немає жодного слова, щодо потреби виконання обов'язку стосовно реєстрації податкових накладних за періоди, протягом яких ЄРПН тимчасово не працював, внаслідок введення правового режиму воєнного, надзвичайного стану (варто нагадати, що реєстр не працював з 24.02.2022 по 27.05.2022).

Згідно з п. 208.1 ст. 208 ПК України право на складання податкової накладної має виключно платник ПДВ. Отже, особа, яка обрала особливості оподаткування єдиним податком за ставкою 2% не мала

правових підстав зареєструвати податкові накладні в ЄРПН. При цьому платник ПДВ (покупець) не звільнявся від обов'язку подання податкової декларації, якщо в нього була можливість її подання. Таким чином, в досліджуваних правовідносинах добросовісний платник податку, який не мав можливості перейти на сплату єдиного податку на особливих умовах, стає "заручником" правових прогалин у податковому законодавстві, які держава намагалась виправити шляхом прийняття законів, які досліджуються нами під час висвітлення генези правового регулювання справляння ПДВ.

1.2. Наступний Закон, який повинен був би врегулювати відповідні прогалини в законодавстві, – це Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану" № 2260-IX (2022, 12 травня) (надалі – Закон № 2260-IX). Закон № 2260-IX визначив податкові періоди, за які платник ПДВ має право включити суму ПДВ до податкового кредиту на підставі первинних (розрахункових) документів; обов'язок платників ПДВ "уточнити (привести у відповідність) податковий кредит, задекларований платниками на підставі наявних у платника первинних (розрахункових) документів, *з урахуванням даних податкових накладних та/або розрахунків коригування, зареєстрованих в Єдиному реєстрі податкових накладних*" (виділено нами).

У пояснювальній записці до проєкту Закону України (2022, 10 червня) зазначається: "… Законом № 2260-IX платникам податків, що тимчасово на період дії воєнного стану змінили систему оподаткування й отримали статус платника єдиного податку 2%, надано право реєструвати податкові накладні протягом 60 календарних днів після закінчення воєнного стану, що, своєю чергою, призводить до податкового навантаження інших платників податку, що є платниками податку на додану вартість, які мали та продовжують мати комерційні стосунки з такими платниками. Адже платники податку, що є платниками податку на додану вартість, не отримають зареєстровані податкові накладні та/або розрахунки корегування до податкових накладних від таких платників до 15 липня 2022 і тому вимушені будуть сплатити податок на додану вартість в результаті відсутності зареєстрованих податкових накладних та/або розрахунків корегування до податкових накладних від таких платників. Також у платників податку, що є платниками податку на додану вартість, виникає проблема зменшення податкових зобов'язань у випадку повернення авансів таким платникам податку, отриманих у періодах до дати переходу платників податку на тимчасову систему єдиного податку по ставці 2%".

Отже, законодавець визнає недосконалість Закону № 2260-IX та потребу його удосконалення, при цьому не звільняючи добросовісного платника податків від відповідальності за несвоєчасно виконані податкові зобов'язання. Це також свідчить про дискримінацію таких платників податків, оскільки останні були змушені двічі сплатити ПДВ

(у ціні придбаного товару та реєструючи свої зобов'язання), в зв'язку з тим що іншим платникам податків були надані додаткові пільги.

1.3. Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану" № 3219-IX (2023, 30 червня) були внесені зміни до п. 9 підрозділу 8 Розділу XX ПК. Зокрема, передбачено, що особливий порядок оподаткування єдиним податком застосовується не пізніше як до 1 серпня 2023 року. Відповідно до п. 9^{-1}.2 платники податків, у яких була призупинена реєстрація платником ПДВ відповідно до пп. 9.5 п. 9 цього підрозділу та яким з 1 серпня 2023 року автоматично відновлено права та обов'язки, встановлені розділом V та підрозділом 2 розділу XX ПК України, за товарами, необоротними активами, придбаними/виготовленими/ввезеними на митну територію України з податком на додану вартість до початку застосування особливостей оподаткування, встановлених п. 9 цього підрозділу, які використані (поставлені, реалізовані) в період застосування особливостей оподаткування, встановлених п. 9 цього підрозділу, зобов'язані не пізніше 31.10.2023 нарахувати податкові зобов'язання відповідно до п. 198.5 ст. 198 ПК України.

Тобто Закон № 3219-IX передбачає, що платники єдиного податку, які сплачували його за ставкою 2%, повинні перейти на сплату ПДВ та зареєструвати податкові накладні в ЄРПН. Жодного слова про тих платників ПДВ, які за власні кошти сплатили відповідні суми, виконуючи обов'язок, покладений на них нормами Закону № 2260; про звільнення їх від відповідальності; про відкликання податкових повідомлень-рішень. Знову з боку держави вбачаємо дискримінацію до платників ПДВ, які не мали законних підстав перейти на сплату єдиного податку за ставкою 2%.

2. Дослідження податкового законодавства на наявність елементів дискримінації з огляду на існуючу судову практику

Для забезпечення рівності платників податків до ПК України було включено принцип рівності усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, визначений (пп. 4.1.2 п. 4.1 ст. 4 ПК України). Законодавче визначення дискримінації вміщено в п. 2 ч. 1 ст. 1 з урахуванням положень абзаців 4 та 6 ч. 3 ст. 6 Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" (2012, 6 вересня). Стаття 14 Європейської Конвенції з прав людини (1950, 4 листопада) та протокол 12 забороняють дискримінацію за будь-якою ознакою, зокрема і за ознакою статусу особи.

З аналізу досліджуваних норм податкового законодавства вбачається, що платникам ПДВ надавалось право тимчасово перейти на сплату єдиного податку третьої групи за ставкою 2%. Реалізувати відповідне право мали можливість тільки ті платники ПДВ, які відповідали вимогам податкового законодавства щодо сплати єдиного податку. Платники єдиного податку за ставкою 2% не належали до

платників ПДВ, отже, реєструвати податкові накладні вони не мали права. Також законодавство не вимагало перед переходом на сплату єдиного податку за ставкою 2% обов'язкової реєстрації податкових накладних, щоб контрагенти мали можливість сформувати податковий кредит. У розумінні норм Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" (2012, 6 вересня) платникам єдиного податку за ставкою 2%, як окремій категорії осіб, надано пільги.

При цьому для платників ПДВ, які не мали можливості перейти на сплату єдиного податку за ставкою 2%, передбачалось право зареєструвати податковий кредит на підставі наявних у них первинних (розрахункових) документів, складених (отриманих) за операціями з придбання товарів/послуг відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні". Відповідне право виявилось декларацією, оскільки був відсутній механізм реалізації зазначеної норми, а платники ПДВ не мали жодної можливості вплинути на своїх контрагентів в частині належного виконання ними обов'язку з реєстрації податкових накладних, але найголовніше – закон не передбачив звільнення від відповідальності платника ПДВ, який мав правовідносини умовно з 01.02.2022 по 31.03.2022 із суб'єктом господарювання, який реалізував право та перейшов на сплату єдиного податку за ставкою 2%.

Отже, надаючи право платникам єдиного податку за ставкою 2% виконати обов'язок щодо реєстрації податкових накладних протягом чіткого строку, в подальшому держава унеможливила формування платниками ПДВ податкового кредиту, чим створила перешкоди для реалізації їхнього права через надання пільг їх контрагентам. Зазначені дії з боку держави підпадають під визначення поняття "дискримінація", у розумінні норм абз. 4 ч. 3 ст. 6 Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" (2012, 6 вересня). Відповідно, порушено принцип рівності усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, закріплений у пп. 4.1.2 п. 4.1 ст. 4 ПК України (2010, 2 грудня).

З призупиненням реєстрації платниками ПДВ платники єдиного податку, які використовують особливості оподаткування, набули прав, які не мали інші платники податків. Якщо обидва учасники правовідносин перейшли на сплату єдиного податку, використовують особливості оподаткування, то в такому випадку вони мають рівні права, тобто відсутня дискримінація. Якщо ж у правовідносинах щодо формування податкового кредиту один із суб'єктів правовідносин залишається платником ПДВ, а інший переходить на сплату єдиного податку за ставкою 2%, має місце порушення принципу рівності усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації (тим більше, якщо переходить на сплату єдиного податку продавець товарів/послуг, отже, зобов'язана особа, від забезпечення реалізації обов'язку щодо реєстрації податкових накладних в Єдиному реєстрі якої залежить можливість реалізації права покупця товарів/послуг на податковий кредит).

Тому у платника ПДВ виникають нові податкові обов'язки та обмежується його право на податковий кредит. Особа зобов'язана двічі сплатити ПДВ (у ціні придбаного товару та реєструючи свої зобов'язання) внаслідок непослідовності позицій законодавця. Платники ПДВ "можуть не мати фінансового ресурсу для сплати податків у найкоротший строк, чим можуть бути поставлені у нерівні умови щодо сплати податків. Такі зміни податкового законодавства України не сприяють забезпеченню державою захисту конкуренції в підприємницькій діяльності, як це гарантовано першим реченням частини третьої статті 42 Основного Закону України" (Рішення Конституційного Суду України № 3-р(II)/2025, 2025, 21 січня, абз. 4 пп. 3.3 п. 3 мотивувальної частини).

Слід зазначити, що в Україні існує і судова практика щодо права на зменшення податкового зобов'язання для постачальників, контрагент яких (покупець) втрачає статус платника ПДВ (наприклад при переході на спрощену систему зі спеціальним режимом). Суб'єкт господарювання при втраті статусу платника ПДВ втрачає також технічну можливість і правовий статус для реєстрації розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних. Законодавство не встановлює альтернативних способів коригування податкових зобов'язань, якщо покупець втратив статус платника податку на додану вартість і не може зареєструвати розрахунок коригування. Отже, постачальник у такій ситуації не має змоги зменшити податкові зобов'язання, оскільки обов'язковою умовою є реєстрація розрахунку коригування покупцем, що є неможливим. У цій ситуації Верховний Суд України у своїй постанові у справі №320/5548/23 (2025, 22 травня) зазначив, що імперативний характер податкових норм і принцип законності оподаткування згідно зі ст. 4 ПК України не дозволяють суду розширювати чи звужувати сферу застосування ст. 192 ПК України, оскільки статус платника ПДВ втратив покупець, а не постачальник. Знову ж вбачається правова прогалина та дискримінація платника податків, при цьому суд, посилаючись на принципи, викладені в ст. 4 ПК України, не скористався принципом рівності та недопущення дискримінації платників податків.

"Принцип заборони дискримінації певним чином конкурує із принципом законності та, за певних умов, дозволяє вирішувати колізії закону на основі підходу "найбільш сприятливого для особи тлумачення", "як правило, рівність та заборона дискримінації є взаємообумовленими елементами єдиного принципу, що виражається у наступному: для забезпечення рівного становища осіб у відповідних правовідносинах не допускається дискримінація таких осіб у будь-якій формі та за будь-якими ознаками" (Берназюк, 2025). Ст. 14 Європейської Конвенції з прав людини, забороняє дискримінацію за будь-якою ознакою, зокрема і за ознакою статусу особи. Практика ЄСПЛ зазначає, що поводження з особами у різний спосіб без об'єктивного та розумного обґрунтування у відносно схожих ситуаціях – це дискримінація (Рішення палати у справі "Вілліс проти Сполученого Королівства" (2002, 11 червня, абз. 3); ст. 14 (1950, 4 листопада) у поєднанні

зі ст. 1 Протоколу № 1); близьке за змістом визначення дискримінації закріплене у п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" (2012, 6 вересня). Якщо на особу або групу осіб за певною ознакою покладається додатковий тягар або обмеження щодо реалізації певного права, суд може визнати наявність ознак дискримінації стосовно такої особи або групи осіб (Берназюк, 2025).

Підсумовуючи вищезазначене, варто зауважити, що держава не створила умов для реалізації права платника ПДВ щодо включення до складу податкового кредиту звітного періоду сум ПДВ, сплачених (нарахованих) у складі вартості придбаних товарів/послуг, на підставі наявних у платника первинних (розрахункових) документів, чим обмежила його права та створила перешкоди для реалізації відповідного права шляхом надання пільг окремим категоріям осіб (продавцю товарів/послуг, який реалізував право на сплату єдиного податку, використовуючи особливості оподаткування, та з моменту такого переходу на сплату єдиного податку не мав законних підстав зареєструвати податкові накладні під час дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану). Зазначені дії з боку держави підпадають під визначення поняття "дискримінація" в розумінні норм абз. 4 ч. 3 ст. 6 Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" (2012, 6 вересня). Відмінності (вимоги) у правовому статусі певних суб'єктів мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими, у разі якщо законодавець переслідує мету встановлення таких відмінностей (вимог) (Рішення № 14-рп/2004 КСУ, 2004, 7 липня, абз. 7 пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини).

"Як зазначив Суд ЄС у справі *Molkerei-Zentrale v. Hauptzollamt Paderborn* (1968, 3 квітня, п. 153), "в першій частині статті міститься заборона дискримінації, що являє собою чітке і безумовне зобов'язання. Це зобов'язання нічим не обумовлене і не вимагає для свого застосування вживання жодних заходів з боку установ Співтовариства або держав-членів. Тому ця заборона повна, юридично чітка і, відповідно, здатна мати пряму дію у правовідносинах між членами і особами, які перебувають під їх юрисдикцією. Той факт, що ця стаття визначає держави-члени як такі, що мають зобов'язання щодо недискримінації, не означає, що особа не може безпосередньо скористатися її положеннями". Дискримінація – "відмінність у ставленні до осіб, які знаходяться в аналогічних або відповідним чином схожих ситуаціях", що "ґрунтується на ознаці, яку можна ідентифікувати" (Рішення ЄСПЛ у справі Карсон та інші проти Сполученого Королівства, 2010, 16 березня, п. 61).

3. Щодо принципу невідворотності настання визначеної законом відповідальності платника ПДВ

Одним із чинників вчасного та належного виконання податкових обов'язків є наявність передбаченої законом відповідальності. Головне

призначення відповідальності полягає в державному примусі до реального виконання обов'язків (Дмитренко, 2009, с. 109–114), для забезпечення чого до ПК України (2010, 2 грудня) було включено принцип невідворотності настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства (пп. 4.1.3 п. 4.1 ст. 4).

Правила поведінки повинні бути визначені чітко, зрозуміло, не припускаючи двозначності у трактуванні, забезпечуючи рівне ставлення до суб'єктів правовідносин. Так, "із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі" (Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005, 2005, 22 вересня, абз. 2 пп. 5.4 п. 5 мотивувальної частини). За своєю суттю принцип правової визначеності в аспекті податкових правовідносин вимагає, аби законодавчі норми, якими визначаються загальнообов'язкові правила поведінки відповідних суб'єктів, були чіткими та зрозумілими, стабільними й несуперечними, а також передбачуваними. Передбачуваність в контексті права означає можливість передбачити наслідки своїх дій чи бездіяльності на основі чітких та зрозумілих законодавчо сформованих правил. Суб'єкти права на підставі аналізу відповідних норм повинні розуміти заздалегідь, які їхні дії або бездіяльність є передумовою застосування відповідальності, зокрема шляхом накладення штрафних санкцій.

"Так, у правовій теорії можна зустріти такий перелік засад юридичної відповідальності: законність, обґрунтованість, доцільність, невідворотність, своєчасність, справедливість. Названі принципи З. М. Будько вважає характерними для фінансово-правової відповідальності за вчинення податкових правопорушень" (Скляр, 2020, с. 43).

"Конституційний Суд України виходить із того, що держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини – та підтримуючи дієвість принципу верховенства права (правовладдя), повинна не лише утриматись від застосування надмірних засобів втручання у право власності та інше добросовісне володіння, але й ужити належних заходів для забезпечення можливості вільно та на власний розсуд здійснювати їх кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, з урахуванням меж здійснення таких прав, що їх установлено законом, приписи якого відповідають принципу юридичної визначеності, спрямовані на досягнення правомірної мети та є домірними" (абз. 1–2 пп. 4.9 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 16 листопада 2022 року № 9-р(II)/2022) (Рішення Конституційного Суду України № 5-р(II)/2025, 2025, 26 листопада, абз. 2 пп. 4.9 п. 4 мотивувальної частини).

Водночас під час прийняття такого закону держава повинна забезпечити реалізацію загально-правових принципів, зокрема, як верховенство права, закон не має зворотної дії в часі, а також принципів, притаманних податковому законодавству: стабільності, рівності та недопущення податкової дискримінації, нейтральності тощо.

Вважаємо, що і питання фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства повинні відповідати зазначеним положенням щодо правової визначеності, стабільності, передбачуваності.

Парламент також унормував загальні умови притягнення до фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень, однією з яких визначено, що особу вважають винною у вчиненні правопорушення, якщо буде встановлено, що вона мала можливість дотримуватися правил та норм, за порушення яких Кодексом передбачена відповідальність, проте не вжила достатніх заходів для їх дотримання; вжиті платником податків заходи щодо дотримання правил та норм податкового законодавства вважають достатніми, якщо контролюючий орган не доведе, що, вчиняючи певні дії або допускаючи бездіяльність, за які передбачена відповідальність, платник податків діяв нерозумно, недобросовісно та без належної обачності (п. 112.2 ст. 112 ПК України) (Рішення Конституційного Суду України № 5-р(II)/2025, 2025, 26 листопада, абз. 5 пп. 9.1 п. 9).

При цьому вина платника податків як одна зі складових податкового правопорушення береться до уваги виключно у випадках, визначених нормами ПК України (п. 109.3 ст. 109), за загальним правилом, у разі якщо має місце повторність правопорушення. В усіх інших випадках відповідальність настає за сам факт протиправного діяння платника податку, а також іншого суб'єкта, який визнається порушником податкового законодавства.

Проаналізоване в першій та другій частинах цього дослідження законодавство як у своїй ретроспективі, так і з точки зору дії принципу недопущення дискримінації демонструє, що до відповідальності притягається добросовісний платник податку, який не мав можливості реалізувати право на податковий кредит, оскільки продавець товарів/послуг перейшов на сплату єдиного податку на особливих умовах, не зареєструвавши податкові накладні, оскільки, по-перше, не працював ЄРПН, по-друге, йому законом було відтерміновано виконання обов'язку реєстрації зазначених податкових накладних. Отже, у зв'язку з недосконалою законотворчою технікою платники ПДВ, які працювали з платниками податків, що тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, обрали спрощену систему оподаткування і отримали статус платника єдиного податку за ставкою 2%, двічі сплатили ПДВ в ціні придбаного товару та реєструючи свої зобов'язання. Недосконалість законодавчої техніки також знайшла своє відображення в тому, що відповідні закони не передбачали звільнення від відповідальності платників ПДВ, які мали взаємовідносини з визначеною законодавцем пільговою категорією, а також відкликання податкових повідомлень-рішень, винесених податковим органом.

І тут постає питання: "Чи може бути застосовано фінансово-правову відповідальність до платника ПДВ у разі, якщо нормами законів до нього застосовано дискримінацію?". Тобто важливим питанням є

встановлення підстав для притягнення платника ПДВ до відповідальності, враховуючи, що його правове становище погіршене тим, що обов'язок іншої сторони правовідносин щодо реєстрації податкових накладних в ЄРПН відтерміновано до закінчення правового режиму воєнного стану, а потім скорочено до 31 жовтня 2023 року. Відповідно до пп. 112.8.4. п. 112.8 ст. 112 ПК України (2010, 2 грудня) обставинами, що звільняють від фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень та порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, є вчинення діяння (дії або бездіяльності) внаслідок незаконних рішень, дій або бездіяльності контролюючих органів. Ця стаття ПК України визначає незаконність дій, рішень або бездіяльності саме контролюючих – податкових органів, а не парламенту, як в досліджуваних правовідносинах. Аналогію закону та аналогію права до досліджуваних правовідносин застосувати не можемо, оскільки відповідна заборона вміщена в нормах ч. 4 ст. 65 Закону України "Про правотворчу діяльність" (2023, 24 серпня). Отже, єдиним, на нашу думку, дієвим способом захисту прав платника ПДВ є застосування принципу презумпції правомірності рішень платника податку судовими органами нашої держави або ЄСПЛ.

Конституційний Суд України висновує, що застосування до платника податків санкції, яка за своєю природою є співмірною з кримінальним покаранням, має поєднуватись із обов'язком законодавця врегулювати порядок притягнення до відповідальності в такий спосіб, який втілював би для відповідного суб'єкта гарантії, встановлені Конституцією України, а саме принцип індивідуалізації юридичної відповідальності (ч. 2 ст. 61) та принцип презумпції невинуватості (ст. 62) (Рішення Конституційного Суду України № 5-р(II)/2025, 2025, 26 листопада, абз. 2 пп. 6.2 п. 6 мотивувальної частини). Конституційний Суд України у своїх юридичних позиціях зазначав, що елементом принципу презумпції невинуватості є принцип *in dubio pro reo*, згідно з яким під час оцінювання доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості; презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладено на державу (2–3 абз. п. 4 мотивувальної частини Рішення від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019) (Рішення Конституційного Суду України № 5-р(II)/2025, 2025, 26 листопада, абз. 3 п. 8 мотивувальної частини).

Отже, позиція держави щодо притягнення до відповідальності платника ПДВ, який мав право на податковий кредит, сформований за період лютий – квітень 2022 року, але не був зареєстрований іншими контрагентами в силу недосконалості Закону від 12.05.2022 № 2260-IX, не враховує динамічності податкового законодавства, що приймалось у той час, як і не враховує відсутності об'єктивної можливості у платників податків зареєструвати відповідні податкові накладні без застосування штрафних санкцій та без додаткових майнових втрат. Законодавець, запроваджуючи відповідне правове регулювання щодо

незареєстрованих податкових накладних, не надав перехідного періоду, навіть мінімально достатнього для їх реєстрації, для тих платників податку на додану вартість, що обрали спрощену систему оподаткування за ставкою 2%.

Фактично відбулася ситуація, коли платник ПДВ не міг використовувати свій законно сформований та підтверджений первинними документами податковий кредит у зв'язку з діями, вчиненими саме державою, – відсутністю доступу до ЄРПН та внесенням змін до законодавства, яке поставило частину платників податків у дискримінаційне становище порівняно з іншими.

Наведене вказує, що законодавець не створив умов, за яких платник ПДВ, який працював з платниками податків на додану вартість, що перейшли на спрощену систему оподаткування згідно із Законом № 2260-IX, не міг у розумні строки зареєструвати податкові накладні в силу відсутності у нього відповідного регліміту, на який він справедливо очікував. Водночас законодавець, фактично передбачивши воєнний мораторій на застосування штрафних санкцій, не надав додаткового часу для реєстрації податкових накладних тими платниками податків на додану вартість, що перейшли на спрощену систему оподаткування, за період, що передував такому переходу, а також не передбачив мораторію на застосування штрафних санкцій платникам податку на додану вартість, які залишились на існуючій у них системі оподаткування.

Відтак, необхідний перехідний період для реєстрації податкових накладних, складених до моменту переходу на спрощену систему оподаткування частини платників податків на додану вартість, не був уведений в дію, так само як законодавець не надав таким положенням ретроспективної дії.

Висновки

Умови юридичної відповідальності визначаються характером діяння, за яке така відповідальність установлюється. Відмінність у заходах відповідальності не може зумовлюватися "випадковими" чинниками, зокрема недосконалістю законодавчої техніки. Принцип верховенства права та заборона на дискримінацію платників податків, передбачена пп. 4.1.2 п. 4.1 ст. 4 ПК України, вимагають застосування однакових умов притягнення до відповідальності за несвоєчасну реєстрацію всіх податкових накладних.

Платник ПДВ у досліджуваних правовідносинах "зазнає обмеження у визнанні, реалізації та користуванні правом" на податковий кредит. Таке "обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету", проте способи її досягнення є неналежними. Отже, має місце порушення принципу рівності та недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації також і в розумінні норм Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні".

Запровадження штрафів за несвоєчасну реєстрацію податкових накладних переслідує легітимну мету – забезпечення інтересів держави в отриманні необхідного фінансового ресурсу шляхом належного справляння ПДВ та базується на принципі невідворотності настання визначеної законом відповідальності в разі порушення податкового законодавства. Водночас застосування штрафів до платника податків не повинно перетворюватися на ситуацію, за якої внаслідок запровадження певної податкової норми один платник опиняється в ситуації, коли він отримує податкові пільги, тоді як інший платник податків, дискримінований, одержує додатковий майновий тягар у зв'язку з потребою сплатити ПДВ двічі (в ціні придбаного товару й реєструючи свої зобов'язання), а також мусить сплатити штрафні санкції в силу самих по собі непослідовних змін до законодавства. За наявності добросовісної поведінки дискримінованого платника ПДВ притягнення до відповідальності в цій частині й за таких умов не може бути визнане таким, що базується на принципі верховенства права, адже воно не відповідало також засадам правової визначеності та передбачуваності.

Зважаючи на викладене, визначальним критерієм, який має братися до уваги при вирішенні питання про відповідальність за несвоєчасну реєстрацію податкових накладних, є можливість виконання платником своїх зобов'язань. При цьому всі платники повинні мати однакові умови, за яких вони можуть уникнути відповідальності шляхом реєстрації податкових накладних у відповідний перехідний період – до 31 жовтня 2023 року. Проте для платників ПДВ цей період настав раніше: подання податкової звітності до 20 липня 2022 року та сплати податків і зборів у строк не пізніше 31 липня 2022 року (абз. 8 пп. 2 п. 2 Закону № 2260).

Також унаслідок недосконалості законодавчої техніки у змінах, що вносились до ПК України, не було передбачено відкликання відповідних податкових повідомлень-рішень, надісланих платнику податку ПДВ, що має право на податковий кредит, за наслідками податкового контролю; звільнення від відповідальності (у разі якщо така була застосована). Хоча держава могла б у цьому випадку застосувати принцип "закон має зворотну силу".

Дослідження засвідчує, що платники ПДВ реалізували своє право на звернення до судових органів, зокрема до Верховного Суду та Конституційного Суду України (щодо визнання відповідних норм неконституційними), для забезпечення захисту своїх прав. Вони також мають право на звернення до ЄСПЛ, якщо не буде враховано вимог законодавства щодо дотримання принципу рівності та недопущення дискримінації й принципу невідворотності відповідальності як основних засад податкового законодавства.

Вважаємо, що для виправлення законодавчих недоліків законодавець має внести зміни до чинного законодавства шляхом поширення на вищеназваних платників податків дії п. 52-1 пп. 10 розділу XX

"Перехідні положення" ПК України в частині включення їх до переліку платників податків, які не мали можливості своєчасно виконати податкові обов'язки. У разі якщо вони вже притягнуті до відповідальності, передбачити обов'язок податкових органів скасувати винесені податкові повідомлення-рішення.

Безсумнівно, досліджувані правовідносини не дають відповіді на всі питання щодо реалізації принципів недопущення податкової дискримінації та невідворотності настання відповідальності, тому наукові дослідження цієї тематики не втрачають своєї актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Judgment of the Court of Case 28/67 Firma Molkerei-Zentrale Westfalen/Lippe GmbH, Trockenmilchwerk v. Hauptzollamt Paderborn. (1968, April 3). European Court Reports.	
Берзанюк, Я. (б. д.). *Заборона дискримінації як конституційно-правовий принцип: поняття та особливості реалізації*. https://so.supreme.court.gov.ua/authors/137/zaborona-dyskryminatsii-iak-konstytutsiinopravovyi-pryntsyp-poniattia-ta-osoblyvosti-realizatsii	Berzaniuk, Ya. (n.d.). *Prohibition of discrimination as a constitutional-legal principle: concept and features of implementation*. https://so.supreme.court.gov.ua/authors/137
Гаврилюк, Р. О. (Ред.). (2024). *Податкове право Європейського Союзу як цінність*. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.	Havryliuk, R. O. (Ed.). (2024). *European Union tax law as a value.* Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
Дмитренко, Е. С. (2009). *Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України*. Юрінком Інтер.	Dmytrenko, E. S. (2009). *Legal liability of subjects of financial law in the mechanism of legal support of financial security of Ukraine*. Yurinkom Inter.
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану" № 2120-IX (2022, 15 березня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20/ed20220315#Text	Law of Ukraine "On amendments to the tax code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the application of norms during the period of martial law" № 2120-IX (2022, March 15). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20/ed20220315#Text
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану" № 2260-IX (2022, 12 травня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text	Law of Ukraine "On amendments to the tax code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of tax administration of taxes, fees, and the single contribution during martial law and state of emergency" № 2260-IX (2022, May 12). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану" № 3219-IX (2023, 30 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20#n5	Law of Ukraine "On amendments to the tax code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the features of taxation during the period of martial law" № 3219-IX (2023, June 30). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20#n5
Закон України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" № 5207-VI (2012, 6 вересня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text	Law of Ukraine "On the principles of preventing and counteracting discrimination in Ukraine" № 5207-VI (2012, September 6). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text
Закон України "Про правотворчу діяльність" №3354-IX (2023, 24 серпня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text	Law of Ukraine "On law-making activity" № 3354-IX (2023, August 24). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) (1950, 4 листопада). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text	Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms (with protocols) (European Convention on Human Rights) (1950, November 4). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Мамалуй, О. О. (2019). Спеціальні принципи податкового законодавства та їх роль у забезпеченні належної реалізації норм податкового права. *Право і суспільство*, (1), 124.	Mamalui, O. O. (2019). Special principles of tax legislation and their role in ensuring the proper implementation of tax law norms. *Law and Society*, (1), 124.
Монаєнко, А. (б. д.). Принцип стабільності податкового законодавства крізь призму аналізу практики Верховного Суду, ЄСПЛ, суду ЄС. *Юридична газета*. https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/princip-stabilnosti-podatkovogo-zakonodavstva-kriz-prizmu-analizu-praktiki-verhovnogo-sudu-espl-sudu.html	Monaienko, A. (n.d.). The principle of stability of tax legislation through the prism of the analysis of the practice of the Supreme Court, the ECtHR, the Court of the EU. *Legal Newspaper*. https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/princip-stabilnosti-podatkovogo-zakonodavstva-kriz-prizmu-analizu-praktiki-verhovnogo-sudu-espl-sudu.html
Податковий кодекс України № 2755-VI (2010, 2 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text	Tax Code of Ukraine № 2755-VI (2010, December 2). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text
Постанова Верховного Суду України у справі № 320/5548/23 (2025, 22 травня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/127557809	Resolution of the Supreme Court of Ukraine in case № 320/5548/23 (2025, May 22). https://reyestr.court.gov.ua/Review/127557809
Пояснювальна записка до проєкту Закону України "Про внесення змін до пункту 69 Підрозділу 10 Розділу XX Податкового кодексу України щодо уточнення порядку реєстрації податкових накладних та розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних" № 7458 (2022, 10 червня). https://itd.rada.gov.ua/eefab306-2abf-48a2-9a71-c2b3178a7ac5	Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On amendments to paragraph 69 of Subsection 10 of Section XX of the Tax Code of Ukraine regarding the clarification of the procedure for registering tax invoices and adjustment calculations in the Unified Register of Tax Invoices" № 7458 (2022, June 10). https://itd.rada.gov.ua/eefab306-2abf-48a2-9a71-c2b3178a7ac5
Рішення Другого сенату Конституційного Суду України № 3-р(II)/2025 у справі за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю "Геомакс-Ресурс" щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису абзацу другого підпункту 14.1.212 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України в редакції Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" від 28 грудня 2014 р. № 71–VIII (2025, 21 січня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text	Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine № 3-r(II)/2025 in the case on the constitutional complaint of the Limited Liability Company "Geomax-Resource" regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of a specific provision of the second paragraph of subparagraph 14.1.212 of paragraph 14.1 of Article 14 of the Tax Code of Ukraine as amended by the Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain legislative Acts of Ukraine regarding tax reform" dated December 28, 2014 № 71–VIII (2025, January 21). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text
Рішення ЄСПЛ у справі Карсон та інші проти Сполученого Королівства (Carson and Others v. UK) № 42184/05, (2010, 16 березня, п. 61).	ECtHR judgment in the case of Carson and Others v. United Kingdom (Carson and Others v. UK) № 42184/05, (2010, 16 March, par. 61).
Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) № 5-рп/2005 (2005, 22вересня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text	Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of 51 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 92, paragraph 6 of Section X "Transitional Provisions" of the Land Code of Ukraine (case on permanent land use) № 5-rp/2005 (2005, September 22). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text
Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України "Про вищу освіту" (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) № 14-рп/2004 (2004, 7 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text	Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of 56 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provision of the second paragraph of the first part of Article 39 of the Law of Ukraine "On Higher Education" (case concerning the maximum age of a candidate for the position of head of a higher educational institution) № 14-rp/2004 (2004, July 7). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою компанії "ANDRITZ HYDRO GmbH" щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів пункту 120-1.1 статті 120-1 Податкового кодексу України (щодо забезпечення конституційних гарантій прав платника податків) № 5-р(II)/2025 (2025, 26 листопада). https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2025	Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional complaint of the company "ANDRITZ HYDRO GmbH" regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of paragraph 120-1.1 of Article 120-1 of the Tax Code of Ukraine (concerning the provision of constitutional guarantees of tax-payers' rights) № 5-р(II)/2025 (2025, November 26). https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2025
Рішення палати у справі "Вілліс проти Сполученого Королівства" (2002, 11 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_170#Text	Chamber judgment in the case of Willis v. the United Kingdom (2002, June 11). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_170#Text
Скляр, Н. Ф. (2020). Принципи фінансової відповідальності за порушення податкового законодавства. *Правова позиція*, (4), 41–47. https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/4/11.pdf	Skliar, N. F. (2020). Principles of financial responsibility for violations of tax legislation. *Legal Position*, (4), 41–47. https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/4/11.pdf
Смичок, Є. М. (2021). *Судові доктрини у податковому праві.* [Дис. д-ра юрид. наук]. Запорізький національний університет. https://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2021/Smychok.pdf	Smychok, Ye. M. (2021). *Judicial Doctrines in Tax Law*. [Doctor of Law thesis]. Zaporizhzhia National University. https://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2021/Smychok.pdf
Угольков, Є. (2025). Принцип *in dubio pro tributario* в податкових правовідносинах. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: Юридичні науки*, (3), 87–101. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)08	Uholkov, Ye. (2025). The principle *in dubio pro tributario* in tax legal relations. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law. Series: Legal Sciences*, (3), 87–101. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)08

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Сударенко, О., & Лата, Н. (2026). Недискримінація та невідворотність відповідальності як принципи податкового законодавства. *Ius Modernum, 2*(143), 51–67. https://doi.org/10.31617/3.2026(143)04

Надійшла до редакції 02.03.2026.
Отримано після доопрацювання 05.04.2026.
Прийнято до друку 21.04.2025.
Публікація онлайн 19.06.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(143)05
УДК 347.151:355.291.6

РИЖЕНКО Наталія
https://orcid.org/0000-0001-7688-0268
к. ю. н., доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
n.ryzhenko@knute.edu.ua

RYZHENKO Nataliia
https://orcid.org/0000-0001-7688-0268
PhD (Law), Associate Professor at the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
n.ryzhenko@knute.edu.ua

ОГОЛОШЕННЯ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ *VS* ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ СМЕРТІ

Висвітлено широке коло питань, присвячених визначенню проблем та перспектив розгляду справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті. Актуальність дослідження зумовлена динамічністю судової практики щодо вирішення справ за заявами таких категорій, обставин, які враховуються при розгляді заяв, та доказів, що надаються на їх підтвердження. Зазначене викликано довготривалою дією правового режиму воєнного стану, загальної мобілізації, активними бойовими діями на частині території України, постійними атаками зі сторони російської федерації на об'єкти цивільної інфраструктури, що призвело та призводить до великої кількості жертв серед цивільного населення та загибелі військовослужбовців під час захисту Батьківщини. Досить часто зареєструвати смерть таких осіб через органи реєстрації актів цивільного стану неможливо. Тому проведення аналізу, здебільшого судової практики у справах за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті, набуває особливої актуальності. Дослідження має практичне значення для формування пропозицій щодо збирання та подання доказів при розгляді справ зазначених категорій у судовому порядку. В основу роботи покладено гіпотезу про те, що в умовах сьогодення, під час перебування країни в правовому режимі воєнного стану змінюються підходи до розгляду судами справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті, доказів, їх видів, щодо підтвердження наявності або відсутності підстав для задоволення заяв в такій категорії справ, а також строки, після спливу яких особу може бути оголошено померлою. Для перевірки та підтвердження цієї гіпотези застосовано систему загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Залучення аналітичних методів, таких як дедукція, індукція, порівняння, дало можливість окреслити наявні правові проблеми при розгляді

LEGAL DECLARATION OF A PERSON AS DECEASED VS DETERMINATION OF THE FACT OF DEATH

A wide range of issues related to identifying the problems and prospects for considering cases on applications for declaring a person dead or establishing the fact of his death has been highlighted. The relevance of the study is due to the dynamism of judicial practice in resolving cases on applications of such categories, the circumstances, which are taken into account when considering applications, and the evidence provided to confirm them. The above is due to the long-term effect of the legal regime of martial law, general mobilization, active hostilities in part of the territory of Ukraine, and constant attacks by the russian federation on civilian infrastructure facilities, which has led and continues to lead to a large number of casualties among the civilian population and the death of servicemen while defending the Motherland. Quite often, it is impossible to register the death of such persons through civil status registration bodies. Therefore, conducting an analysis, mostly of judicial practice in cases on applications for declaring a person dead or establishing the fact of his death, becomes particularly relevant. The study has practical significance for forming the proposals regarding the collection and submission of evidence when considering cases of the specified categories in court. The study is based on the hypothesis that, in the current conditions, with the country under martial law, approaches to the consideration by courts of cases on applications for declaring a person deceased or establishing the fact of his death, the evidence, their types, on confirming the presence or absence of grounds for satisfying applications in such a category of cases, as well as the terms after which a person can be declared deceased, are changing. To verify and confirm this hypothesis, a system of general scientific and special legal methods of cognition was applied. The involvement of analytical methods, such as deduction, induction, and comparison, made it possible to outline the existing legal problems when considering cases on applications for declaring a person

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті. Системний підхід використано під час виявлення взаємозв'язків між окремими видами зазначених правовідносин. Формально-юридичний метод покладено в основу визначення деяких особливостей розгляду справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті. На основі емпіричного методу досліджено правові позиції Верховного Суду щодо застосування норм матеріального та процесуального права у справах за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті судами першої та апеляційної інстанцій. Метод прогнозування уможливив окреслити перспективи розвитку досліджуваної сфери правовідносин. Отримані у процесі проведеного дослідження результати підтвердили висунуту гіпотезу.

Ключові слова: факт смерті, оголошення особи померлою, військовослужбовець, цивільна особа, воєнний стан, збройна агресія, окупація.

deceased or establishing the fact of his death. A systematic approach was used to identify the interconnections between individual types of the specified legal relations. The formal-legal method was used as the basis for determining some features of the consideration of cases on applications for declaring a person deceased or establishing the fact of his death. Based on the empirical method, the legal positions of the Supreme Court on the application of substantive and procedural law norms in cases on applications for declaring a person deceased or establishing the fact of his death by courts of first and appellate instance were studied. The forecasting method made it possible to outline the prospects for the development of the studied sphere of legal relations. The results obtained in the course of the conducted research confirmed the proposed hypothesis.

Keywords: fact of death, declaration of a person as dead, serviceman, civilian person, martial law, armed aggression, occupation.

Вступ

В умовах воєнного стану, на жаль, актуальним є питання щодо порядку оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті у випадку неможливості реєстрації смерті через органи реєстрації актів цивільного стану. Заяви про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті розглядаються в порядку цивільного судочинства в окремому провадженні. Станом на сьогодні суттєво змінилися обставини, на підставі яких ті чи інші особи звертаються з такими заявами, а також докази, що подаються на їх підтвердження. Оскільки в Україні з 2022 року діє правовий режим воєнного стану, в окремих її районах ведуться бойові дії, продовжується загальна мобілізація, отже, під час виконання бойових та інших завдань гинуть військовослужбовці. Також під час масованих та поодиноких атак ворога, переважно з повітря, а також під час евакуації із зон бойових дій гинуть цивільні особи. У випадках, коли таких осіб неможливо ідентифікувати або коли вони зникли чи загинули або померли на окупованій території, оформити свідоцтво про смерть через органи реєстрації актів цивільного стану неможливо. У такому разі актуальним є застосування інститутів "оголошення особи померлою" або "встановлення факту смерті особи".

Значний доробок у висвітленні окресленого кола питань належить вітчизняним ученим, зокрема Іліопол (2022), Кличкову (2020), Корчак (2015), Нескородженій та Лазько (2024).

Метою дослідження є визначення особливостей розгляду судами справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті, обставин, на які посилаються заявники, та доказів, що подають на їх підтвердження, а також строків, що підлягають застосуванню у справах про оголошення особи померлою в теперішніх умовах.

В основу цього дослідження покладено гіпотезу про те, що на сучасному етапі, під час дії воєнного стану змінюються підходи до розгляду судами справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті, доказів, їх видів, щодо підтвердження наявності або відсутності підстав для задоволення заяв в такій категорії справ, а також строки, після спливу яких, особу може бути оголошено померлою.

Нормативну базу дослідження становить Цивільний кодекс України (2003) (далі – ЦК України), Цивільний процесуальний кодекс України (2004) (далі – ЦПК України), інші нормативно-правові акти та низка правових позицій Верховного Суду. Методологічною основою є загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання.

Для більш повного та всебічного висвітлення проблеми дослідження та задля реалізації поставленої мети статтю поділено на три частини.

У першій проаналізовано особливості розгляду заяв про оголошення особи померлою, а саме обставини, які є підставами для звернення до суду з такими заявами, докази, що можуть бути подані у цій категорії справ, а також актуальні правові позиції Верховного Суду з цього питання.

Друга частина розкриває особливості визначення часових проміжків, після завершення яких можливо визнати ту чи іншу особу померлою під час дії правового режиму воєнного стану, а також актуальну судову практику.

У третій частині йдеться про особливості розгляду заяв про встановлення факту смерті особи, а саме: обставини, які є підставами для звернення до суду з такими заявами, та докази, які надаються заявниками на їх підтвердження, а також проаналізовано актуальні правові позиції Верховного Суду щодо цієї категорії справ.

У зв’язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України (1996), Закону України "Про правовий режим воєнного стану" (2015), в Україні Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року "Про введення воєнного стану в Україні" (2022) з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року введено воєнний стан.

Наразі правовий режим воєнного стану триває. Відповідно, громадяни України продовжують захищати територіальну цілісність, у зв’язку з чим багато військовослужбовців, як чоловічої, так і жіночої статі, на жаль, гине. Крім того, чимало цивільних осіб за цей час стали жертвами російської агресії, переважно через обстріли ракетами, безпілотниками, при спробах евакуації з небезпечних районів.

Оскільки мають місце непоодинокі випадки, коли ідентифікувати або забрати з поля бою тіла військовослужбовців або знайти під завалами, ідентифікувати тіла цивільних осіб неможливо, або ж у зв’язку зі смертю особи на окупованій території, рідні та близькі померлих не

мають можливості отримати свідоцтво про смерть таких осіб через органи реєстрації актів цивільного стану, на підставі документа про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою.

У таких випадках свідоцтво про смерть можна одержати на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або встановлення факту смерті особи в певний час.

П. 1, 2 ч. 1 ст. 17 Закону України "Про державну реєстрацію актів цивільного стану" (2010) визначено, що державна реєстрація смерті проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі: 1) документа встановленої форми про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою; 2) рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою.

П. 1 розд. 5 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні (далі – Правила) (2000) передбачено, що підставою для державної реєстрації смерті є:

- лікарське свідоцтво про смерть (форма № 106/о), форма якого затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.08.2006 № 545, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25.10.2006 за № 1150/13024 (далі – лікарське свідоцтво про смерть);
- фельдшерська довідка про смерть (форма № 106-1/о), форма якої затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.08.2006 № 545, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25.10.2006 за № 1150/13024 (далі – фельдшерська довідка про смерть);
- рішення суду про оголошення особи померлою;
- рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час.

Отже, у випадку неможливості зареєструвати смерть на підставі зазначених вище документів у позасудовому порядку особа має звернутися до суду із заявою про оголошення особи померлою або про встановлення факту смерті особи в певний час, залежно від обставин справи.

1. Розгляд заяв про оголошення особи померлою

Так, ЦК України (2003) у ст. 46, 47 визначає, що фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом

померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців; фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті; порядок оголошення фізичної особи померлою встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України; правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті.

Своєю чергою, ЦПК України (2004) у п. 3, 5 ч. 2 ст. 293 передбачає, що суд розглядає в порядку окремого провадження справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Гл. 4 та 6 розд. IV ЦПК України (2004) визначають правила розгляду зазначених заяв, зокрема ст. 317 – особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України.

Особливістю справ про оголошення фізичної особи померлою є те, що висновок суду у цій категорії ґрунтується на юридичному припущенні смерті особи.

Цивільним законодавством передбачено декілька підстав для оголошення фізичної особи померлою:

по-перше, тривала безвісна відсутність, тобто якщо у місці постійного проживання фізичної особи немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років;

по-друге, особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, якщо в місці постійного проживання фізичної особи немає відомостей про місце її перебування протягом шести місяців;

по-третє, за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру фізична особа може бути оголошена судом померлою протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної у зв'язку з надзвичайними ситуаціями техногенного та природного характеру;

по-четверте, якщо особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, вона може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. При цьому суду надано право оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше ніж через шість місяців з моменту її зникнення (Справа № 204/7924/23, 2024).

Отже, оголошення померлим (смерть *in absentia*) – це судове визнання померлим фізичної особи, про яку за місцем постійного проживання відсутні будь-які відомості про місце її перебування протягом встановленого строку. Оголошення особи померлою юридично прирівнюється до фізичної смерті, є припущенням смерті (*praesumptio mortis*) і має своїм наслідком припинення правоздатності особи. Тому при оголошенні особи померлою суд виходить із презумпції смерті особи, тобто припущення, що на момент розгляду справи особи немає в живих, однак встановити це достеменно неможливо. Оголошення особи померлою здійснюється судом на підставі непрямих доказів або у зв'язку з тривалою безвісною відсутністю (Справа № 465/3147/22, 2025).

Відповідно, можна дійти висновку, що в порядку гл. 4 розд. IV ЦПК України "Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою" (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004) розглядаються саме справи у випадку відсутності прямих доказів про смерть фізичної особи. Ключовими факторами у справах цієї категорії є обґрунтоване належними доказами припущення смерті та тривала відсутність фізичної особи.

Доказами у справах за заявами про оголошення фізичної особи померлою можуть бути: свідчення очевидців, наприклад щодо цивільних осіб, які загинули під час обстрілів у місті Маріуполі у 2022 році. Оскільки ситуація в місті була критичною, медичні установи вже не функціонували, бригади швидкої медичної допомоги також не виїжджали, отже, зафіксувати факт смерті можливості не було. Однак сусіди, рідні, близькі, знайомі дійсно бачили особу мертвою. Отже, зазначені особи можуть дати покази в суді як свідки про те, за яких обставин загинула фізична особа, про оголошення померлою якої розглядається відповідна заява.

Також доказом у цій категорії справ може бути витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Родичі особи, яка загинула, звертаються до поліції із заявою про зникнення чи смерть такої особи. Поліція вносить дані до Єдиного реєстру досудових розслідувань, здебільшого за ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України) (вбивство) та розпочинає досудове розслідування. Слідчий робить запити в межах кримінального провадження до різних державних установ, щоб з'ясувати, чи не зверталася така особа, про оголошення померлою якої йде мова, до таких установ чи якимось іншим чином взаємодіяла з такими установами.

Щодо запитів, про які йшлося вище, вони можуть бути зроблені, наприклад, до:

- Державної міграційної служби України (далі – ДМС України) стосовно того, чи не зверталася особа до територіальних органів/підрозділів ДМС України з питаннями щодо оформлення паспорта

громадянина України або паспорта громадянина України для виїзду за кордон у порядку, встановленому законодавством України;

- Державної прикордонної служби України щодо перетину кордону зазначеною особою;
- Національної соціальної сервісної служби України щодо того, чи міститься інформація про особу в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб;
- Пенсійного фонду України щодо звернень особи до зазначеного органу та його підрозділів із питаннями, що належать до їх компетенції;
- органів соціального захисту на предмет звернень особи з питаннями, що входять до їх компетенції.

Оголошення фізичної особи померлою є юридичною фікцією, техніко-правовим прийомом, за допомогою якого суд визнає дійсними юридичні факти й обставини, що не підтверджуються неспростовними доказами через брак останніх або їх недостатність.

2. Часові проміжки у справах про оголошення особи померлою

Законодавець розрізняє дві підстави оголошення судом фізичної особи померлою: загальну та спеціальну.

У ч. 1 ст. 46 ЦК України (Цивільний кодекс України, 2003) міститься загальна норма, де йдеться про строк у три роки, та дві спеціальні, а саме: шість місяців й один місяць.

У ч. 2 ст. 46 ЦК України (Цивільний кодекс України, 2003) законодавець навів дві спеціальні норми: два роки від дня закінчення воєнних дій та 6 місяців.

Велика Палата Верховного Суду також звертала увагу на співвідношення між загальною та спеціальною нормою. Так, спеціальна норма встановлює правила, які підлягають застосуванню в певних випадках, визначених такою нормою права, а загальна норма встановлює правила, які підлягають застосуванню у всіх випадках, крім тих, на які поширюється гіпотеза спеціальної норми. Тому загальна та спеціальна норми не суперечать одна одній, а встановлюють системне законодавче регулювання (Справа № 910/18214/19, 2023).

Законодавець запроваджує спеціальну цивільно-правову норму з метою конкретизації, деталізації та диференціації правового регулювання цивільних відносин у межах їх загального роду. Спеціальна норма походить від загальної й тісно з нею пов’язана.

Відтак, у ситуації, коли внаслідок збройної агресії рф проти України фізична особа пропала безвісти, суд має право оголосити цю фізичну особу померлою відповідно до ч. 2 ст. 46 ЦК України саме на підставі цих приписів (за умови доведеності зазначених обставин), використовуючи ці норми як спеціальні.

Велика Палата Верховного Суду враховує, що приписи ч. 2 ст. 46 ЦК України пов'язують оголошення фізичної особи померлою у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, а не у зв'язку з воєнним станом як таким.

Потрібно наголосити на тому, що законодавець розмежовує категорії "воєнні дії", "збройний конфлікт" і "воєнний стан". Ч. 2 ст. 46 ЦК України послуговується категоріями "воєнні дії" і "збройний конфлікт", а не "воєнний стан". Тому немає підстав пов'язувати початок перебігу строків, зазначених у ч. 2 ст. 46 ЦК України, із введенням, припиненням або скасуванням воєнного стану в Україні (Справа № 755/11021/22, 2024).

Вбачається, що зазначений підхід є цілком обґрунтованим, адже оголошення особи померлою за своїми юридичними наслідками прирівнюється до смерті особи, зокрема, йдеться про відкриття спадщини, можливість другого з подружжя особи, оголошеної померлою, укласти новий шлюб.

Водночас, якщо існує велика вірогідність, що особа загинула внаслідок воєнних дій, збройного конфлікту, цілком виправданим є застосування шестимісячного строку замість дворічного для оголошення її померлою. Зменшення строку в цьому випадку забезпечить реалізацію прав спадкоємцями такої особи щодо оформлення виплат, які належать за законом спадкоємцям особи, оголошеної померлою, здебільшого це стосується родин, у яких загинули військовослужбовці.

Визначення шести місяців як мінімально потрібного строку відображає необхідність обґрунтованого періоду для пошуку зниклої особи, враховуючи особливі обставини зникнення, зокрема під час активних бойових дій. Встановлення такого строку дозволяє зменшити ймовірність того, що особа, яка може бути ще живою, буде передчасно визнана померлою.

Велика Палата Верховного Суду виснує, що шість місяців, які визначені в реченні другому ч. 2 ст. 46 ЦК України, мають відраховуватися від дня закінчення активних бойових дій на місці (на території) ймовірної загибелі фізичної особи, що дозволятиме надати правову охорону людям, які постраждали від війни та у яких у зв'язку з вірогідною смертю зниклої фізичної особи виникають певні цивільні права та правомірні інтереси, і забезпечуватиме правову справедливість (Справа № 755/11021/22, 2024).

Конкретні воєнні дії мають територіальну і часову характеристики. Джерелом офіційної інформації про ці характеристики є Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затверджений наказом Міністерства з розвитку громад та територій України "Про затвердження переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією" № 376 (2025, 22 лютого). Отже, суди можуть використовувати дані, зокрема з Наказу № 376, для визначення часових характеристик ведення воєнних дій на конкретній території України.

Велика Палата Верховного Суду наголошує на тому, що обрахування шестимісячного строку, зазначеного у реченні другому ч. 2 ст. 46 ЦК України, від дня припинення або скасування воєнного стану в Україні загалом або закінчення воєнних дій, збройного конфлікту на всій її території суперечило б принципу правовладдя (верховенства права) та його складовій – правовій визначеності.

Велика Палата Верховного Суду звертає увагу, що з урахуванням конкретних обставин справи суд може розпочати відлік шестимісячного строку для оголошення особи померлою від дня настання події, яка спричинила загибель фізичної особи, у разі якщо ця подія відбулася за межами території ведення активних бойових дій, проте є наслідком воєнних дій.

У такому випадку, якщо йдеться про події (наприклад авіаудари, ракетні обстріли, теракти, підриви на мінах, загибель під час евакуації чи гуманітарної місії) на територіях, які формально не є зоною активних бойових дій, але мають прямий зв'язок із воєнними діями, збройним конфліктом, суд має право розпочати відлік шестимісячного строку з моменту такої події. Якщо докази, як-от відеоматеріали, документи або показання свідків тощо, дозволяють з високим ступенем вірогідності припустити ймовірну загибель особи, зволікання у визнанні фізичної особи померлою стає невиправданим і не відповідає принципу правової визначеності (Справа № 755/11021/22, 2024).

Державна реєстрація смерті особи, оголошеної судом померлою, проводиться за рішенням суду, надісланим судом відділу державної реєстрації актів цивільного стану, після набрання ним законної сили або за заявою осіб, що були заявниками при розгляді судом справи, чи спадкоємців померлого, що передбачено п. 9 розд. 5 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні № 52/5 (2000).

3. Розгляд заяв про встановлення факту смерті особи

Натомість, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України (2004), суд розглядає справи про встановлення смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті.

Верховний Суд зазначає, що "заявник зобов'язаний обґрунтувати свою заяву посиланнями на докази, що достовірно свідчать про смерть особи у певний час і за певних обставин. Заяви про встановлення факту смерті особи в певний час приймаються до провадження суду і розглядаються за умови подання заявниками документів про відмову органів реєстрації актів громадянського стану в реєстрації події смерті. При цьому слід мати на увазі, що встановлення зазначених підстав факту смерті відрізняється від встановлення факту реєстрації смерті та від оголошення особи померлою" (Справа № 506/358/22, 2024).

Отже, встановлення факту смерті фізичної особи за п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України можливе лише тоді, коли суд на підставі незаперечних доказів ствердить, тобто доведе обставини, які вірогідно свідчать про смерть особи у точно визначений час і за конкретних обставин, за яких настала смерть, а також неможливість реєстрації її факту органом державної реєстрації актів цивільного стану (Справа № 591/1461/19, 2021).

Тобто, за наявності незаперечних доказів про смерть особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, правильним буде звернення до суду із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи (Справа № 465/3147/22, 2025).

Доказами у справах про встановлення факту смерті, зокрема якщо це стосується військовослужбовців, можуть бути:

- наказ командира військової частини про те, що військовослужбовець вибув у відрядження (район бойових дій і т. п.);
- акт службового розслідування, що підтверджує факт травмування (поранення) та неможливості встановлення місцезнаходження військовослужбовця;
- витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань про здійснення досудового розслідування в межах кримінального провадження, як правило, за ст. 115, 146, 258 КК України;
- висновок судово-медичного експерта, проведений за результатами дослідження трупу із встановленням судово-медичного діагнозу;
- висновок судового експерта щодо збігу генетичних ознак біологічного зразка загиблого з наданими біологічними зразками його кровних родичів.

Щодо цивільних осіб, доказами у цій категорії справ можуть слугувати:

- медичне свідоцтво про смерть, видане медичною установою, що створена всупереч законодавству України органами окупаційної влади;
- довідка про смерть, видана зазначеною вище медичною установою;
- фото місць поховань;
- показання свідків та інші докази.

Варто зауважити, що держава Україна, за загальним правилом, не визнає медичної документації, що видана медичними установами, створеними всупереч законодавству України органами окупаційної влади. Тому зареєструвати на підставі цих документів смерть фізичної особи через органи реєстрації актів цивільного стану неможливо. Однак з метою забезпечення реалізації прав та свобод громадян України, які, в тому числі, знаходяться в окупації, суди при розгляді справ зазначеної категорії беруть таку документацію до уваги з метою встановлення факту смерті тієї чи іншої фізичної особи.

Державна реєстрація факту смерті, встановленого у судовому порядку, проводиться за заявою осіб, що були заявниками при розгляді судом справи, а також спадкоємців померлого за їх зверненням у день отримання рішення суду у спосіб, передбачений абз. 5, 7 п. 3 гл. 1 розд. II Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні № 52/5 (2000).

У разі направлення судом рішення про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України до відділу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення державна реєстрація смерті проводиться в день надходження копії такого рішення без звернення будь-якої особи, що передбачено п. 9 розд. 5 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні (2000).

Також варто зазначити, що заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України може бути подана до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Водночас заяву про оголошення фізичної особи померлою слід подавати лише за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна.

Відрізняються і часові проміжки для розгляду таких заяв та, відповідно, виконання рішення суду за результатами розгляду. Так, справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду, а рішення суду підлягає негайному виконанню.

Заяви ж про оголошення фізичної особи померлою розглядаються в загальному порядку, і виконання рішення суду можливе лише після набрання ним законної сили.

Висновки

Проаналізувавши викладений вище матеріал, слід констатувати, що закладена в основу роботи наукова гіпотеза знайшла своє підтвердження.

Під час проведення дослідження визначено особливості доказування в зазначених категоріях справ, з наведенням чітких видів доказів та обставин, які вони підтверджують, що зумовлює практичну цінність отриманих результатів.

Так, визначено, що оголошення фізичної особи померлою та встановлення факту смерті фізичної особи є різними інститутами і мають різний механізм встановлення.

Ключовими факторами у справах про оголошення фізичної особи померлою є обґрунтоване відповідними доказами припущення смерті та тривала відсутність фізичної особи. Доказами у справах за заявами про оголошення фізичної особи померлою можуть бути: свідчення

очевидців, витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань за ст. 115 КК України, запити та відповіді на них, зокрема до Державної міграційної служби України, Державної прикордонної служби України, Національної соціальної сервісної служби України, Пенсійного фонду України, органів соціального захисту. Виправданим, як вбачається, є підхід для застосування спеціальної норми права, а саме шестимісячного строку замість дворічного для оголошення фізичної особи померлою. Зменшення строку в такому випадку забезпечить реалізацію своїх прав спадкоємцями такої особи.

Встановлення ж факту смерті особи має ґрунтуватися на беззаперечних доказах. До таких належать: наказ командира військової частини про те, що військовослужбовець вибув у відрядження (район бойових дій і т. п.); акт службового розслідування, що підтверджує факт травмування (поранення) та неможливості встановлення місцезнаходження військовослужбовця; витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань про здійснення досудового розслідування в межах кримінального провадження, як правило, за ст. 115, 146, 258 КК України; висновок судово-медичного експерта, проведений за результатами дослідження трупу із встановленням судово-медичного діагнозу; висновок судового експерта щодо збігу генетичних ознак біологічного зразка загиблого з наданими біологічними зразками його кровних родичів та інші докази. Щодо цивільних осіб, доказами можуть слугувати: медичне свідоцтво про смерть, видане медичною установою, що створена всупереч законодавству України органами окупаційної влади; довідка про смерть, видана зазначеною вище медичною установою; фото місць поховання; показання свідків та інші докази. Для встановлення факту смерті особи заявник має знати, де саме знаходиться тіло загиблої чи померлої особи, або мати докази, що підтверджують збіг за біологічними зразками.

Закон відрізняє процесуальні особливості та часові проміжки для розгляду таких заяв і, відповідно, виконання рішення суду за результатами розгляду, а також строки, після спливу яких особу може бути оголошено померлою або встановлено факт її смерті. Так, для оголошення фізичної особи померлою застосовується спеціальна норма, про яку зазначено вище, зі строком у пів року від дня закінчення активних бойових дій на місці (на території) ймовірної загибелі фізичної особи. З заявою ж про встановлення факту смерті особи заявник може звернутися в будь-який час.

Справи про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду, а рішення суду підлягає негайному виконанню. Заяви ж про оголошення фізичної особи померлою розглядаються в загальному порядку, і виконання рішення суду можливе лише після набрання ним законної сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Закон України "Про державну реєстрацію актів цивільного стану" № 2398-VI (2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text	Law of Ukraine "On State Registration of Civil Status Acts" No. 2398-VI (2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text
Закон України "Про правовий режим воєнного стану" № 389-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text	Law of Ukraine "On the legal regime of martial law" No. 389-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
Іліопол, І. М. (2022). Особливості розгляду справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України. У Є. Харитонов & І. Давидова (Ред.), *Приватне право в умовах війни* (с. 321–325). Видавництво Національного університету "Одеська юридична академія".	Iliopol, I. M. (2022). Peculiarities of considering cases on establishing the fact of death of a person in the temporarily occupied territory of Ukraine. In Ye. Kharitonov & I. Davydova (Eds.), *Private law in wartime conditions* (pp. 321–325). Publishing house of the National University "Odesa Law Academy".
Кличков, А. О. (2020). *Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні* [Дис. д-ра філософії, Національна академія внутрішніх справ]. Репозитарій Національної академії внутрішніх справ. https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61df6f05-e6fa-4a7a-b1be-df51000f4ef7/content	Klychkov, A. O. (2020). *Grounds and civil law consequences of declaring an individual as missing and declaring him dead in Ukraine* [Doctoral dissertation, National Academy of Internal Affairs]. Repository of the National Academy of Internal Affairs. https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61df6f05-e6fa-4a7a-b1be-df51000f4ef7/content
Конституція України № 254к/96-ВР (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text	Constitution of Ukraine No. 254k/96-BP (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
Корчак, Т. В. (2015). Цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою у сфері спадкових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 35*, 174–177.	Korchak, T. V. (2015). Civil law consequences of declaring an individual deceased in the sphere of inheritance relations. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Law, 35*, 174–177.
Наказ Міністерства розвитку громад та територій України "Про затвердження переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією" № 376 (2025). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#Text	Order of the Ministry of Community and Territory Development of Ukraine "On approval of the list of territories where hostilities are (were) conducted or temporarily occupied by the russian federation" No. 376 (2025). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#Text
Нескороджена, Л. Л., & Лазько, Г. З. (2024). Встановлення факту смерті особи чи оголошення померлим: питання теорії та практики. *Прикарпатський юридичний вісник, 6*(59), 44–49.	Neskorodzhena, L. L., & Lazko, G. Z. (2024). Establishing the fact of death of a person or declaring him deceased: issues of theory and practice. *Subcarpathian Law Herald, 6*(59), 44–49.
Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні № 52/5 (2000) (в редакції № 3307/5 2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text	Rules of State Registration of Civil Status Acts in Ukraine No. 52/5 (2000) (as amended No. 3307/5 2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text
Справа № 910/18214/19 (2023). Постанова Верховного Суду від 15 лютого 2023 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231843	Case No. 910/18214/19 (2023). Resolution of the Supreme Court dated February 15, 2023. https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231843
Справа № 204/7924/23 (2024). Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823610	Case No. 204/7924/23 (2024). Resolution of the Supreme Court dated March 13, 2024. https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823610
Справа № 465/3147/22 (2025). Постанова Верховного Суду від 02 квітня 2025 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126485870	Case No. 465/3147/22 (2025). Resolution of the Supreme Court dated April 02, 2025. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126485870
Справа № 506/358/22 (2024). Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624259	Case No. 506/358/22 (2024). Resolution of the Supreme Court dated February 28, 2024. https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624259

Справа № 591/1461/19 (2021). Постанова Верховного Суду від 10 червня 2021 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/97700359	Case No. 591/1461/19 (2021). Resolution of the Supreme Court dated June 10, 2021. https://reyestr.court.gov.ua/Review/97700359
Справа № 755/11021/22 (2024). Постанова Верховного Суду від 11 грудня 2024 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992364	Case No. 755/11021/22 (2024). Resolution of the Supreme Court dated December 11, 2024. https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992364
Указ Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" № 64/2022 (2022). https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397	Decree of the President of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine" No. 64/2022 (2022). https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397
Цивільний кодекс України № 435-IV (2003). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text	Civil Code of Ukraine No. 435-IV (2003). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV (2004). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text	Civil Procedure Code of Ukraine No. 1618-IV (2004). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував фінансування для цього дослідження.

Риженко, Н. (2026). Оголошення особи померлою *vs* встановлення факту смерті. *Ius Modernum, 2*(143), 68–81. https://doi.org/10.31617/3.2026(143)05

Надійшла до редакції 21.01.2026.
Отримано після доопрацювання 17.04.2026.
Прийнято до друку 05.05.2026.
Публікація онлайн 19.06.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(143)06
УДК 347.921:351

КРАВЧЕНКО Володимир
https://orcid.org/0009-0004-9302-9036
к. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
v.kravchenko@knute.edu.ua

KRAVCHENKO Volodymyr
https://orcid.org/0009-0004-9302-9036
PhD (Law), Associate Professor at the Department of Administrative, Financial and Information Law State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
v.kravchenko@knute.edu.ua

РЕАЛІЗАЦІЯ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Досліджено проблеми реалізації дискреційних повноважень органів публічної адміністрації в умовах реформування системи публічного управління й адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі адміністративного розсуду у прийнятті управлінських рішень та необхідністю забезпечення балансу між управлінською гнучкістю й принципами верховенства права. Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що проблеми реалізації дискреційних повноважень пов'язані не з самим існуванням інституту дискреції, а з недостатньою нормативною визначеністю її меж та відсутністю ефективних гарантій правомірного застосування. Методологічну основу роботи становлять системний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи, а також аналіз доктринальних підходів і нормативних джерел. У результаті дослідження обґрунтовано необхідність удосконалення нормотворчої техніки, конкретизації критеріїв прийняття рішень, посилення обов'язку мотивування адміністративних актів, розвитку сталої адміністративної практики та зміцнення судового контролю за межами дискреції. Доведено, що дискреційні повноваження мають розглядатися як юридично регламентована форма управлінської автономії, реалізація якої підлягає принципам пропорційності, рівності та правової визначеності. Отримані результати можуть бути використані при вдосконаленні адміністративного законодавства та правозастосовної практики.

Ключові слова: дискреційні повноваження, адміністративний розсуд, верховенство права, пропорційність, публічне адміністрування, судовий контроль.

IMPLEMENTATION OF DISCRETIONARY POWERS IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION

The problems of implementing the discretionary powers by public administration authorities in the context of reforming the public governance system and adaptating national legislation to European standards have been studied. The relevance of the topic is driven by the increasing role of administrative discretion in decision-making management and the need to ensure a balance between managerial flexibility and the principles of the rule of law. The research hypothesis is based on the assumption that the challenges in exercising discretionary powers are not related to the existence of the discretion institution itself, but to the insufficient regulatory definition of its boundaries and the lack of effective guarantees for its lawful application. The methodological framework of the study includes systemic analysis, formal legal and comparative legal methods, as well as the examination of doctrinal approaches and regulatory sources. As a result of the study, the necessity of improving legislative drafting techniques, specifying decision-making criteria, strengthening the obligation to justify the administrative acts, developing consistent administrative practice, and enhancing judicial control over the discretionary limits has been substantiated. It has been proven that discretionary powers should be considered as a legally regulated form of administrative autonomy, the exercise of which is subject to the principles of proportionality, equality and legal certainty. The obtained results may be used for further improvement of administrative legislation and law enforcement practice.

Keywords: discretionary powers, administrative discretion, rule of law, proportionality, public administration, judicial review.

JEL Classification: K23, K40, H83, K10, K38.

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Вступ

У сучасних умовах реформування публічного управління й адаптації національної правової системи до європейських стандартів особливої ваги набуває інститут дискреційних повноважень органів публічної адміністрації. Ускладнення суспільних відносин, динамічність управлінських процесів, поява нових сфер регулювання та обмеженість можливостей законодавця детально передбачити всі варіанти розвитку подій об'єктивно зумовлюють необхідність надання адміністративним органам певної свободи у прийнятті рішень. Саме дискреція виступає правовим механізмом, що забезпечує гнучкість управління, індивідуалізацію адміністративних актів та оперативність реагування держави на змінні соціальні виклики. Водночас дискреційні повноваження не можуть розглядатися як необмежена свобода волевиявлення посадової особи, оскільки їх реалізація відбувається виключно в межах компетенції, визначеної законом, та підпорядковується принципам верховенства права, пропорційності, рівності й правової визначеності.

Проблематика дискреційних повноважень посідає важливе місце в сучасній юридичній науці та розглядається як у вітчизняній, так і зарубіжній доктрині. В адміністративно-правових дослідженнях питання дискреції вивчали Авер'янов (1998), Барабаш (2007), Смокович (2015), аспекти співвідношення дискреції та верховенства права аналізував Венгер (2016) та інші науковці. У їхніх працях розкрито сутність адміністративного розсуду, визначено його ознаки, окреслено межі та форми судового контролю. Водночас питання комплексного осмислення проблем реалізації дискреційних повноважень у контексті сучасних управлінських трансформацій та європейських стандартів залишається дискусійним і потребує подальшого теоретичного узагальнення.

Метою статті є комплексний аналіз правової природи дискреційних повноважень у сфері публічного адміністрування, визначення особливостей їх реалізації та обґрунтування напрямів удосконалення правових механізмів запобігання зловживанням адміністративним розсудом. Для досягнення поставленої мети в роботі проаналізовано доктринальні підходи до розуміння дискреції, систематизовано її основні види й ознаки, досліджено проблемні аспекти практичного застосування та окреслено можливі шляхи їх подолання.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема аналіз і синтез, системний підхід, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи, що дали змогу всебічно розкрити сутність дискреційних повноважень і визначити їх місце в механізмі публічного управління.

Інформаційною основою слугували нормативно-правові акти України, що регулюють здійснення дискреційних повноважень органами публічної адміністрації (Конституція України, закони України, підзаконні нормативні акти, акти органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування), судова практика адміністративних судів щодо оскарження

рішень суб'єктів владних повноважень, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників у сфері адміністративного права та публічного адміністрування. Додатково використано матеріали офіційних звітів органів державної влади, аналітичні публікації та узагальнення практики застосування адміністративного законодавства.

Опрацювання зібраної інформації здійснювалося шляхом систематизації нормативних положень, що визначають межі й умови реалізації дискреційних повноважень, а також узагальнення адміністративної та судової практики їх застосування. На основі аналізу правових норм і практики їх реалізації виокремлено типові проблеми використання дискреції в діяльності суб'єктів публічної адміністрації, зокрема питання перевищення дискреційних повноважень, їх недостатньої правової визначеності та ризиків зловживання. Подальший аналіз передбачав співвіднесення виявлених проблем із принципами верховенства права, належного врядування й адміністративної підзвітності, що дало змогу сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання.

Перевірка заявленої гіпотези здійснювалася в кілька послідовних етапів. На першому етапі сформульовано припущення про те, що наявні проблеми реалізації дискреційних повноважень у сфері публічного адміністрування значною мірою зумовлені недостатньою визначеністю нормативних меж дискреції та відсутністю ефективних механізмів контролю за її здійсненням. На другому проведено аналіз чинного законодавства з метою виявлення норм, що регламентують дискреційні повноваження суб'єктів владних повноважень, та оцінки ступеня їхньої правової визначеності. Третій етап полягав у вивченні практики застосування відповідних норм через аналіз рішень адміністративних судів, що дозволило встановити типові ситуації виникнення спорів щодо реалізації дискреції. На четвертому етапі отримані результати зіставлено з теоретичними підходами до розуміння дискреційних повноважень у науковій літературі. За результатами такого зіставлення гіпотезу уточнено шляхом конкретизації чинників, що впливають на ефективність реалізації дискреції, та визначення можливих напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання.

Проведене дослідження має певні обмеження. По-перше, аналіз зосереджувався переважно на нормативно-правових актах і судовій практиці України, що обмежує можливість повного порівняння з міжнародними моделями реалізації дискреційних повноважень. По-друге, дослідження охоплює узагальнені приклади адміністративної практики, тоді як окремі специфічні галузі публічного адміністрування можуть мати власні особливості реалізації дискреції. По-третє, швидка зміна законодавства у сфері публічного управління може зумовлювати необхідність подальшого уточнення окремих висновків і пропозицій. Водночас зазначені обмеження не зменшують наукової цінності отриманих результатів, які можуть бути використані як основа для

подальших досліджень та удосконалення адміністративно-правового регулювання дискреційних повноважень.

Основна частина статті структурована відповідно до логіки дослідження: спочатку розкрито теоретичні засади розуміння дискреції та адміністративного розсуду, далі проаналізовано проблеми їх реалізації у практиці публічного адміністрування, після чого запропоновано напрями вдосконалення нормативного та інституційного забезпечення здійснення дискреційних повноважень.

Виклад основного матеріалу передбачає розкриття теми наукової статті шляхом визначення поняття дискреційних повноважень; розкриття змісту і підходів адміністративного розсуду у правовій доктрині; розкриття нормативних та інституційних аспектів забезпечення правомірної реалізації дискреційних повноважень.

1. Поняття дискреційних повноважень

У правовій доктрині держав Європейського Союзу дискреція розуміється як розсуд, що здійснюється в межах компетенції суб'єкта владних повноважень, передбачений і водночас обмежений законом. Вона не є свавіллям, а виступає формою реалізації наданої законом свободи вибору між декількома правомірними альтернативами. Етимологічно термін походить від латинського "*discretion*" – розподіл, відокремлення (Бесел, 2005, с. 750), що вказує на здатність відмежувати належний варіант поведінки. У французькому варіанті "*discretionnaire*" означає "той, що залежить від власного розсуду" (Бабка, 2017, с. 34), а в англомовній традиції "*discretion*" пов'язується із "здоровим глуздом" та свободою розсуду (Ковбасюк, 2011, с. 236). Отже, навіть лексичний аналіз демонструє поєднання раціонального (інтелектуального) та вольового елементів у змісті цього поняття.

У науковій літературі дискреція нерозривно пов'язується з категорією адміністративного розсуду як способу реалізації компетенції суб'єкта публічної влади. Барабаш (2007, с. 51) характеризує розсуд через дві складові: вольову – як намір діяти відповідно до прийнятого рішення та готовність докласти зусиль для його реалізації, та інтелектуальну (морально-правову) – як використання повноважень "за здоровим глуздом", з урахуванням правового припису та конкретних життєвих обставин. Такий підхід акцентує увагу на внутрішній відповідальності суб'єкта владних повноважень і необхідності поєднання юридичної форми з морально-ціннісним змістом.

Смокович (2015, с. 12) визначає дискреційні повноваження як встановлені законом права та обов'язки суб'єктів владних повноважень, що реалізуються шляхом адміністративного розсуду при прийнятті рішень, за умови дотримання рівня верховенства права. У цьому визначенні ключовим є підкреслення нормативної природи дискреції: вона не існує поза законом і не може суперечити його меті. Натомість інші науковці

наголошують, що дискреція – це право органу діяти на власний розсуд у межах компетенції без попереднього погодження з іншими суб'єктами (Бааджи, 2016, с. 141; Венгер, 2016, с. 39; Грінь, 2014, с. 98), тобто йдеться про автономність прийняття управлінських рішень у рамках закону.

Своєю чергою, Авер'янов (1998, с. 231) стверджує, що дискреційна влада є особливим способом реалізації публічної влади, за якого відповідний суб'єкт владних повноважень, орган чи посадова особа, застосовує надані йому законом повноваження на власний розсуд, не потребуючи узгодження своїх рішень або дій з іншими суб'єктами влади. Такий підхід акцентує увагу на автономності суб'єкта владних повноважень у межах визначеної компетенції, підкреслюючи, що дискреція виступає не відхиленням від закону, а формою його реалізації, коли правова норма допускає альтернативність управлінських рішень.

Відповідно до Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 1395/5 (2017, 24 квітня), дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків органів державної влади й органів місцевого самоврядування, що передбачають можливість обрати на власний розсуд один із варіантів управлінських рішень, визначених нормативно-правовим актом або його проєктом. Це визначення важливе тим, що воно прямо пов'язує дискрецію з потенційними корупційними ризиками та необхідністю нормативного контролю за її межами.

На європейському рівні концепція дискреційних повноважень отримала розвиток у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № *R* (80) 2 від 11 березня 1980 року, відповідно до якої дискреція означає надання адміністративному органу певної свободи у виборі одного з кількох законних рішень. Водночас встановлюються чіткі вимоги: реалізація дискреції повинна відповідати меті її надання, бути об'єктивною, неупередженою, недискримінаційною, пропорційною та здійснюватися у розумні строки (*Recommendation* No. *R* (80) 2, 1980). Отже, європейський підхід виходить із того, що дискреція є допустимою лише за умови суворого дотримання принципів правової держави. Проте сама по собі декларація про необхідність дотримання цих принципів не усуває ризику трансформації дискреційного розсуду у свавілля. Вирішальним стає питання про те, як принципи правової держави інституціоналізуються в механізмі реалізації дискреційних повноважень. Передусім ідеться про принцип правової визначеності, який вимагає, щоб межі дискреції були нормативно окреслені достатньо чітко, а критерії її здійснення були передбачуваними для адресатів адміністративних рішень. Наявність оціночних понять або відкритих формулювань не виключає дискреції, однак зобов'язує адміністративний орган обґрунтовувати, як конкретне рішення відповідає меті норми та загальним засадам права. Саме мотивування рішення виступає первинним запобіжником проти свавілля, оскільки переводить внутрішній розсуд у площину раціонально перевірюваної аргументації. Не менш значущим є принцип пропорційності,

що передбачає трискладову перевірку адміністративного рішення: придатність обраного заходу для досягнення легітимної мети, необхідність його застосування (відсутність менш обтяжливих альтернатив) та співмірність втручання у права особи із суспільною метою. Саме пропорційність трансформує дискрецію із суб'єктивного вибору у структурований юридичний процес оцінювання, що підлягає зовнішньому контролю. Принцип рівності та заборони дискримінації також відіграє ключову роль, оскільки дискреційне рішення повинно бути узгодженим із попередньою адміністративною практикою або ж містити переконливе обґрунтування відступу від неї. Непослідовність у застосуванні норм права без належного пояснення може свідчити про зловживання розсудом. Важливим гарантійним елементом виступає судовий контроль за реалізацією дискреційних повноважень. Суд не підміняє адміністративний орган у виборі рішення, однак перевіряє дотримання меж компетенції, відповідність меті надання повноваження, обґрунтованість та пропорційність втручання. Отже, дискреція не є зоною, "вільною від права", а функціонує в межах правового простору, де кожне рішення має бути юридично виправданим. Відповідно, недопущення свавілля при застосуванні дискреційних повноважень забезпечується не обмеженням самого інституту дискреції, а формуванням комплексної системи правових гарантій: нормативної визначеності, обов'язку мотивування, дотримання принципу пропорційності, забезпечення рівності та ефективного судового контролю. Саме за таких умов адміністративний розсуд перетворюється на інструмент реалізації публічного інтересу, а не на механізм суб'єктивного волевиявлення посадової особи.

2. Адміністративний розсуд у правовій доктрині: зміст і підходи

Як зазначено вище, відповідно до природи дискреційних повноважень їх реалізація невіддільна від категорії адміністративного розсуду як внутрішнього механізму здійснення публічно-владної компетенції. У науковій доктрині простежується декілька підходів до розуміння адміністративного розсуду. Зокрема, його трактують як право посадової особи самостійно визначати доцільність управлінського рішення в межах закону (Кучерявенко, 2017, с. 38); як процес пошуку найбільш оптимального рішення у встановлених правових межах (Матчук, 2022, с. 260); а також як результат інтелектуальної діяльності суб'єкта, що виражається у прийнятті юридично значущого рішення (Смокович, 2015, с. 10). Кожен із цих підходів відображає окремий аспект явища розсуду, а саме: нормативний, процедурний або результативний.

У цьому підході акцентується на тому, що розсуд не є довільною поведінкою посадової особи, а виступає юридично зумовленою формою реалізації компетенції.

Подібну ідею висловлює Бребан (1992, с. 183), який розглядає дискреційні повноваження як надання адміністрації певного простору для оцінювання ситуації та вибору варіанту поведінки, включно з можливістю діяти або утримуватися від дії, за умови дотримання вимог законності. Отже, свобода вибору в межах дискреції не означає свободи від права, а передбачає юридичну відповідальність за здійснений вибір.

Вочевидь, *адміністративний розсуд доцільно розглядати комплексно, по-перше, як поєднання права на вибір, процесу його здійснення, по-друге, як юридично оформлений результат.* Такий інтегративний підхід дозволяє повніше відобразити природу дискреційних повноважень як особливого виду владної компетенції.

Водночас відповідно до дискреційних повноважень суб'єкт публічної адміністрації не лише має право обирати варіант поведінки, але й зобов'язаний діяти в межах закону та з урахуванням мети надання відповідної компетенції. Саме обов'язок дотримання принципів пропорційності, рівності, розумності та правової визначеності відмежовує адміністративний розсуд від свавілля. Якщо ж правова норма передбачає лише один можливий варіант рішення, то мова вже йде не про дискрецію, а про імперативне виконання встановленого обов'язку.

3. Особливості класифікації адміністративного розсуду

Адміністративний розсуд у теорії адміністративного права класифікується за різними критеріями залежно від характеру повноваження, способу його реалізації та змісту правової норми. Узагальнюючи наукові підходи, можна виокремити декілька основних видів адміністративного розсуду.

Передусім, залежно від характеру правового регулювання, розрізняють імперативний, диспозитивний та інтерпретаційний розсуд. Імперативний розсуд має місце тоді, коли норма права передбачає декілька можливих варіантів рішення, але встановлює для них чіткі межі; суб'єкт публічної адміністрації здійснює вибір серед передбачених законом альтернатив. Диспозитивний розсуд передбачає ширший простір для визначення способу реалізації наданих повноважень, зокрема щодо порядку, форми чи засобів досягнення публічної мети. Інтерпретаційний розсуд проявляється у процесі тлумачення оціночних понять або відкритих формулювань правової норми, коли адміністративний орган конкретизує зміст таких категорій, як "може", "доцільно", "у виняткових випадках" тощо.

За змістом дискреційної діяльності виділяють розсуд щодо рішення, розсуд щодо способу дії та розсуд щодо наслідків. У першому випадку орган вирішує, чи приймати рішення взагалі; у другому – орган визначає спосіб реалізації повноваження; у третьому – обирає правові наслідки, зокрема вид або міру адміністративного впливу.

У доктрині також виокремлюють розсуд залежно від стадії правозастосування: розсуд при встановленні фактичних обставин справи; розсуд при юридичній кваліфікації; розсуд при визначенні міри адміністративного реагування. Такий підхід дозволяє продемонструвати, що дискреція не зводиться лише до фінального етапу ухвалення рішення, а пронизує весь процес адміністративної діяльності: від з'ясування фактичних даних до визначення правових наслідків.

Крім того, адміністративний розсуд може класифікуватися за обсягом свободи вибору як обмежений, коли межі варіантів поведінки чітко визначені законом, та відносно широкий, коли нормативне регулювання містить оціночні поняття або відкриті переліки, що розширюють простір управлінської оцінки.

Наведені підходи до класифікації адміністративного розсуду свідчать про його багатовимірний характер та складність правової природи. Залежно від стадії реалізації компетенції та обсягу наданої свободи вибору дискреція може набувати різного змістового наповнення, однак у будь-якому випадку вона залишається інструментом реалізації владних повноважень у межах правового поля.

Отже, *дискреційні повноваження виступають формою юридично регламентованої управлінської автономії, що поєднує свободу вибору з обов'язком правової аргументації та підконтрольністю судовому нагляду, забезпечуючи баланс між ефективністю публічного управління та гарантіями захисту прав і свобод людини.*

4. Нормативні та інституційні аспекти забезпечення правомірної реалізації дискреційних повноважень

Попри нормативну визначеність і доктринальну розробленість інституту адміністративного розсуду, його практична реалізація супроводжується низкою системних проблем. Саме у площині застосування дискреційних повноважень найчастіше виникає напруження між управлінською доцільністю та правовою визначеністю, між свободою адміністративного вибору і гарантіями захисту прав особи.

Однією з ключових проблем є нечіткість законодавчого формулювання меж дискреції. Використання оціночних понять, відкритих переліків або розмитих критеріїв ("може", "у виняткових випадках", "з урахуванням доцільності") створює ризик різнотлумачення та непослідовної практики. Вирішення зазначеної проблеми потребує системного вдосконалення нормотворчої техніки на рівні формулювання дискреційних норм. Насамперед доцільним, як видається, є нормативне закріплення чітких критеріїв прийняття рішення у випадках, коли закон надає органу публічної адміністрації можливість вибору. Такі критерії повинні мати визначений зміст і бути пов'язаними з метою надання повноваження, що дозволить звузити межі довільного тлумачення. Наприклад, у нормах, що містять формулювання на кшталт "може" або

"за наявності підстав", доцільно конкретизувати перелік юридично значущих обставин, які підлягають обов'язковому врахуванню під час прийняття рішення, а також визначити їх співвідношення між собою. Необхідним також є чітке нормативне встановлення процедурних гарантій реалізації дискреції. Йдеться про обов'язковість фіксації фактичних обставин справи, проведення їх правової оцінки, забезпечення права заінтересованої особи бути вислуханою, а також визначення чітких строків ухвалення рішення. Процедурна формалізація процесу здійснення розсуду зменшує ризик суб'єктивізму та сприяє підвищенню передбачуваності адміністративної діяльності. Окремої уваги потребує нормативне закріплення розширеного обов'язку мотивування адміністративних актів, прийнятих на підставі дискреційних повноважень. Законодавство має прямо передбачати, що у разі реалізації дискреції орган зобов'язаний зазначити мету, якої він прагне досягти, обставини, що були враховані, аргументи на користь обраного варіанту та причини відхилення альтернативних рішень. Такий підхід дозволяє перевести дискрецію з площини внутрішнього переконання посадової особи у сферу раціонально перевірюваної юридичної аргументації, що є необхідною умовою ефективного судового контролю. Крім того, доцільним є запровадження вимоги щодо оцінки пропорційності адміністративного втручання у випадках, коли дискреційне рішення зачіпає права та свободи особи. Законодавець може встановити обов'язок адміністративного органу окремо обґрунтовувати відповідність прийнятого рішення критеріям необхідності, співмірності й обґрунтованості. Така конструкція дасть змогу інтегрувати принцип пропорційності безпосередньо в механізм реалізації дискреційних повноважень.

Другою суттєвою проблемою є ризик зловживання дискрецією або її формального використання без належного обґрунтування. Нерідко дискреційне повноваження сприймається як "вільний простір" для суб'єктивної оцінки без достатнього врахування принципу пропорційності чи балансу публічних і приватних інтересів. Ефективним механізмом запобігання цьому виступає обов'язковість мотивування рішення з детальним викладом фактичних підстав, юридичних аргументів та поясненням, чому обраний варіант є найбільш обґрунтованим у конкретній ситуації.

Третьою проблемою є неоднорідність адміністративної практики та відсутність послідовності в застосуванні дискреційних норм. Вирішення цієї проблеми пов'язане передусім із формуванням сталої та послідовної адміністративної практики, що забезпечує однакове застосування дискреційних норм у подібних фактичних обставинах. Відсутність єдиних підходів до реалізації розсуду породжує нерівність у правозастосуванні та знижує рівень правової визначеності. Тому доцільним є запровадження внутрішніх стандартів діяльності органів публічної адміністрації, які б містили алгоритми прийняття рішень, типові критерії оцінювання фактичних обставин та орієнтовні моделі

аргументації. Такі стандарти не повинні обмежувати законну свободу розсуду, однак мають забезпечувати його системність і передбачуваність. Розроблення методичних рекомендацій для суб'єктів публічної адміністрації має базуватися на аналізі судової практики, узагальненні типових помилок та визначенні допустимих меж тлумачення оціночних понять. Важливо, щоб такі рекомендації були спрямовані не лише на уніфікацію підходів, але й на підвищення рівня правової культури посадових осіб, зокрема в частині дотримання принципу пропорційності, обґрунтованості та недискримінації. Водночас ключову роль у визначенні меж дискреційних повноважень відіграють суди адміністративної юрисдикції. Саме через формування правових позицій, які деталізують зміст принципів законності, пропорційності й обґрунтованості, судова практика конкретизує допустимі межі розсуду. У подальшій науковій діяльності автор обов'язково приділить окрему увагу дослідженню практики Європейського суду з прав людини щодо меж реалізації дискреційних повноважень, стандартів належного адміністративного провадження, принципу правової визначеності та вимог до обґрунтування рішень суб'єктів публічної адміністрації. Таке дослідження сприятиме глибшому розумінню європейських стандартів контролю за адміністративним розсудом і виробленню пропозицій щодо їх належної імплементації в українське адміністративне право. Судовий контроль у цій сфері не підміняє адміністративний орган у здійсненні вибору, однак перевіряє, чи не вийшов він за межі наданої компетенції, чи врахував релевантні обставини, чи не допустив зловживання владою або дискримінаційного підходу.

Четвертою знаковою проблемою вдосконалення механізму реалізації дискреційних повноважень є впровадження дієвих антикорупційних інструментів, насамперед антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, що містять дискреційні приписи. Такий підхід прямо узгоджується зі ст. 55 Закону України "Про запобігання корупції" (2014), відповідно до якої антикорупційна експертиза проводиться з метою виявлення в чинних нормативно-правових актах і проєктах нормативно-правових актів факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних чи пов'язаних із корупцією правопорушень, а також підготовки рекомендацій щодо їх усунення. Саме тому дискреція, якщо вона сформульована без належних меж, критеріїв і процедурних запобіжників, має розглядатися як потенційне джерело корупціогенності, оскільки надмірна або невизначена свобода адміністративного вибору підвищує ризик суб'єктивного впливу на зміст рішення.

З огляду на це антикорупційна експертиза повинна бути спрямована не лише на виявлення очевидних корупціогенних факторів, а й на спеціальний аналіз дискреційних формулювань. Методологія проведення антикорупційної експертизи Національного агентства з питань запобігання корупції (2023) трактує дискреційні повноваження як можливість на власний розсуд визначати повністю або частково зміст

чи обсяг рішення або обирати один із кількох варіантів рішень, передбачених проєктом акта; водночас корупціогенним фактором визнаються положення, які самостійно чи в поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень. У цьому контексті предметом перевірки мають ставати насамперед норми з оціночними поняттями без конкретних критеріїв застосування, відкритими переліками підстав для прийняття рішень, відсутністю обов'язку мотивування або альтернативністю рішень без визначених меж вибору. Виявлення таких конструкцій відповідає меті антикорупційної експертизи та дає змогу своєчасно усувати ризики зловживання владними повноваженнями ще на стадії нормопроєктування.

Інституційно цей механізм також узгоджується із законодавчою моделлю розподілу повноважень: за ст. 55 Закону України "Про запобігання корупції" обов'язкова антикорупційна експертиза здійснюється Міністерством юстиції України, тоді як Національне агентство з питань запобігання корупції проводить антикорупційну експертизу окремих проєктів актів, внесених на розгляд Верховної Ради України або Кабінету Міністрів України, і здійснює моніторинг актів законодавства та проєктів актів на предмет виявлення корупціогенних норм (Закон України "Про запобігання корупції", 2014). При цьому результати такої експертизи оформлюються у висновку, який має містити конкретні положення проєкту акта, що визнаються корупціогенними, належне обґрунтування відповідного висновку, прогноз можливих негативних наслідків реалізації таких положень і рекомендації щодо їх усунення. Це підсилює аргумент на користь того, що дискреційні норми повинні оцінюватися не абстрактно, а через чітку процедуру юридичної й антикорупційної верифікації.

Водночас вимогу щодо обов'язкового обґрунтування розробниками проєктів нормативно-правових актів необхідності включення дискреційних положень, пояснення їх мети, меж застосування та потенційних корупційних ризиків доцільно формулювати як пропозицію щодо подальшого вдосконалення законодавства. Закон України "Про запобігання корупції" прямо не встановлює такого обов'язку, однак ця ідея повністю відповідає призначенню ст. 55 Закону та логіці Методології НАЗК, яка орієнтує антикорупційну експертизу на виявлення й усунення корупціогенних факторів, у тому числі пов'язаних із надмірною дискрецією. Саме тому, як вбачається, доцільним є поєднання антикорупційної експертизи з подальшим моніторингом правозастосовної практики, що дозволяє оцінювати, чи не трансформуються дискреційні норми у практику вибіркового або необґрунтованого адміністративного розсуду. Такий підхід забезпечує не лише превентивний, а й коригувальний характер антикорупційного механізму (Термінологія законодавства, б. д.), оскільки дає змогу усувати виявлені корупціогенні чинники та запобігати їх повторному виникненню.

Висновки

Отже, реалізація дискреційних повноважень є необхідною умовою ефективного функціонування публічного адміністрування, однак потребує чітких правових орієнтирів та інституційних гарантій. Проблематика полягає не в самому існуванні адміністративного розсуду, а у визначенні його меж та забезпеченні належного контролю за їх дотриманням.

Забезпечення правомірності дискреції можливе через підвищення якості нормативного регулювання, послідовність адміністративної практики, належне мотивування рішень та ефективний судовий нагляд. Лише за умови поєднання управлінської гнучкості з принципами правової держави дискреційні повноваження виконуватимуть свою функцію інструменту справедливого та збалансованого публічного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Braibant, G. (1992). *Le droit administratif français*. Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques; Éditions Dalloz.	Braibant, G. (1992). *French administrative law*. Presses of the National Foundation of Political Science; Dalloz Publishing House.
Recommendation No. R (80) 2 of the Committee of Ministers to Member States concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities. (1980). https://rm.coe.int/16804f22ae	
Авер'янов, В. Б. (1998). Дискреція. У Ю. С. Шемшученко (Ред.), *Юридична енциклопедія* (Т. 2: Д–Й). Українська енциклопедія.	Averianov, V. B. (1998). Discretion. In Yu. S. Shemshuchenko (Ed.), *Legal Encyclopedia* (Vol. 2). Ukrainian Encyclopedia.
Бааджи, Н. А. (2016). Гарантії законності застосування адміністративного розсуду в діяльності органів публічної адміністрації. *Південноукраїнський правничий часопис*, (1), 140–143.	Baadzhi, N. A. (2016). Guarantees of legality of the application of administrative discretion in the activities of public administration bodies. *South Ukrainian Law Journal*, (1), 140–143.
Бабка, В. Л., & Шумило, М. М. (Уклад.); Кридон, А. М. (Ред.). (2017). *Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напряму "Юридичні науки"*. Енциклопедичне видавництво.	Babka, V. L., & Shumylo, M. M. (Comp.); Kyrydon, A. M. (Ed.). (2017). *The Great Ukrainian Encyclopedia. Thematic register of entries in the field of legal sciences.* Encyclopedic Publishing House.
Барабаш, Ю. Г. (2007). Дискреційні повноваження вищих органів влади: правова природа та умови ефективного застосування. *Університетські наукові записки, 4*(24), 49–54.	Barabash, Yu. H. (2007). Discretionary powers of higher authorities: legal nature and conditions of effective application. *University Scientific Notes, 4*(24), 49–54.
Бесел, В. Т. (ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. ВТФ "Перун".	Besel, V. T. (Ed.). (2005). *Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language*. "Perun" Publishing House
Венгер, В. М. (2016). Межі адміністративної дискреції: проблеми визначення. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*, (181), 38–42.	Venger, V. M. (2016). Limits of administrative discretion: problems of definition. Scientific notes of *NaUKMA. Series: Legal Sciences* (181), 38–42.
Грінь, А. А. (2014). Дискреція як особливий елемент повноважень органів виконавчої влади. *Часопис Київського університету права*, (3), 97–99.	Hrin, A. A. (2014). Discretion as a special element of the powers of executive authorities. *Journal of the Kyiv University of Law*, (3), 97–99.
Закон України "Про запобігання корупції" № 1700-VII (2014, 14 жовтня). *Відомості Верховної Ради України*, (49), ст. 2056.	Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" No. 1700-VII (2014, October 14). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (49), Art. 2056.
Ковбасюк, Ю. В. (Ред.). (2011). *Енциклопедія державного управління* (Т. 1: Теорія державного управління). НАДУ.	Kovbasiuk, Yu. V. (Ed.). (2011). *Encyclopedia of Public Administration* (Vol. 1: Theory of Public Administration). NAPA.

Красовська, Д. А. (2020). Проблемні питання застосування дискреційних повноважень Національного банку України в процесі ліквідації банків. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2*(115), 103–111.	Krasovska, D. A. (2020). Problematic issues of the application of discretionary powers of the National Bank of Ukraine in the process of bank liquidation. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 2*(115), 103–111.
Кучерявенко, М. П. (2017). Особливості розсуду в податково-правовому регулюванні. *Juridical Science, 1*(1), 37–41.	Kucheriavenko, M. P. (2017). Peculiarities of discretion in tax law regulation. *Juridical Science, 1*(1), 37–41.
Матчук, С. В. (2022). Теоретико-правовий аналіз поняття адміністративного розсуду та його ознак. *Юридичний науковий електронний журнал*, (4), 260–262.	Matchuk, S. V. (2022). Theoretical and legal analysis of the concept of administrative discretion and its features. *Juridical Scientific Electronic Journal*, (4), 260–262.
Наказ Міністерства юстиції України "Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи" № 1395/5 (2017, 24 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17	Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On Approval of the Methodology for Conducting Anti-corruption Expertise" No. 1395/5 (2017, April 24). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17
Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції "Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції" № 109/23 (2023, 18 травня). https://zakon.rada.gov.ua/go/v0109884-23	Order of the national agency on corruption prevention "On approval of the methodology for conducting anti-corruption decision-making expertise by the national agency on corruption prevention" No. 109/23 (2023, May 18). https://zakon.rada.gov.ua/go/v0109884-23
Смокович, М. І. (2015). Дискреційні повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в аспекті обрання способу захисту порушеного права особи. *Вісник Вищого адміністративного суду України*, (4), 3–14.	Smokovych, M. I. (2015). Discretionary powers of executive authorities and local self-government in choosing a method of protecting a violated right. *Bulletin of the High Administrative Court of Ukraine*, (4), 3–14.
Термінологія законодавства. (б. д.). *Термін "Коригувальний захід"*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/13524	Legal Terminology. (n.d.). *Term "Corrective measure"*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/13524

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Кравченко, В. (2026). Реалізація дискреційних повноважень у сфері публічного адміністрування. *Ius Modernum, 2*(143), 82–94. https://doi.org/10.31617/3.2026(143)06

Надійшла до редакції 05.02.2026.
Отримано після доопрацювання 18.03.2026.
Прийнято до друку 24.04.2026.
Публікація онлайн 19.06.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(143)07
УДК 323.23:159.923

СОФІЮК Тарас
https://orcid.org/0000-0002-8949-3336
к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
t.sofiiuk@knute.edu.ua

SOFIIUK Taras
https://orcid.org/0000-0002-8949-3336
PhD (Law), Associate Professor, Associate Professor at the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
t.sofiiuk@knute.edu.ua

ПРАВО НА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЮ ДУМКИ І ПОЧУТТЯ

Вивчено наявні в науковій літературі теоретичні підходи до аналізу явищ громадської думки і народного почуття для кращого розуміння їх співвідношення й усвідомлення необхідності законодавчого закріплення права фізичної особи на індивідуалізацію не лише думки, а й почуття. Досліджено виклики для належного існування громадської думки і народного почуття – тиранію більшості й симуляцію громадської думки. Здійснено спробу з'ясувати, чому симуляція громадської думки, що, можливо, є сьогодні найбільшою загрозою для розумової свободи людини, нерідко знаходить для себе в розумовому житті суспільства підготовлений ґрунт. Розглянуто явище фаталізму народної маси, що його не варто ототожнювати з тиранією більшості. Окреслено кризові явища, які нарівні з громадською думкою як такою (й народним почуттям як її компонентом) характеризують розумове життя в добу масової цивілізації: "народний гомін", тиранію більшості, симуляцію громадської думки, фаталізм народної маси та їх взаємозв'язок. З'ясовано значення розумової свободи та її співвідношення з громадською думкою у демократичні часи. Здійснено спробу вивести синтетичне визначення явища громадської думки на основі опрацьованих джерел. Докладно проаналізовано спосіб, у який може здійснюватися симуляція громадської думки. Наведено аргументи на користь законодавчого закріплення права фізичної особи на індивідуалізацію думки і почуття й сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного вітчизняного цивільного законодавства в досліджуваній сфері. Запропоновано законодавче формулювання права на індивідуалізацію думки і почуття: "Фізична особа має право на особисті індивідуальні думки та почуття, в тому числі у сфері творчої діяльності. Фізична особа має право не поступатися власними думками та почуттями впливові публічності, в тому числі соціальних мереж, якщо вона не заподіює шкоди іншим. Фізична особа має право не бути підданою впливу переконань, які обмежують або забороняють повну незалежність

THE RIGHT TO INDIVIDUALIZATION OF OPINION AND SENTIMENT

The theoretical approaches available in the scientific literature to the analysis of the phenomena of public opinion and popular sentiment have been studied for a better understanding of their correlation and the awareness of the necessity of legally guaranteeing an individual's right to individualize not only opinion but also sentiment. The challenges for the proper existence of public opinion and popular sentiment – the tyranny of the majority and the simulation of public opinion – have been examined. An attempt has been made to find out why the simulation of public opinion, which is perhaps the greatest threat to human intellectual freedom today, often finds prepared ground for itself in the intellectual life of society. The phenomenon of the fatalism of the popular masses has been considered, which should not be equated with the tyranny of the majority. The crisis phenomena that, along with public opinion as such (and popular sentiment as its component), characterize intellectual life in the era of mass civilization have been outlined: "popular clamour", tyranny of the majority, simulation of public opinion, fatalism of the multitude, and their interrelation. The meaning of intellectual freedom and its corre-lation with public opinion in democratic times has been clarified. An attempt has been made to derive a synthetic definition of the phenomenon of public opinion based on the processed sources. The way in which public opinion can be simulated has been thoroughly analysed. Arguments in favour of the legally enshrining the right of an individual to the individualization of opinion and sentiment are presented, and proposals for improving the current domestic civil legislation in the studied area are formulated. The following legislative formulation of the right to the individua-lization of opinion and sentiment is proposed: "An individual has the right to personal, individual opinions and sentiments, including in the sphere of creative power. The natural person has a right not to yield his or her own opinions and sentiments to the influence of the public, including social networks, as long as he or she does not harm others. The natural person has a right not to be exposed to convictions

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

суджень та обговорення, за винятком випадків, передбачених законом".

Ключові слова: громадська думка, народне почуття, тиранія більшості, симуляція громадської думки, фаталізм народної маси, розумова свобода, право фізичної особи на індивідуалізацію думки і почуття.

restricting or forbidding judging with complete independence and discussing except for cases provided by law".

Keywords: public opinion, popular sentiment, tyranny of the majority, simulation of public opinion, fatalism of the masses, intellectual freedom, the right of an individual to individualization of opinion and sentiment.

JEL Classification: K19, K30, K39.

Вступ

Громадська думка – сукупність індивідуальних поглядів, ставлень і переконань з приводу певного предмета, висловлених значною частиною суспільства. Одні вчені розглядають сукупність як синтез поглядів усього суспільства або якоїсь його частини, інші – як зібрання багатьох відмінних або протилежних поглядів. Водночас для того, щоб вважати явище за громадську думку, мусять бути виконані щонайменше чотири умови: (1) має бути питання, (2) має бути велика кількість людей, які висловлюють погляди на питання, (3) принаймні деякі з цих поглядів мусять відбивати яку-небудь згоду і (4) ця згода мусить чинити прямий або посередній вплив (*Davison*, 2025).

Дослідженням регулювання особистих немайнових прав, пов'язаних із правом фізичної особи на індивідуальність, займалися такі вчені, як Харитонов та Харитонова (2018, 2019, 2022), Кодинець (2016, 2018), Кохановська (2006, 2021), Кузнєцова та ін. (2013), *Mirosławski* та ін. (2024), Оніщенко (2021), Сліпченко (2013, 2025), Сліпченко та Жорнокуй (2019), Стефанчук (2007*a*, 2007*b*, 2018), Стефанчук та Посикалюк (2013), *Zaika et al.* (2022) та інші.

Проте у вітчизняній цивілістиці до цього часу не звернено належної уваги на проблему симуляції громадської думки.

Це утворює потребу в розв'язанні низки важливих наукових і практичних завдань:

- вивчення симуляції громадської думки;
- формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного вітчизняного цивільного законодавства в досліджуваній сфері.

Метою статті є обґрунтування необхідності законодавчого закріплення права фізичної особи на індивідуалізацію думки і почуття.

Сучасні вчені торкалися деяких аспектів зазначеної проблеми. Зокрема, це дослідження *"Human rights as the basic value of the concept of private law in modern Europe"* (*Kharytonov et al.*, 2019), *"Updating the civil legislation of Ukraine in the field of intellectual property in the modern information society"* (*Kokhanovska et al.*, 2021), "Громадянське суспільство та особисті немайнові права" (Кузнецова, 2015).

Проте у сфері вивчення громадської думки і розумової свободи в демократичні часи є низка питань, які потребують уважного аналізу. В цій статті розглядаються такі питання:

- визначення та розмежування громадської думки і народного почуття;
- дослідження тиранії більшості й симуляції громадської думки;

- вивчення фаталізму народної маси;
- з'ясування значення розумової свободи та її співвідношення з громадською думкою у демократичні часи.

З використанням методу наукового аналізу було поставлено завдання розподілити об'єкт дослідження на складові й на основі його компонентів розкрити його особливості та зв'язки з іншими елементами в системі. Метод синтезу було використано з метою об'єднання раніше виділених частин у ціле. Логіко-семантичний метод застосовано для виявлення значень використаного в дослідженні понятійного апарату та його інтерпретації. Відповідно до методу вивчення інформаційних джерел здійснено аналіз наукових праць, що стосувалися дослідження громадської думки і розумової свободи у вітчизняній та міжнародній юридичній науці. Формально-логічний метод застосовано для приведення у відповідність із законами формальної логіки основних складових дослідження симуляції громадської думки. Згідно з діалектичним методом виявлено еволюцію юридичної теорії у сфері з'ясування значення розумової свободи та її співвідношення з громадською думкою. Ретроспективний метод використано при вивченні історичного розвитку громадської думки і народного почуття та їх визначення і розмежування. Прогностичний метод застосовано для розроблення рекомендацій стосовно вдосконалення вітчизняного законодавства з метою забезпечення його відповідності потребам визнання права на індивідуалізацію думки і почуття.

Дослідження розпочато з вивчення наявних у науковій літературі теоретичних підходів до аналізу явищ громадської думки і народного почуття, щоб краще зрозуміти їх співвідношення і з'ясувати підстави постановки питання про необхідність законодавчого закріплення права фізичної особи на індивідуалізацію не лише думки, а й почуття.

1. Громадська думка і народні почуття

З розширенням кола предметів, на які звертається наша увага, зі зрослою швидкістю в зміні пануючих над нами вражень зовнішнього світу громадська думка втратила частину своєї стійкості й сталості. Водночас зменшилася й можливість успішності її зусиль там, де потрібна наполеглива діяльність. Громадська думка тепер визріває швидше, зате швидше й в'яне. Нерідко вона зовсім зникає з пам'яті протягом короткого проміжку часу (*Holtzendorff*, 1879, *p.* 84).

Як зазначав *Bryce* (1995, *p.* 1440), "безперервна зміна одних ідей іншими, які не полишають глибокого враження й миготять перед очима подібно до тих дерев, на які пасажир дивиться з вікон свого вагона, не сприятливіша для розвитку творчої діяльності розуму від обмеженості знань".

Здається навіть, що на теперішній час громадська думка тільки в тих випадках і виявляється стійкою, коли до неї так чи інакше долучається елемент [народного] почуття (*Holtzendorff*, 1879, *p.* 96).

Але "громадське" і "народне", "думка" і "почуття" – це не одне й те саме, відмінності між публічно висловленими думками та приватними чи навіть народними почуттями часто є помітними (*Lukacs*, 2005, *pp.* 177–178).

Англійський письменник *William A. Mackinnon* проводив додаткове розмежування між громадською думкою й "народним гомоном", який він описував, як "почуття, що випливає з пристрастей мас, які поводяться безоглядно; або хвилювання, викликане серед неосвічених; або серед тих, хто не мислить або не проявляє свій здоровий глузд в підході до справи" (*Davison*, 2025).

Від розгляду явищ громадської думки й народного почуття доцільно перейти до вивчення викликів для їхнього належного існування – тиранії більшості й симуляції громадської думки.

2. Тиранія більшості й симуляція громадської думки

Тиранія полягає в тому, що найсильніші вдаються до сили без нагальної потреби й дозволяють собі те, чого не дозволить собі рівний з рівними (*Bryce*, 1995, *p.* 986).

Tocqueville (2010*a*, *pp.* 418–419) стверджував: "Тиранія демократичних республік… звертається навпростець до душі. Володар… каже: "Ти можеш не поділяти моїх думок, ти збережеш своє життя й майно, але віднині ти – чужинець серед нас. За тобою залишаться громадянські права, але вони будуть для тебе марними. Якщо ти захочеш, щоб тебе обрали твої співгромадяни, вони тобі в цьому відмовлять; якщо ти домагатимешся їхньої пошани, вони вдадуть, що ти її не заслуговуєш. Ти залишишся серед людей, але втратиш право спілкування з ними. Й коли ти захочеш зблизитися з іншими людьми, вони уникатимуть тебе, наче нечистої істоти. Навіть ті, хто вірить у твою невинність, навіть вони відвернуться від тебе, позаяк у іншому разі їх спіткала б та сама доля. Йди з миром, я зберігаю тобі життя, але воно буде для тебе болючішим, ніж смерть"[1].

Як раніше зазначав *Holtzendorff* (1879, *p.* 48), "політично погляди окремих індивідів перебувають під рішучим впливом віри у могутність громадської думки, яка, хоч і не має під своєю рукою арсеналу покарань, що загрожують життю, свободі чи тілесній недоторканності винуватців, але тим не менш може визначати собою соціальне становище окремих осіб. Знаряддями громадської думки є: тріумфальна арка хвали для її обранців або ганебний стовп глузування та осуду для тих, що виявляються того гідними. Страх перед можливістю перетворення думки на дію слугує вуздою для тих, хто не хоче скоритися їй добровільно".

Проте тиранія більшості – не єдина й, можливо, не найбільша загроза для розумового життя в добу масової цивілізації.

[1] Тут і далі переклад подано за книгою: Токвіль, А. де. (1999). *Про демократію в Америці* (у 2 т.; Г. Філіпчук & М. Москаленко, перекл.; передмова А. Жардена). Видавничий дім "Всесвіт".

Настав новий розвиток подій, чого навіть *Tocqueville* не врахував і, певно, навіть не міг узяти до уваги. Це був зростаючий і, зрештою, переважний вплив публічності, її маніпуляцій та її дедалі всепроникної присутності. Це була часто нова небезпека для демократії, менш пряма, але, можливо, навіть більш підступна, ніж тиранія більшості (*Lukacs*, 2005, *pp.* 185–186). *James Fenimore Cooper* стверджував, що зусилля "створити громадську думку… полягають в симуляції існування загального почуття на користь або проти будь-якої конкретної людини або заходу; настільки велика повага до громадської думки в такій країні, що люди фактично поступаються своїми почуттями тому, яке, на їхню думку, є почуттям більшості" (*Lukacs*, 2005, *p.* 186). Тож цього письменника не так хвилювала перспектива тиранії більшості чи навіть повага до громадської думки, як її симуляція.

Зі збільшенням кількості органів для вираження думок та з розвитком технічних способів для їх поширення розпізнавання громадської думки з тих чи інших питань, що становлять предмет публічного обговорення, є подвійно складним. Нерідко народ не має насправді жодної думки з відомого питання або ж думки його цілковито різняться від тих, що проводяться його "представниками" (*Holtzendorff*, 1879, *p.* 53).

Як стверджував *Tocqueville* (2010*c*, *p.* 1149), "порожньої почвари громадської думки цілком вистачає на те, аби охолодити запал новаторів, утримуючи їх у поштивій мовчанці". *Holtzendorff* (1879, *p.* 48) наголошував, що "для багатьох достатньо самого припущення, нерідко навіть позбавленого фактичного ґрунту, що громадська думка вирекла свій вердикт з того чи іншого предмета, аби скоритися їй".

Тому йдеться не про те, що є істинним чи правильним з моральної точки зору, а про те, що здається правильним у згоді з іншими. Залежно від того, наскільки жадібною та антагоністичною є "мегабрехня", згубні наслідки можуть варіюватися від дратування до краху цивілізації (*Larsen*, 2022).

Чому симуляція громадської думки, яка, вочевидь, є сьогодні найбільшою загрозою для розумової свободи людини, нерідко знаходить для себе в розумовому житті суспільства підготовлений ґрунт? Для відповіді на це питання слід розглянути явище фаталізму народної маси, що його не варто ототожнювати з тиранією більшості.

3. Фаталізм народної маси

Larsen (2022) стверджував: "Більшість з нас хотіли б вірити, що люди піддаються брехні та політичному екстремізму, тому що їх підштовхують до цього, нічого не підозрюючи… Інші, з іншого боку, стверджуватимуть, що люди мають не дуже приємні якості і що саме нова медіареальність виявляє в нас найгірше".

Як зазначав *Walbank* (1957, *p.* 145), "душа може мати хвороби, які можна порівняти з виразками і пухлинами в тілі. Частково такі хвороби викликані поганим вихованням, а частково – прислуханням до жорстоких і жадібних лідерів".

Люди пристосовуються у настроях до тих, хто панує над ними: коротко кажучи, всі частіше збиваються з доброї дороги, дивлячись на одного, ніж той виправляється, бачачи всіх (*Duplessis-Mornay*, 1689, *p.* 30).

"Нахил до фаталізму... принаймні приносить те задоволення, що завдяки йому втрата індивідуальності певною мірою винагороджується розумінням, що належиш до народної маси... Покірність для багатьох приємніша, ніж незалежність" (*Bryce*, 1995, *p.* 1001).

Так що зазвичай буває, що те, про що повинні дбати всі люди, в більшості випадків занедбується кожною людиною; бо те, що доручено більшості, ніхто не вважає за ввірене його опіці (*Duplessis-Mornay*, 1689, *p.* 77).

Отже, окреслено кризові явища, які нарівні з громадською думкою як такою (й народним почуттям як її компонентом) характеризують розумове життя в добу масової цивілізації: "народний гомін" (за *William A. Mackinnon*) (*Davison*, 2025), тиранія більшості, симуляція громадської думки, фаталізм народної маси. Про їхній взаємозв'язок йтиметься дещо згодом. Тепер треба приділити увагу з'ясуванню значення розумової свободи та її співвідношення з громадською думкою в демократичні часи.

4. Громадська думка і розумова свобода в демократичні часи

Holtzendorff (1879, *pp.* 66–67) стверджував: "Громадська думка... повинна пам'ятати, що непогрішність взагалі невластива людям і що кожна помилка стає тим небезпечнішою, що більша кількість людей її поділяють... Громадська думка не має права ставити перепони вияву індивідуальних поглядів".

Як зазначав *Bryce* (1995, *p.* 991), "відсутності розумової свободи *Tocqueville* приписує не лише брак великих державних людей, а й низький рівень літератури, наукових знань та розумової діяльності".

За всіх часів освіта допомагала людям зберігати незалежність. Це твердження особливо справедливе в добу демократії (*Tocqueville*, 2010*c*, *pp.* 1212–1213).

Книги та науки найбільше дають людям можливість пізнати себе та здіймають ненависть до тиранії (*Boétie*, 1942, *p.* 15). Як вказував *Vargas Llosa* (2023), "ми повинні визнати інтелектуальну перевагу літератури, слів та ідей над образами, які залишають досить швидкоплинний слід у нашій пам'яті... Література потребує свободи, щоб існувати... З цієї свободи народжуються інші: свобода змінювати уряд або просто критикувати його, свобода судити з цілковитою незалежністю та дискутувати між собою, якими б різними не були наші думки". Натомість ми отримали фабрики тролів, екстремізм, мову ненависті, фейкові новини, поляризацію, перевірку фактів і критику джерел в інтернеті як окремий предмет у школі (*Larsen*, 2022).

Levy (2023) стверджував: "Роман – надзвичайна протиотрута від отрути, яку щодня виділяють соціальні мережі. Розвиваючи у читача співчуття, дозволяючи йому розуміти, а не засуджувати чи упереджено

ставитися. Дозволяючи вам відчути та заглибитися в джерело твору, чого, на жаль, не можна сказати про мережі, які часто зводяться до пліток або, що ще гірше, до маніпуляцій чи дезінформації".

Драматичні та радикальні ідеї, які ми давно вважали застарілими, набрали вітер у вітрила. Культурна війна, озлобленість, боротьба за правду та потяг до авторитарного дають привід для занепокоєння (*Larsen*, 2022).

На початку XX ст. *Leroy-Beaulieu* (1902, *pp.* 5, 9) заявляв: "Дух секти і дух розбрату всюди й усе псує. Мабуть, ніколи від часів [Французької] Революції дух свободи, скажемо більше, дух терпимості не був нижчим. Саме слово "свобода", яке колись змушувало битися молоді серця, знаходить малий відгук і вилаяне натовпом… Ненавидіти одне одного й пригнічувати одне одного видається сьогодні правилом багатьох наших співгромадян".

Тому зосередження влади й особисте закріпачення в демократичному суспільстві посилюватимуться не тільки пропорційно наростанню рівності, а й завдяки неуцтву громадян (*Tocqueville*, 2010*c*, *p.* 1213). Свобода, громадський спокій і сам суспільний лад не зможуть існувати без просвіти (*Tocqueville*, 2010*b*, *p.* 923).

По розгляді цього останнього аспекту явища симуляції громадської думки варто перейти до спроби обґрунтування необхідності законодавчого закріплення права фізичної особи на індивідуалізацію думки і почуття та формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного вітчизняного цивільного законодавства в досліджуваній сфері. Слід розпочати із з'ясування питання співвідношення явищ громадської думки, "народного гомону", тиранії більшості, симуляції громадської думки, фаталізму народної маси.

Висновки

Як вбачається, можна спробувати вивести таке синтетичне визначення явища громадської думки на основі опрацьованих джерел: громадська думка являє собою сукупність індивідуальних поглядів, ставлень, переконань і почуттів щодо того чи іншого питання, висловлених великою кількістю людей; принаймні деякі з цих поглядів мусять відбивати яку-небудь згоду, здобуту в умовах повної незалежності суджень та обговорення, ця згода мусить чинити прямий або посередній вплив; за цих умов громадська думка набуває права впливати на соціальне становище окремих осіб, але виключно в межах, що не ставлять перепон вияву індивідуальних поглядів.

У літературі приділено значну увагу проблемі тиранії більшості в сучасному демократичному суспільстві. Проте, можливо, тиранія більшості як така сьогодні поступилася місцем іншій загрозі для розумової свободи людини – симуляції громадської думки. Слід зважити, у який спосіб може здійснюватися така симуляція.

Звертає на себе увагу те, що у *James Fenimore Cooper* йшлося про симуляцію існування загального почуття, – не думки, а саме почуття – внаслідок якої люди фактично поступаються своїми почуттями тому,

яке, на їхню думку, є почуттям більшості. Тож в сучасному світі захисту потребує не лише індивідуалізація думки людини, але і її почуття. Людина має право не тільки на особисті індивідуальні думки, а й на власні, приватні почуття. З огляду на це доцільно підтримати висловлену в літературі точку зору, відповідно до якої слід визнати існування двох відмінних за природою і значенням, хоч і певним чином пов'язаних між собою явищ суспільного життя, – громадської думки і народного почуття – й не ототожнювати їх. Саме на хибному ототожненні цих явищ, як видається, і ґрунтується симуляція громадської думки – як зазначалося раніше, зусилля штучно "створити громадську думку… полягають в симуляції існування загального почуття на користь або проти будь-якої конкретної людини або заходу" (за *James Fenimore Cooper*) (*Lukacs*, 2005, *p.* 186). Окремо треба сказати про двоїсту природу народного почуття. З одного боку, як слушно зазначається в літературі, воно може стати компонентом, що посилює стійкість громадської думки, з іншого – може перетворитися на "народний гомін", що, за *William A. Mackinnon* (*Davison*, 2025), являє собою "пристрасті мас, що поводяться безоглядно, хвилювання, викликане серед неосвічених або серед тих, хто не мислить або не проявляє свій здоровий глузд в підході до справи". Вочевидь, у сучасному світі такий стан справ може мати місце, коли через згадану симуляцію існування загального почуття люди фактично поступаються своїми почуттями тому, яке, на їхню думку, є почуттям більшості, й саме тому поводяться безоглядно – чи через неосвіченість, чи тому, що не мислять і не проявляють свій здоровий глузд в підході до справи. Зрозуміло, що про жодні індивідуальні погляди, ставлення, переконання і почуття щодо того чи іншого питання, які, взаємодіючи між собою в умовах повної незалежності суджень та обговорення, формують громадську думку, тут не йдеться.

З огляду на ту обставину, що погляди окремих індивідів у добу масової цивілізації, як зазначалося, перебувають під рішучим впливом віри у могутність громадської думки, її хибне ототожнення з позірним народним почуттям і поступлення своїми почуттями на користь того, яке видається почуттям більшості внаслідок симуляції громадської думки, перетворюється на самосправджуване пророцтво й своїм фаталізмом починає приваблювати деяких людей.

Переважний вплив публічності, її маніпуляцій та її всепроникної присутності, що знаходить свій вияв у певному занепаді просвіти й літератури, збільшенні кількості органів для вираження не стільки думок чи ідей, скільки образів, що можуть симулювати існування певного загального почуття, розвитку технічних способів для їх поширення, у тому числі через соціальні мережі, розширенні кола предметів, на які звертається наша увага, зрослій швидкості в зміні пануючих над нами вражень через безперервну зміну одних образів іншими, саме їхнє миготіння перед очима, що залишає досить швидкоплинний слід у нашій пам'яті, – все це дійсно нерідко призводить до того, що велика кількість людей фактично не має жодної

справжньої думки з відомого питання або ж, у кращому разі, її думки цілковито відрізняються від тих, що проводяться її "представниками". За сучасних умов публічно висловлена думка і громадська думка як така – не завжди тотожні явища, і вже зовсім не тотожні громадська думка й публічно висловлений маніпулятивний образ, що симулює загальне почуття з метою спричинити "народний гомін".

За умов такого "виховання" людської особистості для багатьох людей справді достатньо самого припущення, нерідко навіть позбавленого фактичного ґрунту, що громадська думка (хибно ототожнена з позірним народним почуттям, яке – якби навіть існувало насправді – могло би бути лише компонентом повноцінної громадської думки, а отже, зі штучно створеним "народним гомоном") винесла свій вердикт з того чи іншого предмета, аби поступитися своїми почуттями й пристосуватися у настроях до того, що лишень здається правильним разом з іншими.

Викладене вище засвідчує, що переважний вплив публічності, її маніпуляцій та її всепроникної присутності не сприятливіший для розвитку творчої діяльності розуму від обмеженості знань. Відсутність розумової свободи веде до втрати індивідуальності, що для деяких людей може тривожним для нас чином винагороджуватися почуттям, що належиш до позірної народної маси. Ці явища вкупі з потягом до авторитарного – неминучим наслідком кризи людської індивідуальності в масовому суспільстві – провокують поляризацію, зосередження влади й особисте закріпачення. Та обставина, що покірність для деяких людей приємніша, ніж незалежність, викликає, вочевидь, піднесення "духу секти" й "духу розбрату" і занепад "духу терпимості" (*Leroy-Beaulieu*, 1902). Справді, такий настрій стає тим небезпечнішим, що більша кількість людей його поділяють.

Виходом із розглянутих кризових явищ сучасного суспільного життя видається такий захід, що здатний забезпечити освіченість, нахил до мислення й здоровий глузд людської особистості в підході до справ, а отже, її незалежність, а також належний рівень того, що, як висловився *Duplessis-Mornay*, доручено більшості – в контексті викладеного у цій статті йдеться про освіту, літературу, наукові знання та розумову діяльність суспільства, до якого належить людська особистість.

Вбачається за потрібне запропонувати законодавчо закріпити у Цивільному кодексі України право на індивідуалізацію думки і почуття. Доцільно запропонувати сформулювати законодавче визначення права фізичної особи на індивідуалізацію думки і почуття так:

Стаття 300[2]. Право на індивідуалізацію думки і почуття

Фізична особа має право на особисті індивідуальні думки та почуття, в тому числі у сфері творчої діяльності.

Фізична особа має право не поступатися власними думками та почуттями впливові публічності, в тому числі соціальних мереж, якщо вона не заподіює шкоди іншим.

Фізична особа має право не бути підданою впливу переконань, які обмежують або забороняють повну незалежність суджень та обговорення, за винятком випадків, передбачених законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Boétie, É. de la. (1942). *The Discourse of Voluntary Servitude* (H. Kurz, Trans.). Unknown. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2250/Boetie_Discourse1520_EBk_v6.0.pdf

Bryce, J. (1995). The American Commonwealth (Vol. 2). Liberty Fund. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/697/0004-02_Bk.pdf

Davison, W. P. (2025, March 18). *Public opinion.* https://www.britannica.com/topic/public-opinion

Duplessis-Mornay, P. (1689). *Vindiciae contra Tyrannos: A Defense of Liberty Against Tyrants. Or, Of the Lawful Power of the Prince over the People, and of the People over the Prince.* Being a Treatise Written in Latin and French by Junius Brutus, and Translated Out of Both into English. Printed for Richard Baldwin. https://dn790005.ca.archive.org/0/items/vindiciaecontrat00lang/vindiciaecontrat00lang.pdf ; https://ia902802.us.archive.org/11/items/vindiciaecontrat00lang/vindiciaecontrat00lang.pdf

Holtzendorff, F. von. (1879). *Wesen und Werth der öffentlichen Meinung.* M. Rieger. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044103210654&seq=5

Holtzendorff, F. von. (1879). *Nature and Value of Public Opinion.* M. Rieger. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044103210654&seq=5

Kharytonov, Ye. O., Kharytonova, O. I., Kharytonova, T. Ye., Kolodin, D. O., & Tolmachevska, Yu. O. (2019). Human Rights as The Basic Value of The Concept of Private Law in Modern Europe. *Amazonia Investiga, 8*(20), 477–485. https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/177/153

Kokhanovska, O. V., Verbytska, A. O., & Kokhanovskyi, V. O. (2021). Updating The Civil Legislation of Ukraine in The Field of Intellectual Property in The Modern Information Society. *Linguistics and Culture Review, 5*(S2), 375–386. https://doi.org/10.37028/lingcure.v5nS2.1360

Larsen, B. (2022). *Folket har alltid rett, bortsett fra når de tar feil.* Tendens. https://tendens.no/kommentar/folket-har-alltid-rett-bortsett-fra-nar-det-tar-feil/

Larsen, B. (2022). *The People are Always Right, except when they are wrong.* Tendens. https://tendens.no/kommentar/folket-har-alltid-rett-bortsett-fra-nar-det-tar-feil/

Leroy-Beaulieu, A. (1902). *Les Doctrines de Haine: l'antisémitisme, l'antiprotestantisme, l'anticléricalisme.* https://dn790008.ca.archive.org/0/items/lesdoctrinesdeha01lero_0/lesdoctrinesdeha01lero_0.pdf

Leroy-Beaulieu, A. (1902). *The Doctrines of Hate: Anti-Semitism, Anti-Protestantism, Anti-Clericalism.* https://dn790008.ca.archive.org/0/items/lesdoctrinesdeha01lero_0/lesdoctrinesdeha01lero_0.pdf

Levy, M. (2023, October 21). *Marc Levy: "La russie se sert des enfants ukrainiens pour éliminer un peuple, sa culture, son Histoire"* (J. Vermelin, Interviewer). TF1 Info. https://www.tf1info.fr/culture/la-symphonie-des-monstres-robert-laffont-versilio-livre-marc-levy-la-russie-se-sert-des-enfants-ukrainiens-pour-eliminer-un-peuple-sa-culture-son-histoire-2273642.html

Levy, M. (2023, October 21). *Marc Levy: "russia is using Ukrainian Children to Eliminate a People, its Culture, its History"* (J. Vermelin, Interviewer). TF1 *Info.* https://www.tf1info.fr/culture/la-symphonie-des-monstres-robert-laffont-versilio-livre-marc-levy-la-russie-se-sert-des-enfants-ukrainiens-pour-eliminer-un-peuple-sa-culture-son-histoire-2273642.html

Lukacs, J. (2005). *Democracy and Populism: Fear and Hatred.* Yale University Press.

Mirosławski, T., Булеца, С. Б., Заборовський, В. В., Котляр, О. І., Логойда, В. М., Лупало, О. А. та ін. (2024). *Особисті немайнові права особи та права на віртуальні активи в умовах цифровізації: порівняльний аналіз законодавства країн Європейського Союзу.* РІК-У.

Mirosławski, T., Buletsa, S. B., Zaborovskyi, V. V., Kotliar, O. I., Lohoida, V. M., Lupalo, O. A. et al. (2024). *Personal non-property rights and virtual asset rights in the digitalisation era: a comparative analysis of European Union legislation.* RIK-U.

Tocqueville, A. de. (2010a). *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique* (Vol. 2); J. T. Schleifer (Trans.); E. Nolla (Ed.). Liberty Fund. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2286/Tocqueville_1532.02_LFeBk.pdf

Tocqueville, A. de. (2010b). *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique* (Vol. 3); J. T. Schleifer (Trans.); E. Nolla (Ed.). Liberty Fund. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2286/Tocqueville_1532.02_LFeBk.pdf

Tocqueville, A. de. (2010c). *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique* (Vol. 4); J. T. Schleifer (Trans.); E. Nolla (Ed.). Liberty Fund. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2286/Tocqueville_1532.02_LFeBk.pdf

Vargas Llosa, M. (2023, February 9). *Discours de réception de M. Mario Vargas Llosa*. https://www.academie-francaise.fr/discours-de-reception-de-m-mario-vargas-llosa	Vargas Llosa, M. (2023, February 9). *Reception Speech by Mr. Mario Vargas Llosa*. https://www.academie-francaise.fr/discours-de-reception-de-m-mario-vargas-llosa
Walbank, F. W. (1957). *A Historical Commentary on Polybius, Vol. 1: Commentary on Books I–VI*. The Clarendon Press. https://www.scribd.com/doc/276712121/Frank-W-Walbank-a-Historical-Commentary-on-Polybius-Vol-1-Commentary-on-Books-1-6-1957 [in English].	
Zaika, Yu., Kukhariev, O., Skrypnyk, V., Burlakov, S., & Ilkiv, O. (2022). Protection of Honour and Dignity: Theoretical and Practical Issues. *International Journal of Public Law and Policy*, *8*(3–4), 202–214. https://doi.org/10.1504/IJPLAP.2022.124423	
Кодинець, А. О. (2016). *Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин.* Алерта.	Kodynets, A. O. (2016). *Civil Law Regulation of Obligatory Information Relations.* Alerta.
Кодинець, А. О. (2018). Договірні відносини у сфері надання прав на інформацію: окремі аспекти правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 1*(49), 122–125.	Kodynets, A. O. (2018). The Contractial Relations in the field of granting rights to information: certain aspects of Legal Regulation. *Scientific Bulletin of The Uzhhorod National University. Series: Law, 1*(49), 122–125.
Кохановська, О. В. (2006). *Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві.* Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".	Kokhanovska, O. V. (2006). *Theoretical Problems of Informational Relations in the Civil Law.* Publishing and Printing Center "Kyiv University".
Кохановська, О. В. (2021). Правотворчість у сфері особистих немайнових прав в умовах постлюдства. *Право України*, (12), 176–194. https://doi.org/10.33498/louu-2021-12-17	Kokhanovska, O. V. (2021). Lawmaking in the Field of Personal Non-Property Rights in the Conditions of Posthumanity. *Law of Ukraine*, (12), 176–194. https://doi.org/10.33498/louu-2021-12-17
Кузнєцова Н. С., Харитонов Є. О., Майданик Р. А. та ін. (2013). *Правова доктрина України* (Т. 3: Доктрина приватного права України). Право.	Kuznietsova, N. S., Kharytonov, Ye. O., Maidanyk, R. A. et al. (2013). *The Legal Doctrine of Ukraine* (Vol. 3: The Doctrine of Private Law of Ukraine). Law.
Кузнєцова, Н. С. (2015). Громадянське суспільство та особисті немайнові права. *Право України*, (4), 9–17.	Kuznietsova, N. S. (2015). Civil Society and Personal Non-Property Rights. *Law of Ukraine*, (4), 9–17.
Оніщенко, Н. М. (2021). Права, свободи і законні інтереси як загальнолюдські надбання. У М. Holdenblat (Ed.), *Formation of Innovative Potential of World Science: Collection of Scientific Papers "SCIENTIA" with Proceedings of The I International Scientific and Theoretical Conference* (Vol. 1, pp. 86–88). European Scientific Platform. https://doi.org/10.36074/scientia-07.05.2021	Onishchenko, N. M. (2021). Rights, Freedoms and Legitimate Interests as Common Heritage. In M. Holdenblat (Ed.), *Formation of Innovative Potential of World Science: Collection of Scientific Papers "SCIENTIA" with Proceedings of The I International Scientific and Theoretical Conference* (Vol. 1, pp. 86–88). European Scientific Platform. https://doi.org/10.36074/scientia-07.05.2021
Сліпченко, С. О. (2013). *Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів.* Діса плюс.	Slipchenko, S. O. (2013). *Personal Non-Property legal Relations Concerning Negotiable Objects.* Disa plius.
Сліпченко, С. О., & Жорнокуй, Ю. М. (2019). Особисті немайнові права у національній доктрині цивільного права. *Право України*, (1), 105–119. https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-105	Slipchenko, S. O., & Zhornokui, Yu. M. (2019). Personal non-property rights in the national doctrine of civil law. *Law of Ukraine*, (1), 105–119. https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-105
Сліпченко, С. О. (2025). Особисті немайнові правовідносини та їх розвиток. У В. В. Сокуренко (Ред.), *Цивілістична спадщина Олександра Анатолійовича Пушкіна (Харківська цивілістична школа)* (с. 56–74). ЕКУС.	Slipchenko, S. O. (2025). Personal Non-Property Legal Relations and Their Development. In V. V. Sokurenko (Ed.), *The Civilistic Heritage of Oleksandr Anatoliiovych Pushkin (Kharkiv School of Civil Law)* (pp. 56–74). ECUS.
Стефанчук, Р. О. (2018). Інформаційні технології та право: quo vadis? *Право України*, (1), 30–50. https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-030	Stefanchuk, R. O. (2018). Information technologies and law: quo vadis? *Law of Ukraine*, (1), 30–50. https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-030

Стефанчук, Р. О., & Посикалюк, О. О. (2013). Цивільно-правове регулювання особистих немайнових відносин фізичних осіб у контексті досвіду законодавства європейських країн. У Ю. В. Білоусов (Ред.), *Цивільне законодавство України в контексті розвитку європейського приватного права* (с. 9–48). Право України.	Stefanchuk, R. O., & Posykaliuk, O. O. (2013). Civil law regulation of personal non-property relations of natural persons in the context of the legislative experience of European countries. In Yu. V. Bilousov (Ed.), *The civil legislation of Ukraine in the context of European private law* (pp. 9–48). Law of Ukraine.
Стефанчук, Р. О. (2007a). Особиста свобода та право на свободу: цивільно-правові аспекти. *Університетські наукові записки*, (2), 170–177. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_2_24	Stefanchuk, R. O. (2007a). Personal freedom and right to freedom: Civil law aspects. *University Scientific Notes*, (2), 170–177. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_2_24
Стефанчук, Р. О. (2007b). *Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту)*. Вид-во Хмельницького університету управління та права.	Stefanchuk, R. O. (2007b). *Personal non-property rights of individuals in civil law (concept, content, system, features of exercise and protection).* Khmelnytskyi University of Management and Law Publishing House.
Харитонов, Є. О., & Харитонова, О. І. (2022). *Приватне право як концепт* (Т. V). Протистояння відкритого та закритого суспільств і приватне право (Частина І. Приватне право у відкритому суспільстві). Фенікс.	Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (2022). *Private Law as a Concept* (Vol. 5). The Confrontation of the Opened and Closed Societies and the Private Law (Part I. Private Law in the Opened Society). Feniks.
Харитонов, Є. О., & Харитонова, О. І. (2019). Цивілістичні категорії доби інформаційного суспільства у національній доктрині приватного права: правовідносини. *Право України*, (1), 136–153. https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-136	Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (2019). Civil Categories of the Information Society Era in the National Private Law Doctrine: Legal Relations. *Law of Ukraine*, (1), 136–153. https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-136
Харитонов, Є. О., & Харитонова, О. І. (Ред.). (2018). *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу.* Юридична література.	Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (Ed.). (2018). *Topical Issues of Civil Law in the Digital Era.* Legal literature.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Софіюк, Т. (2026). Право на індивідуалізацію думки і почуття. *Ius Modernum, 2*(143), 95–106. https://doi.org/10.31617/3.2026(143)07

Надійшла до редакції 11.04.2026.
Отримано після доопрацювання 19.05.2026.
Прийнято до друку 21.05.2026.
Публікація онлайн 19.06.2026.

ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(143)08
УДК 34.038(7/8)

АНДРЕЙКІВ Андрій
https://orcid.org/0009-0007-0595-7062

магістр фінансового права
та міжнародної торгівлі
Коледжу права Іллінойського
технологічного інституту (США),
к. ю. н.

Вест Адамс Стріт, 565, Чикаго, Іллінойс, 60661, США
aandreikiv@hawk.illinoistech.edu

ANDREIKIV Andrii
https://orcid.org/0009-0007-0595-7062

Master of Laws (LL.M.) in Financial Law
and International Trade
Illinois Institute of Technology
Chicago-Kent College of Law (USA),
PhD (Law)

565, West Adams St., Chicago,
IL 60661, USA
aandreikiv@hawk.illinoistech.edu

ЮРИСДИКЦІЙНИЙ ІМУНІТЕТ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ У ПРАВІ США

Характерною ознакою позовів до іноземної держави або її агентів є подолання застережень суверенного (юрисдикційного) імунітету. У вітчизняній доктрині питання юрисдикційного імунітету держави традиційно розроблено переважно в координатах абсолютного імунітету, корені якого історично пов'язані з радянською школою міжнародного права, однак сьогодні вони зазнають поступової трансформації. Дослідження здійснено на підставі аналізу судової практики США, зокрема у справах про відшкодування шкоди жертвам масових міжнародних злочинів, передусім практики у справах, пов'язаних із Голокостом та державним тероризмом Ірану. Повномасштабна агресія проти України актуалізувала доктринальний і практичний зсув до функціонально-обмеженого імунітету, в т. ч. у спорах про відшкодування шкоди життю, здоров'ю та майну фізичних осіб. Проаналізовано судові перспективи відшкодування шкоди, завданої збройною агресією проти України, крізь призму судової практики загальної системи права. Особливу увагу зосереджено на можливості звернення до судів іноземних юрисдикцій як з боку приватних осіб – громадян України, так і з боку іноземців українського походження, які особисто або їхні родини зазнали майнової чи немайнової шкоди внаслідок агресії.

Ключові слова: суверенний імунітет, юрисдикційний імунітет іноземної держави, Закон США

JURISDICTIONAL IMMUNITY OF FOREIGN STATES IN U.S. LAW

A distinctive feature of claims against a foreign state or its agents is overcoming the reservations of sovereign (jurisdictional) immunity. In domestic doctrine, the issue of a state jurisdictional immunity has traditionally been developed predominantly within the framework of absolute immunity, historically rooted in the Soviet school of international law; however, this approach is currently undergoing gradual transformation. The study was carried out based on an examination of U.S. case law, particularly litigation concerning compensation for the victims of mass international crimes, with a primary focus on Holocaust-related cases and litigation involving state-sponsored terrorism by Iran. The full-scale aggression against Ukraine has catalysed both doctrinal and practical shifts toward a functionally restrictive approach to immunity, particularly in disputes concerning compensation for damage to the life, health, and property of individuals. The judicial prospects for compensation for damage caused by the armed aggression against Ukraine have been analysed through the lens of the judicial practice of the general legal system. Particular attention is focused on the possibility of appealing to the courts of foreign jurisdiction by both private individuals – citizens of Ukraine – and by persons of Ukrainian origin residing abroad who, personally or through their family members, have suffered property or non-property damage as a result of the aggression.

Keywords: Sovereign immunity; jurisdictional immunity of a foreign state, U.S. Foreign Sovereign

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

про імунітети іноземних держав (*FSIA*), право приватної позовної вимоги, приватні позови проти іноземної держави, винятки із суверенного імунітету.

Immunities Act (FSIA), right of private claime, private litigation, exceptions to sovereign immunity.

Вступ

Приватноправове стягнення в іноземних юрисдикціях активів держави-порушника міжнародного права або її агентів є особливо актуальним для громадян України. Створення Радою Європи Реєстру збитків для України у 2023 р. актуалізує проблему судових оскаржень, у яких головною перепоною є не доказування шкоди, а юридичний бар'єр суверенного імунітету та обмежений доступ до активів, придатних для виконання. У США таке застереження закріплено в Законі про іноземні державні імунітети (*Foreign Sovereign Immunities Act (FSIA)*, 1976) як презумпція імунітету іноземної держави та її майна. Вивчення практичної реалізації цього закону в судовій практиці, а також особливостей взаємодії судової та законодавчої гілок влади у сфері спорів щодо іноземних активів держави-порушника міжнародного права є актуальним завданням цього дослідження.

Здійснення судочинства в іноземних юрисдикціях завжди було предметом особливого наукового інтересу. Воно охоплює необхідність дослідження взаємодії міжнародного публічного та міжнародного приватного права. Процесуальні права сторін і специфіку матеріального права англійської та похідних від неї юрисдикцій ґрунтовно описали Корецький (1957), *Lauterpacht* (1958) та ін. Слід зазначити, що класичні основи суверенного імунітету розроблені ще за радянських часів і тривалий час залишалися на засадах абсолютного імунітету держави. Окремі аспекти імунітету, що розширили горизонти і глибину досліджень, висвітлено у працях *Zadorozhnii* (2016), *Korynevych* (2024), Кас'яновського (2025), Бортнік та Степаненко (2023), Водяннікова (2022), Камінської та Гдичинського (2025) та ін. Автори аналізували природу юрисдикційного імунітету держав та їхньої власності, його види та закріплення в основних правових системах світу. Також акцентується увага на проблематиці статусу фізичної особи за кордоном, міграції та захисту прав біженців, механізмів захисту прав та інтересів громадян за кордоном. Водночас аналіз судової практики щодо репарацій, ініційованих приватними особами стосовно власності іноземного суб'єкта публічного права та зняття імунітету з майна державного агента, залишається актуальним як в академічному, так і в прикладному вимірі.

Метою статті є теоретичний і практичний аналіз юрисдикційного імунітету іноземних держав у праві США, зокрема правової основи, можливостей і обмежень судового відшкодування шкоди, завданої агресією рф проти України, з урахуванням досвіду Голокост-репараційної практики і подолання суверенного імунітету в судовій практиці США, визначення потенційної ролі Конгресу США у формуванні правового механізму відповідальності російської федерації.

Висунуто гіпотезу щодо наявності правових підстав для звернення громадян США українського походження з позовами проти російської федерації як суб'єкта публічного міжнародного права та її агентів

з вимогами про відшкодування шкоди, завданої їхньому майну на території України. Окремо досліджується можливість звернення громадян України до судів Сполучених Штатів Америки з позовами про компенсацію збитків за рахунок активів російської федерації, що перебувають під юрисдикцією США. Обґрунтовано, що за умови застосування правових підходів, сформованих у попередній судовій практиці США, суверенний імунітет російської федерації як суб'єкта публічного права може бути обмежений через ухвалення Конгресом США спеціального законодавчого акта за аналогією з раніше прийнятими законами у справах щодо держав, відповідальних за міжнародно-протиправні діяння.

Стаття складається з трьох розділів: у першому розділі викладено проблеми теорії юрисдикційного імунітету іноземних держав, механізмів покарання та стримування агресора; у другому проаналізовано зарубіжний досвід, включно з конкретними справами про захист прав потерпілих у національних судах третіх держав, зокрема у судах США**,** особливостями матеріального і процесуального права США щодо суверенного імунітету та режиму активів іноземної держави; третій розділ містить пропозиції для України щодо розвитку механізму стягнень у результаті притягнення держави-агресора до відповідальності.

1. Механізми міжнародної відповідальності, впливу і стримування агресора, реалізації права на компенсацію: доктрина, законодавчі винятки, право позивної вимоги

Відомі сьогодні механізми покарання чи стримування агресора мають як сучасне, так і перспективне застосування. Запровадження санкцій, а також використання механізмів зупинення використання російських активів дають очевидний ефект, що виражається у сповільненні російської економіки та відтоку інвестицій. Система активного впливу на агресора передбачає заходи примусу й обмежувальні заходи, що реалізуються на міжнародному та європейському рівнях, у т. ч. в межах Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та Ради Європи, і поширюються на різні сфери, передусім економічну та фінансову.

Попри існування розвинених механізмів міжнародної відповідальності, практична реалізація права на компенсацію залишається обмеженою, зокрема через дію принципу суверенного імунітету. Водночас Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності 2004 р. (далі – Конвенція ООН) досі не набула чинності, а її положення в міжнародній правозастосовній практиці здебільшого функціонують як норми міжнародного звичаєвого права (*United Nations Convention*, 2004, ст. 4–15).

Чимало науковців наголошують на широкому застосуванні міжнародно-правового звичаю та посиланні на його норми як усталену практику у провадженнях міжнародних судових інституцій, у т. ч. ЄСПЛ і Міжнародного Суду ООН, а також національних судових органів (Бортнік & Степаненко, 2023, с. 130–136). Існує низка інноваційних академічних і політико-правових ідей, що суттєво трансформують підходи до питання

імунітету, особливо в контексті реальних судових справ (*Caplan*, 2003, pp. 73–94; Водянніков, 2022; Кас'яновський, 2025).

Питання відшкодування збитків у зв'язку з бойовими діями в Україні є предметом численних досліджень. Збройна агресія проти України актуалізувала проблему міжнародно-правової відповідальності держави-агресора та відшкодування завданої нею шкоди. Специфіку судової практики у справах, що стосуються зняття обмежень юрисдикційного імунітету держави-агресора, почали аналізувати порівняно нещодавно.

Особливої актуальності це питання набуло через значну міграцію українських громадян та їх натуралізацію за кордоном. Отримавши громадянство іноземної держави, вони залишаються власниками активів в Україні та зазнають наслідків агресії. Йдеться не лише про фізичний рівень шкоди, завданої особі, але й про збитки родичам і близьким, моральні та психологічні випробування, яких зазнали фізичні особи, залишаючи батьківщину. Водночас за таких обставин особи не позбавлені права на захист приватного інтересу та відшкодування збитків, що може стати реальністю з урахуванням сучасної судової практики США. Згідно з офіційними повідомленнями Реєстр збитків, завданих агресією російської федерації проти України, розпочав приймати заяви від потерпілих громадян. Процедури подання, опрацювання та внесення заяв регулюватимуться відповідними правилами та положеннями, які наразі перебувають на етапі розроблення й уточнення. Хоча спільні кроки уряду України та міжнародних партнерів заслуговують на підтримку, водночас постає питання подальшого використання зібраних доказів, їхньої належності та допустимості, предметної та персональної юрисдикції, а також дотримання гарантій справедливої судової процедури (*due process*). Національна рада з відновлення України від наслідків війни, утворена наприкінці квітня 2022 р., визначила необхідність усунення проблеми національного та міжнародного механізмів компенсації шкоди, спричиненої агресією, шляхом впровадження в національне законодавство норм щодо обмеження суверенного імунітету іноземних держав, а також ініціювання створення міжнародного компенсаційного механізму на основі багатостороннього договору, який передбачатиме конфіскацію як приватних, так і державних активів росіян та інших визначених категорій осіб з метою їх спрямування на компенсацію збитків, завданих Україні (Водянніков, 2022).

2. Зарубіжний досвід захисту прав потерпілих у національних судах третіх держав, особливості матеріального і процесуального права США щодо суверенного імунітету та режиму активів іноземної держави

У контексті заявленої проблеми постає питання доцільності ініціювання зазначених заходів за наявності Конвенції ООН та використання її положень у міжнародній практиці як норм звичаєвого міжнародного права. Активне обговорення передачі російських активів,

розміщених у європейських та американських банках і фінансових установах, на користь України з метою подолання соціальних і гуманітарних викликів, пов'язаних з агресією, породжує низку питань академічного та прикладного характеру. Ключовим серед них є практична реалізація інституту імунітету держави, що поширюється на державні активи і майно державних установ, їх агентів і представників в іноземних юрисдикціях.

Як наслідок, особливого значення набуває питання можливості судового захисту прав потерпілих у національних судах третіх держав, зокрема в судах США. Судові справи щодо стягнення активів з іноземного суб'єкта публічного права містять три основні виклики: визнання належного статусу позивача (*standing*), визначення підсудності справи (*subject matter jurisdiction*) та подолання суверенного імунітету держави-агресора від судового переслідування (*sovereign immunity*). Під поняттям *standing* у праві США розуміється процесуальна вимога до позивача довести наявність достатнього юридичного інтересу для звернення до суду. Відповідно до усталеної практики Верховного Суду США для визнання *standing* необхідно довести три елементи: (1) наявність фактичної шкоди (*injury in fact*), яка є конкретною та реальною; (2) причинно-наслідковий зв'язок між діями відповідача та завданою шкодою (*causation*); (3) можливість ефективного судового захисту (*redressability*). У справах проти іноземних держав або їхніх агентів ці критерії набувають особливої складності, оскільки позивач повинен не лише довести факт шкоди, але й обґрунтувати її зв'язок із діями держави, яка користується імунітетом, а також довести, що судове рішення може бути реально виконане за рахунок доступних активів. У цьому контексті вимога *standing* виступає первинним процесуальним фільтром, без подолання якого неможливий розгляд справи по суті. Окрім конституційних вимог, у праві США застосовується також доктрина *prudential standing*, яка обмежує доступ до суду з міркувань судової доцільності. Вона передбачає, зокрема, заборону пред'явлення позовів від імені третіх осіб (*third-party standing*), а також вимогу, щоб інтерес позивача перебував у межах "зони інтересів" відповідного правового регулювання (*zone of interests test*). У справах проти іноземних держав ці обмеження можуть додатково ускладнювати доступ до правосуддя, особливо у випадках масових порушень, коли шкода має колективний або опосередкований характер. Порівняльний аналіз свідчить, що, на відміну від права США, де інститут *standing* має чітко визначений конституційний та доктринальний зміст, у праві України аналогічні вимоги формулюються через категорії "правового інтересу" та "належного позивача". Водночас український підхід є менш формалізованим і не передбачає настільки розвиненої системи процесуальних обмежень, як у США. У контексті спорів, пов'язаних зі збройною агресією, це означає, що українські суди можуть застосовувати більш гнучкий підхід до доступу до правосуддя, тоді як у США позивач повинен пройти складніший процесуальний фільтр, пов'язаний із доведенням *standing*.

2.1. Справа Duveen v. United States District Court

Окремий науковий інтерес викликає справа *Duveen v. United States District Court* (*In re Austrian & German Holocaust Litigation*), 250 *F.3d* 156, яка пов'язана з позовами щодо Голокосту (*Holocaust litigation proceedings*) у США у 1990-х роках. У відповідь на масовість протестів, що супроводжувалася погрозами судового переслідування проти *Siemens*, *Volkswagen*, *Deutsche Bank* та інших корпорацій ФРН, уряди США та Німеччини розпочали дипломатичні переговори (*Duveen v. United States District Court*, 2001, *pp.* 163–164).

Ця справа є характерним прикладом трансформації масових історичних компенсаційних вимог із площини судового переслідування у дипломатично-інституційний механізм врегулювання. Ця хвиля стала можливою після відкриття архівів держав Центральної та Східної Європи після розпаду СРСР, що дало змогу документально підтвердити системне використання примусової праці на території нацистської Німеччини, участь приватних корпорацій у воєнній економіці Третього рейху, а також значний обсяг неврегульованих репараційних і компенсаційних вимог жертв Голокосту (*Spilotis*, *Susanne-Sophia*, 2006, pp. 51–69). У судах США було ініційовано численні позови проти німецьких та австрійських корпорацій, банківських і страхових установ, а також державних суб'єктів, які, на думку позивачів, отримали вигоду від примусової праці та незаконної експропріації майна. Масовість таких позовів та їх значний політико-правовий резонанс перетворили питання компенсації жертвам Голокосту на предмет міжнародних переговорів.

У результаті дипломатичних зусиль урядів США та Федеративної Республіки Німеччини було створено спеціальний позасудовий механізм, а саме Фонд "Пам'ять, відповідальність і майбутнє" (*German Foundation "Remembrance, Responsibility, and the Future"*, *EVZ*), покликаний забезпечити централізовану та остаточну компенсацію жертвам примусової праці (*The Law on the Creation of a Foundation "Remembrance, Responsibility and Future"*, 2000, 2008, *Art*. 2–8). Згідно з умовами угоди формувався фонд, який наповнювався з державного бюджету ФРН та внесків приватних корпорацій. Водночас уряд США взяв на себе зобов'язання підтримувати цей механізм у судових процесах, подаючи до федеральних судів так звані *Statements of Interest*, у яких наголошувалося, що продовження судових позовів може зашкодити зовнішньополітичним інтересам США та дипломатичному врегулюванню (*Joint Statement on the Foundation "Remembrance, Responsibility and the Future"*, 2000, 2003, *p.* 91).

У справі *Duveen* заявниками виступила група позивачів, серед яких були Генрі Дювін, Герольд Вотман, Мартін Ловербек та інші особи, які представляли інтереси жертв Голокосту. Вони подали клопотання про видачу наказу *writ of mandamus* з вимогою зобов'язати окружний суд продовжити розгляд їхніх позовів та не враховувати позицію уряду США щодо необхідності припинення проваджень у зв'язку з функціонуванням Фонду *EVZ*. По суті, заявники прагнули домогтися судового

вирішення їхніх вимог поза межами дипломатично погодженого компенсаційного механізму до завершення ратифікаційних процедур укладеної угоди. Апеляційний суд другого округу США відхилив клопотання, наголосивши, що інструмент *mandamus* є винятковим засобом судового втручання, який застосовується лише за наявності очевидного зловживання судом нижчої інстанції або відсутності інших засобів захисту. Суд також наголосив, що вимоги жертв Голокосту історично вирішувалися переважно через дипломатичні та політичні домовленості, а не через судовий розгляд і що створений компенсаційний фонд є виключним механізмом врегулювання таких вимог.

Особливе значення надано позиції виконавчої влади США, яка розглядала продовження судових процесів як потенційно шкідливе для міжнародних відносин і реалізації узгодженого компенсаційного режиму. Суд вказав, що "відповідно до статті III Конституції Сполучених Штатів, сферою діяльності судової гілки федерального уряду є вирішення прав сторін у справах або спорах відповідно до застосовного права" (*adjudication of the rights of the parties to cases or controversies under the applicable laws*). Ведення зовнішніх зносин переважно покладено на виконавчу гілку влади, до того ж законодавча гілка, зокрема, має повноваження ратифікувати договори з іноземними суверенними державами.

Доктрина поділу влади забороняє федеральним судам виходити за межі сфер, що належать до компетенції виконавчої або законодавчої гілок влади. З огляду на цей поділ влади, "доктрина політичного питання стримує суди від перегляду здійснення зовнішньополітичного рішення співрівною політичною гілкою влади, якій повноваження приймати таке рішення були «конституційно делеговані»" ("*the political-question doctrine restrains courts from reviewing an exercise of foreign policy judgment by the coordinate political branch to which authority to make that judgment has been «constitutionally committed»*") (*Duveen v. United States*, 2001, *pp.* 163–164).

Правове значення цієї справи полягає в закріпленні принципу судової обмеженості у справах, що стосуються зовнішньополітичних інтересів держави, а також у визнанні можливості заміни судового механізму захисту прав постраждалих спеціально створеними міжнародними або квазіміжнародними компенсаційними інституціями. Суд фактично підтвердив, що масові історичні вимоги, пов’язані з воєнними злочинами та системними порушеннями прав людини, можна врегульовувати позасудовими механізмами, якщо такі механізми є результатом міжнародних домовленостей та забезпечують реальну компенсацію постраждалим.

2.2. Справа Bank Markazi v. Peterson

Особливий інтерес становить рішення Верховного Суду США у справі *Bank Markazi v. Peterson* (2016), яка має методологічне значення для моделювання майбутніх механізмів звернення стягнення на активи іноземної держави в контексті масових міжнародних порушень. Справа виникла на тлі багаторічних судових процесів

(десятиліття проваджень і мільярдні суми присуджених відшкодувань). Факти справи пов'язані з актом тероризму, який відбувся 23 жовтня 1983 р. в Бейруті, Ліван, у результаті вибуху казарм морської піхоти США загинув 241 морський піхотинець (*Bank Markazi v. Peterson*, 2016; *Bank Markazi and the Undervaluation of Legislative Generality*, *n.d.*). Позивачем була група потерпілих від тероризму (зокрема родичі загиблих/постраждалі), які отримали судові рішення (*judgments*) проти Ірану у справах, пов'язаних з актами тероризму. Позови мали характер консолідованих проваджень. Відповідачем був центральний банк Ірану (*Bank Markazi*), який володів активами та щодо якого у площині виконання рішень ключовим стало питання, чи можна звернути стягнення на конкретні фінансові активи, пов'язані з країною чи її агентом, у цьому разі – національним банком. Вирішальним елементом стала законодавча інтервенція Конгресу США, яку ухвалив Конгрес 2012 р., а Президент підписав норму, кодифіковану як спеціальний закон Конгресу США – *Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act of* 2012, положення якого кодифіковані як 22 *U.S.C.* § 8772, яким передбачалося, що конкретно визначені фінансові активи, залучені в певному провадженні, є такими, що підлягають виконанню для задоволення рішень проти Ірану. Норма діяла "незважаючи на будь-які інші положення права", включно з правилами, пов'язаними із суверенним імунітетом, і фактично нейтралізувала ключові заперечення *Bank Markazi* (Центрального банку Ірану) щодо імунітету активів та інших захистів (*Foreign Sovereign Immunities Act*, 28 *U.S.C.*, 1976, 1605*A*).

Варто окремо наголосити, що у прагненні розширити можливості звернення стягнення на активи іноземних держав – спонсорів тероризму Конгрес США у 2008 р. вніс зміни до Закону про імунітети іноземних держав 1976 р. (*Foreign Sovereign Immunities Act* (*FSIA*), 1976). Відповідно до § 1083 Закону про національну оборону на 2008 фінансовий рік (*National Defense Authorization Act for Fiscal Year* 2008), до *FSIA* було включено положення 28 *U.S.C.* § 1610(*g*), яке дозволяє звернення щодо стягнення на майно іноземної держави – спонсора тероризму, а також її органів чи установ, незалежно від того, чи було таке майно раніше заморожене. Метою цієї поправки було забезпечити реальне виконання судових рішень, винесених проти держав, відповідальних за підтримку терористичної діяльності (*Bank Markazi v. Peterson*, 2016; *Bank Markazi and the Undervaluation of Legislative Generality*, *n.d.*).

Водночас § 1610(*g*) не має пріоритету над іншими положеннями законодавства, на відміну від § 201(*a*) Закону про страхування від терористичних ризиків 2002 р. (*Terrorism Risk Insurance Act (TRIA)*, 2002), який прямо передбачає можливість звернення стягнення на заморожені активи держав – спонсорів тероризму. У зв'язку з цим центральне значення зберігає положення *FSIA* про імунітет активів центральних банків іноземних держав (*central bank immunity*, 28 U.S.C. § 1611(*b*)(1)), яке обмежує застосування § 1610(*g*). Проте зазначене обмеження не поширюється на механізм, встановлений *TRIA*,

що дозволяє звернення стягнення на заморожені активи навіть центральних банків у випадках, пов'язаних із державним спонсоруванням тероризму (*Bank Markazi v. Peterson*, 2016; *National Defense Authorization Act for Fiscal Year*, 2008).

Отже, в системі американського законодавства щодо виконання судових рішень проти держав – спонсорів тероризму сформувалася багаторівнева модель: § 1610(*g*) *FSIA* розширює доступ до активів держави та її установ, але імунітет центрального банку зберігає обмежувальну функцію; натомість *TRIA* створює спеціальний виконавчий режим, який має пріоритет і дозволяє звернення стягнення на заморожені активи, включно з активами центрального банку. *Модель Bank Markazi v. Peterson* стала ключовою віхою: Верховний Суд США підтвердив, що Конгрес може змінювати застосовне право до справи, яка триває, і навіть "прив'язати" норму до конкретно визначених активів/провадження, не порушуючи ст. III Конституції.

У конституційному вимірі справа стала резонансною, оскільки законодавець не просто змінив загальні правила на майбутнє, а вплинув на правовий режим активів у вже розпочатому та триваючому спорі (*pending cases*), фактично визначивши, які активи і за яких умов можна використати для виконання судових рішень. Верховний Суд США підтвердив конституційність такого підходу на основі того, що Конгрес змінює матеріальне право і може надавати йому ретроактивну дію, якщо суду залишається функція застосування нових стандартів до встановлених фактів. Окремо Суд наголосив, що йдеться про сферу *foreign affairs*, у якій політичні гілки влади (Конгрес і Президент) традиційно мають ширші повноваження щодо суверенного імунітету та режиму активів іноземної держави (*Bank Markazi v. Peterson*, 2016, *p.* 1310).

3. Пропозиції для України щодо напрацювань механізму стягнення, притягнення держави-агресора до відповідальності

У контексті України спостерігається становлення обліково-доказової інфраструктури (зокрема Реєстр збитків), але вона не є механізмом стягнення; вона радше готує матеріал для майбутнього політико-правового рішення про конфіскацію/перерозподіл активів. Додатково треба відмежовувати доказово-облікові інструменти від інструментів примусу: *RD*4*U* у Гаазі створює стандартизовану базу заяв, доказів і категоризації шкоди, однак сам по собі не здійснює стягнення. Його правова цінність – у підготовці масиву вимог для майбутнього "під'єднання" до механізму виконання: національного (закон Конгресу / суди США) або міжнародного (трибунал / компенсаційний механізм).

З огляду на досвід розвитку американського законодавства у справах проти держав – спонсорів тероризму, ефективна судова реалізація вимог, пов'язаних із міжнародно-протиправними діями російської федерації, вимагатиме цілеспрямованих законодавчих змін на рівні Конгресу

США. Наявна модель, закріплена в Законі про імунітети іноземних держав (*Foreign Sovereign Immunities Act (FSIA)*, 1976), передбачає презумпцію суверенного імунітету іноземних держав, що суттєво обмежує можливість притягнення держави-агресора до відповідальності у національних судах. Відповідно, для забезпечення юрисдикційної та виконавчої придатності вимог, пов'язаних з актом агресії, необхідним є формування спеціального законодавчого режиму, подібного до того, що був запроваджений у справах щодо держав – спонсорів тероризму. По-перше, Конгрес США міг би внести зміни до *FSIA*, передбачивши окремий виняток із суверенного імунітету для позовів, пов'язаних з агресією, воєнними злочинами, значними порушеннями міжнародного гуманітарного права та масовими порушеннями прав людини. Такий виняток міг би функціонувати за аналогією з *terrorism exception* (28 *U.S.C.* § 1605*A*), однак бути адаптованим до специфіки міжнародної відповідальності держави за акт агресії. По-друге, для забезпечення можливості реалізації вимог щодо подій, які вже відбулися, законодавство повинно прямо передбачати ретроактивне застосування нового винятку. Судова практика США послідовно вимагає чітко вираженого наміру законодавця щодо ретроспективної дії норм, що впливають на юрисдикцію та імунітет держав, з метою уникнення конфлікту з принципами належної правової процедури (*due process*).

Висновки

У разі внесення відповідних змін до законодавства США, зокрема до Закону про імунітети іноземних держав (*Foreign Sovereign Immunities Act* (*FSIA*), 1976), потенційними позивачами у справах, пов'язаних із міжнародно-протиправними діями російської федерації, можуть виступати не лише громадяни України, але й громадяни Сполучених Штатів, які проживали, працювали, інвестували або володіли майном на території України та зазнали шкоди внаслідок агресії.

Отже, на основі дослідження доведено гіпотезу, що громадяни України та іноземці українського походження матимуть правову підставу звернення до федеральних судів США, за прикладом справи з державним банком Ірану, якщо Конгрес США скасує обмеження на активи агентів російського уряду або суб'єктів господарювання, які мають у власності державну частку. У цьому контексті уряд України, в особі МЗС, та діаспора повинні здійснити активні заходи щодо таких законодавчих ініціатив через звернення до Конгресу США.

Американська судова практика у справах щодо держав – спонсорів тероризму підтверджує, що позивачами можуть бути як безпосередні жертви, так і їхні родичі або правонаступники, за умови наявності встановленого законом юрисдикційного винятку із суверенного імунітету. У разі створення нового винятку до *FSIA*, аналогічного *terrorism exception* (28 *U.S.C.* § 1605*A*), юрисдикція судів США могла б поширюватися на позови, пов'язані з воєнними злочинами, значними порушеннями міжнародного гуманітарного права або іншими міжнародно-протиправними діями, що спричинили шкоду

громадянам США, незалежно від місця вчинення відповідних дій. Такий підхід відповідав би усталеній практиці застосування винятків до суверенного імунітету, за якою вирішальним є не територія, а наявність законодавчо визначеної підстави для притягнення іноземної держави до відповідальності. Водночас реалізація подібних вимог потребуватиме чіткого законодавчого врегулювання питань юрисдикції, процесуального статусу позивача (*standing*), виконання судових рішень та звернення стягнення на активи держави-агресора. Отже, за умови внесення відповідних змін до *FSIA*, участь громадян США, які зазнали шкоди в Україні, як позивачів у подібних справах є юридично можливою та узгоджується з попередньою практикою розгляду вимог проти держав – спонсорів тероризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ /REFERENCES

Bank Markazi and the Undervaluation of Legislative Generality. (n.d.). *Yale Journal of Law & Policy: Inter Alia.* Accessed May 20, 2026, from https://yalelawandpolicy.org/inter_alia/bank-markazi-and-undervaluation-legislative-generality

Bank Markazi v. Peterson. (2016). *Harv. L. Rev.*, (130), 328, 334–36.

Caplan, L. M. (2003). State Immunity, Human Rights, and Jus Cogens: A Critique of the Normative Hierarchy Theory. *The American Journal of International Law, 97*(4), 741–781.

Duveen v. United States Distric Court (In re Austrian & German Holocaust Litig.), 250 F.3d 156 (2d Cir. 2001).

Foreign Sovereign Immunities Act, 28 U.S.C. (1976). §§ 1602–1611.

Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act 22 U.S.C. § 8772 (2012).

Joint Statement on the Foundation "Remembrance, Responsibility and the Future" (2000). Cited in *Zeisl v. Wotman (In re Austrian & German Bank Holocaust Litigation),* 317 F.3d (2d Cir. 2003).

Korynevych, A. (2024). The Ukrainian struggle for internationalization of the problem of punishment of the crime of aggression. In *The Russian-Ukrainian Conflict and War Crimes: Challenges for Documentation and International Prosecution Routledge*. https://doi.org/10.4324/9781003493785-20

Lauterpacht, H. (1958). *The Development of International Law by the International Court*. Cambridge University Press.

National Defense Authorization Act for Fiscal Year (2008). Pub. L.No. 110–181, § 1083, 122 Stat.

Spilotis, S-S. (2006). Corporate responsibility and historical injustice. In Civil Society: Berlin Perspectives. *Berghahn Books*, 51–69.

Terrorism Exception, 28 U.S.C. § 1605A. Terrorism Risk Insurance Act (TRIA) (2002).

The Law on the Creation of a Foundation "Remembrance, Responsibility and Future" (2000, 2008). Federal Law Gazette I 1263, last amended by the Law of 1 September 2008, which came into force on 9 September 2008. Federal Law Gazette I 1797. https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/RRF-law.pdf?utm_source=chatgpt.com

United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property. (2004). United Nations Treaty Collection. https:// treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx-?src=TREATY&mtdsg_no=III-13&chapter=3&clang=_en#EndDec

Zadorozhnii, O. V. (2016). To Justify Against All Odds: The Annexation of Crimea in 2014 and the russian Legal Scholarship. *Polish Yearbook of International Law,* (35), 139–169. https://journals.pan.pl/Content/106632/PDF/05_Zadorozhnii.pdf?handler=pdf

Андрейків, А. (2025) Міжнародно-правове регулювання відшкодування шкоди за злочини агресії в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник "Повітряне і космічне право", 3*(76). 31–37. https://doi.org/10.18372/2307-9061.76.20516

Andreykiv, A. (2025) International legal regulation of compensation for damage for crimes of aggression in martial law and the post-war period. *Scientific works of the Kyiv Aviation Institute. Series: Legal Bulletin "Air and Space Law", 3*(76), 31–37. https://doi.org/10.18372/2307-9061.76.20516

Бортнік, О. Г., & Степаненко, Т. В. (2023). Особливості розгляду судових справ, пов'язаних із обмеженням юрисдикційного імунітету іноземної держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*, (4), 130–136.	Bortnik, O. G., & Stepanenko, T. V. (2023). Peculiarities of considering court cases related to the limitation of the jurisdictional immunity of a foreign state. *Analytical and comparative jurisprudence*, (4), 130–136.
Водянніков, О. (2022). *Агресивні імунітети і імунний агресор: між законодавцем і суддею.* LB.ua: Дорослий погляд на світ. https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/527485_agresivni_imuniteti_i_imunniy.html	Vodiannikov, O. (2022). *Aggressive immunities and the immune aggressor: between the legislator and the judge.* LB.ua: Adult view of the world. https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/527485_agresivni_imuniteti_i_imunniy.html
Камінська, Н., & Гдичинський, В. (2025). Сучасна парадигма агресії як підстава модернізації міжнародної правотворчості. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія. Юридичні науки, 3*(140), 4–13. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)01	Kaminska, N., & Gdychynskyi, V. (2025). The modern paradigm of aggression as a basis for the modernization of international law-making. *Foreign trade: economics, finance, law. Series. Legal sciences, 3*(140), 4–13. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)01
Кас'яновський, І. (2025). *Імунітети власності держави та їх обмеження в міжнародному праві.* [Дис. д-ра філософії, Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України].	Kasianovskyi, I. (2025). *Immunities of state property and their limitations in international law.* [Doctoral dissertation, V. M. Koretsky Institute of State and Law. National Academy of Sciences of Ukraine].
Корецький, В. М. (1957). *Загальні принципи права в міжнародному праві.* Вид-во АН УРСР.	Koretskyi, V. M. (1957). *General principles of law in international law.* Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував фінансування для цього дослідження.

Андрейків, А. (2026). Юрисдикційний імунітет іноземних держав у праві США. *Ius Modernum, 2*(143), 107–118. https://doi.org/10.31617/3.2026(143)08

Надійшла до редакції 20.02.2026.
Отримано після доопрацювання 13.03.2026.
Прийнято до друку 25.03.2026.
Публікація онлайн 19.06.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(143)09
УДК 347.93:341.98

РЄЗНІКОВ Олексій
https://orcid.org/0009-0002-1723-886X
аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
o.rieznikov@knute.edu.ua

RIEZNIKOV Oleksii
https://orcid.org/0009-0002-1723-886X
Postgraduate Student at the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
o.rieznikov@knute.edu.ua

СУСПІЛЬНИЙ ІНТЕРЕС У ВИКРИВАННІ: ЄВРОПЕЙСЬКА СУДОВА ПРАКТИКА

Присвячено комплексному дослідженню правової категорії "суспільний інтерес" як фундаментального критерію захисту викривачів крізь призму судової практики Великої Британії та Європейського суду з прав людини. Робота є частиною дисертаційного дослідження автора на тему "Правове забезпечення викривання інформації про протиправну поведінку в сфері IT". Проаналізовано теоретичні підходи українських науковців та правові висновки Верховного Суду щодо визначення суспільного інтересу як оціночного поняття. Досліджено ключові прецеденти англійського права (Chesterton Global Ltd, Dobbie v Felton), рішення Європейського суду з прав людини (Guja v. Moldova, Halet v. Luxembourg, Hrachya Harutyunyan v. Armenia), що розширили межі захисту викривачів. Висувається теза про те, що для ефективного функціонування інституту викривання в Україні необхідне впровадження багатофакторного тесту оцінки суспільного інтересу, який базується на об'єктивній обґрунтованості переконань викривача та соціальній значущості розкритої інформації.

Ключові слова: викривач, суспільний інтерес, прецедентне право, сфера *IT*, обов'язок лояльності, комерційна таємниця.

PUBLIC INTEREST IN WHISTLEBLOWING: EUROPEAN CASE LAW

The article is devoted to a comprehensive study of the legal category of "public interest" as a fundamental criterion for whistleblower protection through the prism of the judicial practice of the United Kingdom and the European Court of Human Rights. The work is part of the author's dissertation research on the topic "Legal support for whistleblowing of illegal behaviour in the IT sphere". The theoretical approaches of Ukrainian scholars and the legal conclusions of the Supreme Court regarding the definition of public interest as an evaluative concept have been analysed. The key English common law precedents (Chesterton Global Ltd, Dobbie v Felton), and judgments of the European Court of Human Rights (Guja v. Moldova, Halet v. Luxembourg, Hrachya Harutyunyan v. Armenia), which expanded the boundaries of whistleblower protection, have been examined. The thesis is put forward that for the effective functioning of the whistleblowing institution in Ukraine, it is necessary to implement a multifactor test for assessing the public interest, which is based on the objective reasonableness of the whistleblower's beliefs and the social significance of the disclosed information.

Keywords: whistleblower, public interest, case law, IT sphere, duty of loyalty, trade secret.

Вступ

Сучасний етап розвитку правової доктрини України характеризується активним пошуком оптимізації механізмів захисту викривачів, поширення такого захисту не тільки на викривачів корупції, а й на ширше коло осіб, які повідомляють про суспільно небезпечні порушення. Ця стаття є складовою частиною результатів дослідження, що виконується автором у межах дисертаційної роботи на тему "Правове забезпечення викривання інформації про протиправну поведінку в сфері *IT*", що зумовлює необхідність ґрунтовного аналізу категорії

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

"суспільний інтерес" як правового базису викривання. Поняттю суспільного (публічного) інтересу у праві, його змістовному наповненню та розмежуванню з приватним інтересом присвячено велику кількість наукових праць, починаючи з філософських трактатів античності та закінчуючи сучасними розвідками українських науковців. У вітчизняній юридичній науці фундаментальні аспекти публічного інтересу досліджували такі вчені, як Я. Берназюк, В. Галунько, Е. Дмитренко, М. Самбор, І. Спасибо-Фатєєва та інші.

Питання спрямованості викривання в інтересах суспільства є предметом дискусій у працях О. Броневицької, О. Косиці, О. Нестеренко, О. Шостко. Дослідники одностайні в тому, що викривач діє не у власних інтересах, а виступає суб'єктом, що сприяє забезпеченню законності та правопорядку. Ґрунтуючись на сучасному академічному розумінні, вагомий внесок у визначення цієї категорії зробив і Верховний Суд. Згідно з правовим висновком, який сформулював Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду України у постанові від 2 грудня 2021 року у справі № 320/10736/20, суспільний інтерес є оціночним поняттям, що охоплює широке і водночас чітко не визначене коло законних та таких, що ґрунтуються на моральних засадах, інтересів, які складають певну сукупність приватних інтересів або важливі для значної кількості фізичних і юридичних осіб потреби та відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються суб'єктами владних повноважень (Верховний Суд України, 2021, 2 грудня, п. 37). Така гнучкість дефініції дозволяє судам адаптувати правові норми до мінливих соціальних умов, що є критично важливим для динамічної сфери *IT*.

У контексті міжнародного досвіду та етико-правового обґрунтування викривання неможливо оминути увагою західних дослідників, чиї праці фокусуються на практичній реалізації інституту викривання. Зокрема, вбачається слушною позиція сучасного голландського дослідника *Erik Boot* (2019, *p.* 19), який аналізує викривання через призму конфлікту обов'язків і обґрунтовує, що обов'язок працівника не розголошувати секретну інформацію не може превалювати над суспільним інтересом у випадках, коли йдеться про запобігання значній шкоді, підкреслюючи, що суспільний інтерес є тим фактором, який легітимізує розкриття конфіденційної інформації, перетворюючи його з порушення обов'язку на соціально корисну дію.

Водночас у сфері *IT*, де правопорушення часто пов'язані з використанням даних, що становлять комерційну цінність, виникає гостра колізія між викриванням і режимом комерційної таємниці. Слід погодитися з Ленго (2024, с. 208) щодо важливості забезпечення такого рівня правової регламентації, за якого інструменти захисту інтелектуальної власності не використовувалися б для приховування протиправних дій. Для *IT*-сектору, де межа між приватним інтересом

у режимі захищеності інформації та публічною безпекою часто є розмитою, пошук балансу між цими інтересами є першочерговим завданням.

Зарубіжна судова практика, зокрема Великої Британії, демонструє тривалу еволюцію тлумачення критерію "*public interest*". Прийнятий у 1998 році Закон "Про розкриття інформації в суспільних інтересах" (*Public Interest Disclosure Act* 1998, 1998) заклав підвалини для формування прецедентів, що деталізують умови надання захисту викривачам. Англійські суди, розглядаючи справи про розкриття інформації, дедалі частіше відходять від формальних обмежень, орієнтуючись на об'єктивну значущість інформації для громади. Аналогічний підхід демонструє Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), у практиці якого критерій суспільного інтересу є центральним при оцінці втручання у свободу вираження поглядів за ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція).

Метою цієї статті є комплексне дослідження судової практики Великої Британії та ЄСПЛ щодо визначення параметрів суспільного інтересу. Автор прагне сформулювати рекомендації щодо вдосконалення правового забезпечення викривання інформації про протиправну поведінку, зокрема у специфічних умовах *IT*-індустрії. Дослідження світового досвіду дозволить глибше розкрити зміст "оціночного поняття" суспільного інтересу та виокремити чіткі маркери, які слугуватимуть надійним захистом для майбутніх викривачів.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що запровадження багатофакторного критерію оцінки суспільного інтересу, запозиченого з передових світових практик, зокрема Великої Британії та ЄСПЛ, дозволить нівелювати правову невизначеність у захисті викривачів у сфері *IT*.

Для перевірки гіпотези використано методи порівняльно-правового аналізу, системно-структурний метод та метод аналізу судових прецедентів.

1. Суспільний інтерес у викриванні: прецедентне право Великої Британії

Законодавство Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в контексті викривання оперує поняттям "*public interest disclosure*" (розкриття інформації, яка має суспільний інтерес), що вже з самої назви розкриває змістову пов'язаність викривання із суспільним інтересом. Законом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії "Про розкриття інформації в суспільних інтересах" (*Public Interest Disclosure Act* 1998, 1998) доповнено Закон про трудові права (*Employment Rights Act* 1996) розділом IV-*A*, ч. 1 ст. 43*B* якого визначає, що, розкриттям інформації в інтересах суспільства є розкриття інформації, що, за обґрунтованим переконанням працівника, який його здійснює в суспільних інтересах, вказує на злочин, невиконання зобов'язань, помилку у правосудді, загрозу здоров'ю чи безпеці будь-

якої особи, діяння, які наносять шкоду довкіллю, будь-яку іншу інформацію, яка стосується викладеного вище та була свідомо прихована (*Public Interest Disclosure Act* 1998, 1998, *art.* 43*B*).

Отже, саме розкриття інформації в інтересах суспільства є однією з підстав для захисту викривачів, зокрема й судового, за законодавством Великої Британії. Норма ч. 1 ст. 43*B* Закону *Public Interest Disclosure Act* 1998 знайшла своє відображення в англійському прецедентному праві.

У 2017 р. Апеляційний суд Англії та Уельсу у справі *Chesterton Global Ltd & Anor v Nurmohamed & Anor* (далі – справа *Chesterton*) вперше здійснив тлумачення викривання, здійсненого в інтересах суспільства. Суд виснував, що сам факт того, що щось відповідає приватним інтересам працівника, не виключає того, що це також відповідає суспільним інтересам, і зазначив, що питання не в тому, чи вважає суд, який розглядає справу, що розкриття інформації відповідає суспільним інтересам, а в тому, чи вважав так викривач і чи було це переконання об'єктивно обґрунтованим на час здійснення розкриття. Крім того, на думку суду, переконання в суспільних інтересах не обов'язково має бути переважним мотивом для розкриття інформації або навіть частиною мотивації працівника (*Chesterton Global Ltd & Anor v Nurmohamed & Anor*, 2017, *par.* 29, 30, 36).

Апеляційний суд також погодився із запропонованим стороною позивача чотирискладовим тестом для визначення, чи здійснюється викривання в суспільних інтересах, і розкрив його зміст у п. 34 рішення. Так, на думку суду, трибунал при вирішенні питання, чи в суспільних інтересах діє викривач, повинен взяти до уваги: кількість осіб у групі, чиїм інтересам слугувало розкриття інформації. Якщо розкриття інформації відбувається в контексті приватного трудового спору, проте зачіпає інтереси багатьох інших працівників, таке розкриття буде в суспільних інтересах тільки зважаючи на кількість осіб, яких воно зачіпає; характер порушених інтересів та ступінь, до якого на них впливає розкрите правопорушення. Розкриття інформації про правопорушення, що зачіпає дуже важливий інтерес, як вбачається, більшою мірою відповідатиме суспільним інтересам, ніж розкриття інформації про незначне правопорушення; характер розкритого правопорушення. Розкриття інформації про навмисне правопорушення, ймовірніше відповідатиме суспільним інтересам, ніж розкриття інформації про ненавмисне правопорушення, яке торкнулося такої ж кількості людей; особу ймовірного правопорушника. Чим більший або помітніший правопорушник (з точки зору розміру його відповідної спільноти, тобто персоналу, клієнтів та постачальників), тим очевидніше, що розкриття інформації про його діяльність має стосуватися суспільних інтересів (*Chesterton Global Ltd & Anor v Nurmohamed & Anor*, 2017, *par.* 34).

У справі *Chesterton* суд виснував, що розкриття було здійснене у суспільних інтересах, оскільки правопорушення було навмисним, масштабним, вплинуло на фінансову звітність і його скоїв значний та відомий бізнес у сфері нерухомості (*Chesterton Global Ltd & Anor v Nurmohamed & Anor*, 2017, *par.* 38).

Рішення Апеляційного суду Англії та Уельсу у справі *Chesterton* стало прецедентним, використовується англійськими судами та знайшло своє логічне продовження у справах *Okwu v The Shrewsbury & Rise Community Action* (*Miss G Okwu v Rise Community Action (a company Limited by guarantee)*, 2019), *Ibrahim v HCA International Ltd* (*Samir Ibrahim v HCA International Limited*, 2019) та *Dobbie v Felton t/a Feltons Solicitors* (*Dobbie v Felton t/a Feltons Solicitors*, 2020).

У рішенні у справі *Dobbie v Felton t/a Feltons Solicitors* суддя Апеляційного трибуналу з трудових спорів Сполученого Королівства детально проаналізував і виділив десять висновків із рішення Апеляційного суду у справі *Chesterton*, про що зазначив у п. 27 рішення у справі, зокрема, що не є суттєвими причини, чому працівник вважає, що розкриття інформації здійснюється в суспільних інтересах; справжнє (і обґрунтоване) переконання, що розкриття інформації відповідає суспільним інтересам, не обов'язково має бути переважним мотивом для здійснення розкриття; розкриття інформації, яке було зроблено з обґрунтованою впевненістю, що воно відповідає суспільним інтересам, тим не менш, може бути зроблено недобросовісно; законодавчий критерій того, що є "в суспільних інтересах", не піддається абсолютним правилам; суттєва відмінність полягає між розкриттям інформації, яке служить приватним або особистим інтересам працівника, який розкриває інформацію, та тим, що служить ширшим інтересам; трибунали мають застосовувати чотирискладовий тест; якщо розкриття інформації стосується порушення власного трудового договору працівника (або якогось іншого питання згідно з розділом 43*B*(1), де відповідний інтерес має особистий характер), проте можуть бути особливості справи, які роблять обґрунтованим вважати розкриття інформації таким, що цікавить громадськість (*Dobbie v Felton t/a Feltons Solicitors*, 2020, par. 27).

Крім зазначених висновків, у п. 28 рішення суддя навів власні зауваження, з якими автор погоджується та вважає цікавими з огляду на проведене дослідження, зокрема, що питання, яке становить суспільний інтерес, не обов'язково є тим самим, що й те, що цікавить громадськість; громадськість може й не бути зацікавлена в розкриттях інформації, які робляться в суспільних інтересах, оскільки можуть бути теми, про які більшість людей воліли б не знати, але які, тим не менш, є питаннями суспільного інтересу; розкриття інформації може бути зроблено в суспільних інтересах, хоча громадськість ніколи не дізнається, що розкриття було зроблено, оскільки більшість розкриттів інформації спочатку робляться роботодавцю, як це заохочує закон;

розкриття інформації може бути зроблене в суспільних інтересах, навіть якщо воно стосується конкретного інциденту без будь-якої ймовірності повторення; для визначення, чи розкриття здійснене у суспільних інтересах, трибунал повинен дослідити мету прийняття законотворцем відповідної норми закону (*Dobbie v Felton t/a Feltons Solicitors*, 2020, *par.* 28).

2. Суспільний інтерес у викриванні: практика Європейського суду з прав людини

У практиці ЄСПЛ суспільний інтерес використовується як центральна категорія, що дозволяє зрозуміти межі допустимого втручання держави у права і свободи, гарантовані Конвенцією. ЄСПЛ не дає універсального визначення цього поняття, проте в численних рішеннях він роз'яснює, що під суспільним інтересом мається на увазі інтерес широкого суспільства або його значної частини в отриманні певної інформації, забезпеченні належного врядування, охороні демократичних процесів, безпеки, здоров'я, правопорядку та інших легітимних цілей.

Кожна справа, що стосується обмеження прав на приватність, свободу слова, власність чи інші конвенційні гарантії, розглядається ЄСПЛ через призму балансу між потребами демократичного суспільства та правами індивіда. Держава завжди повинна обґрунтовувати втручання, і саме суспільний інтерес виступає ключовим критерієм, який дозволяє виправдати такі дії за умови, що вони є пропорційними, законними та необхідними в демократичному суспільстві.

У п. 74 рішення від 12 лютого 2008 року у справі "Гужа проти Молдови" Велика Палата (далі – ВП) ЄСПЛ зазначила, що, визначаючи пропорційність втручання у свободу вираження поглядів, суд повинен брати до уваги низку інших чинників, зокрема і насамперед особлива увага має приділятися суспільному інтересу, якого стосується розголошена інформація; у демократичній системі дії чи бездіяльність уряду повинні підлягати прискіпливому контролю не лише з боку законодавчих та судових органів, але й засобів масової інформації та суспільної думки; інтерес, який громадськість може мати в отриманні певної інформації, може інколи бути таким сильним, що він переважає навіть покладений законом обов'язок конфіденційності (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 74).

У п. 69–79 згаданого рішення ВП ЄСПЛ визначила шість факторів (критеріїв), за яких викривачу повинен бути наданий захист від переслідування і які повинні використовуватися для оцінки того, чи порушує дисциплінарне стягнення роботодавця проти викривача ст. 10 (свобода вираження поглядів) Європейської конвенції з прав людини.

Ці фактори (критерії) збалансовують інтерес громадськості до розкриття інформації з правами роботодавця, зосереджуючись на методі повідомлення викривачем, достовірності інформації, суспільних

інтересах, потенційній шкоді, добросовісності та суворості санкції. Також їх метою є допомога судам вирішити, чи є звільнення або інше накладення санкцій на викривача необхідним обмеженням свободи слова в демократичному суспільстві, забезпечуючи захист тих, хто викриває правопорушення, одночасно запобігаючи зловживанням.

Серед таких факторів (критеріїв) ВП ЄСПЛ виділила:

1. Канал розкриття інформації: чи викривач спочатку повідомив внутрішньо (керівникам/компетентним органам) чи зовні (громадськості)? Розкриття інформації, як правило, має бути спочатку внутрішнім, якщо це не є явно непрактичним (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 73).

2. Автентичність: чи була розкрита інформація точною та правдивою (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 75).

3. Суспільний інтерес: чи існував справжній суспільний інтерес у розкритті інформації (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 74).

4. Зважування шкоди та користі: чи переважувала суспільна користь від розкриття інформації шкоду, завдану роботодавцю або іншій особі (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 76).

5. Добросовісність (мотив викривача): чи діяв викривач добросовісно, а не зі зловмисних чи особистих мотивів (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 77).

6. Суворість покарання: чи було покарання, накладене на викривача, пропорційним правопорушенню, враховуючи контекст (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 78).

У згаданому рішенні ВП ЄСПЛ зазначила, що в демократичному суспільстві як суди, так і слідчі органи повинні залишатися вільними від політичного тиску (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 86); розголошені Якобом Гужею листи стосувалися таких питань, як розподіл влад, неналежна поведінка політика високого рівня та ставлення уряду до жорсткого поводження з боку поліції, що безсумнівно є дуже важливими темами в демократичному суспільстві, про які громадськість має правомірний інтерес бути поінформованою і які належать до кола питань політичного обговорення (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 88); суспільний інтерес в отриманні інформації про викриття неналежного впливу та порушень всередині Генеральної прокуратури є настільки важливим у демократичному суспільстві, що він переважав інтерес у підтриманні суспільної довіри до Генеральної прокуратури, а також, що вільне обговорення тем суспільної важливості є необхідним для демократії і слід зважати на надзвичайну важливість неперешкоджання громадськості у висловленні думок з таких питань (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 91).

Зважаючи на встановлені обставини справи, важливість права на свободу вираження поглядів з питань загального інтересу, право державних службовців та інших працівників повідомляти про незаконну поведінку і порушення за місцем їхньої роботи, обов'язки та відповідальність

працівників по відношенню до своїх роботодавців та право роботодавців управляти своїм штатом, а також зваживши інші різні інтереси, що зачіпалися у згаданій справі, ВП ЄСПЛ виснувала, що втручання у право заявника на свободу вираження поглядів, зокрема його право поширювати інформацію, не було "необхідним у демократичному суспільстві", і, відповідно, мало місце порушення ст. 10 Конвенції (*Guja v. Moldova*, 2008, *par.* 97).

Рішення у справі "Гужа проти Молдови" знайшло своє продовження у рішеннях ЄСПЛ у справах "Гайніш проти Німеччини" (*Heinisch v. Germany*, заява № 28274/08), "Марченко проти України" (*Marchenko v. Ukraine*, заява № 4063/04), "Штолль проти Швейцарії" (*Stoll v. Switzerland*, заява № 69698/01), "Горяйнова проти України" (*Goryaynova v. Ukraine*, заява № 41752/09) тощо (*Factsheet – Whistleblowers and freedom to impart and to receive information*, 2024).

Останніми правовими позиціями ЄСПЛ щодо питання суспільного інтересу у викриванні є рішення у справах "Алє проти Люксембургу" (*Halet v. Luxembourg*, заява № 21884/18) та "Грача Харутунян проти Арменії" (*Hrachya Harutyunyan v. Armenia*, заява № 15028/16).

У рішенні від 14 лютого 2023 року у справі "Алє проти Люксембургу" ВП ЄСПЛ переглянула, підтвердила та дала уточнення критеріям "Гужа проти Молдови" з урахуванням прецедентного права ЄСПЛ, що було напрацьоване з 2008 року, та змін у європейському законодавстві, зокрема прийняття Директиви 2019/1937 Європейського парламенту і ради ЄС від 23.10.2019 "Про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства союзу", а саме:

- у загальному контексті справ, що стосуються ст. 10 ЄКПЛ, інтерес, який громадськість може мати до певної інформації, може бути настільки сильним, що переважає навіть юридично встановлений обов'язок конфіденційності. За висновком суду у справі факт надання публічного доступу до офіційних документів, включно з податковими даними, мав на меті забезпечити доступність інформації з метою обговорення питань, що становлять суспільний інтерес (*Halet v. Luxembourg*, 2023, *par.* 132);
- у справах про захист викривачів Суд має зосереджуватися на встановленні того, чи відповідає розкрита інформація "суспільним інтересам". При чому це має оцінюватися як щодо змісту розкритої інформації, так і принципу її розкриття – внутрішнього переконання викривача (*Halet v. Luxembourg*, 2023, *par.* 133);
- коло інформації, що становить суспільний інтерес і може підпадати під сферу викриття, широко визначено в прецедентній практиці Суду: з одного боку, це інформація щодо дій, пов'язаних зі зловживанням службовим становищем (*abuse of office*), неналежною поведінкою (*improper conduct*) та незаконною поведінкою або правопорушеннями (*illegal conduct or wrongdoing*), а з іншого – щодо недоліків (*shortcomings*) або щодо сумнівної (*questionable*) та спірної

(*debatable*) поведінки чи практики. Така інформація включає повідомлення працівником про незаконні дії, практику чи поведінку на робочому місці або дії, практику чи поведінку, які, хоча й законні, є такими, що засуджуються (*reprehensible*). Інформація також може стосуватися функціонування органів державної влади в демократичному суспільстві та може викликати публічні дебати, породжуючи суперечки, які можуть створити законний інтерес громадськості до ознайомлення з цією інформацією, щоб скласти обґрунтовану думку щодо того, чи виявила вона шкоду суспільним інтересам (*Halet v. Luxembourg*, 2023, *par.* 137–139);

- хоча інформація, що має суспільний інтерес, у принципі, стосувалася органів державної влади чи державних установ, не можна виключати, що вона також могла б у певних випадках стосуватися поведінки приватних осіб, таких як компанії, що також неминуче та свідомо піддавалися ретельному контролю за своїми діями, зокрема щодо комерційної практики, підзвітності директорів компаній, невиконання податкових зобов'язань чи щодо ширшого економічного блага (*Halet v. Luxembourg*, 2023, *par.* 142);
- суспільний інтерес не може оцінюватися незалежно від підстав для обмеження, прямо перелічених у ст. 10, § 2, та інтересів, які ст. 10 була покликана захистити, особливо коли розкриття стосується інформації не лише щодо діяльності роботодавця, а й діяльності третіх осіб (*Halet v. Luxembourg*, 2023, *par.* 136);
- окрім національного рівня, суспільний інтерес також має оцінюватися на наднаціональному – європейському чи міжнародному – рівні або стосовно інших держав та їхніх громадян (*Halet v. Luxembourg*, 2023, *par.* 143);
- сам факт того, що громадськість могла бути зацікавлена в широкому колі тем, не є достатнім для виправдання оприлюднення конфіденційної інформації з цих тем. Питання про те, чи відповідає розкриття інформації, здійснене з порушенням обов'язку щодо конфіденційності, суспільним інтересам, таким чином, щоб отримати спеціальний захист, на який викривачі можуть мати право згідно зі ст. 10 Конвенції, вимагає оцінки, яка враховує обставини кожної справи та контекст, у якому викриття мало місце (*Halet v. Luxembourg*, 2023, *par.* 144).

У результаті судового розгляду ВП ЄСПЛ дійшла висновку, що метою викривача було не лише виявлення та привернення уваги до інформації, що становить суспільний інтерес, але й досягнення змін у ситуації, до якої стосувалася ця інформація, де це доречно, шляхом забезпечення вжиття заходів щодо усунення недоліків компетентними державними органами або зацікавленими приватними особами, такими як компанії. Суд констатував, що іноді доводиться кілька разів піднімати тривогу з одного й того ж питання, перш ніж скарги були ефективно розглянуті. Відповідно, той факт, що дебати щодо практики

ухилення від сплати податків та практики оптимізації оподаткування в Люксембурзі вже тривали, коли оскаржувані документи були розкриті, не міг зменшити їхню актуальність (*Halet v. Luxembourg*, 2023, *par.* 187).

Розкрита інформація була не лише "тривожною або скандальною", але й надала важливе розуміння питань корпоративного оподаткування. Зокрема, вона стосувалася ухилення від сплати податків. ВП ЄСПЛ визначила таку інформацію важливим питанням, що цікавить громадську думку в Люксембурзі та інших країнах, податкові надходження яких можуть постраждати від діяльності, щодо якої здійснене розкриття (*Halet v. Luxembourg*, 2023, *par.* 189); визнала порушення ст. 10 Конвенції та присудила заявнику компенсацію моральної шкоди та судових витрат.

Висновки у справі "Алє проти Люксембургу" були покладені П'ятою секцією ЄСПЛ в основу рішення від 27 серпня 2024 року у справі "Грача Харутунян проти Арменії". За матеріалами цієї справи заявник звернувся до ЄСПЛ та просив встановити порушення ст. 10 Конвенції. ЄСПЛ визначив, що у цій справі суд мав ухвалити рішення щодо застосовності режиму захисту свободи вираження поглядів викривачів після припинення трудових відносин. Крім того, особливість цієї справи полягала також у тому, що заявник ніколи не звертався до громадськості, а після заклику керівництва свого колишнього роботодавця повідомляти будь-яку інформацію про корупційні дії на підприємстві використовував лише внутрішні канали повідомлення. Отже, суд повинен був узяти до уваги конкретні обставини цієї справи, які відрізняють її від прецедентного права ЄСПЛ (*Hrachya Harutyunyan v. Armenia*, 2024, *par.* 46).

У частині, що стосується критерію суспільного інтересу, ЄСПЛ зауважив, що в основному викриття містило інформацію щодо випадків зловживання службовим становищем, неналежної поведінки та корупції з боку високопосадовця товариства на той час. При цьому, як суд уже встановлював раніше, інформація щодо незаконних дій або практики, безперечно, становить особливо великий суспільний інтерес, навіть якщо вона стосується відповідальності директорів приватних компаній. ЄСПЛ виснував, що товариство не було звичайною приватною компанією: воно було основним постачальником електроенергії у Вірменії, і, як видається, деякі з її рішень підлягали попередньому схваленню урядом. Отже, товариство та його працівники підлягали ширшому громадському контролю, а розслідування будь-яких звинувачень у зловживанні службовим становищем та корупційних діяннях з боку посадових осіб, безсумнівно, відповідало суспільним інтересам (*Hrachya Harutyunyan v. Armenia*, 2024, *par.* 54). Суд також виснував, що за матеріалами справи національні суди не розглянули аргументів заявника про те, що його повідомлення було зроблено в інтересах суспільства, не розглянули зміст повідомлення заявника з точки зору його відповідності суспільним інтересам і, крім того, суттєво обмежили обсяг захисту права на свободу вираження поглядів з питань, що

становлять суспільний інтерес, яке, згідно з усталеною практикою суду, не обмежується ЗМІ, а розповсюджується на широку громадськість (*Hrachya Harutyunyan v. Armenia*, 2024, *par.* 55).

У результаті судового розгляду ЄСПЛ визнав заяву прийнятною, встановив порушення ст. 10 ЄКПЛ, присудив виплату моральної шкоди та судових витрат на користь заявника, а також запропонував сторонам досягти мирової угоди щодо розміру моральної шкоди.

Висновки

Дослідження судової практики Великої Британії та рішень ЄСПЛ дозволяє стверджувати, що "суспільний інтерес" не є статичною юридичною формулою, а являє собою гнучкий оціночний інструмент, що адаптується до потреб суспільства. На основі аналізу встановлено, що ключовими факторами визнання розкриття таким, що відповідає суспільному інтересу, є кількість осіб, на яких впливає порушення, характер інтересу (фінансовий, безпековий, етичний) та об'єктивна обґрунтованість переконань викривача.

У контексті дослідження правового забезпечення викривання у сфері *IT* вкрай важливим є висновок про те, що будь-який режим захисту інформації не повинен бути абсолютним бар'єром для викривання. Правовий захист особі, що здійснює викривання захищеної інформації, має надаватися тоді, коли суспільна користь від її оприлюднення переважає інтерес у збереженні конфіденційності.

Для України досвід Великої Британії та ЄСПЛ є дороговказом у формуванні чітких орієнтирів у подальшому розвитку та вдосконаленні правового інституту викривання. Пропонується відійти від вузького тлумачення викривання лише як повідомлення про корупцію, розширивши його на будь-які сфери, де порушення зачіпає суспільний інтерес. Це забезпечить викривачам в *IT*-секторі та інших сферах необхідну правову визначеність і стимулюватиме розвиток культури доброчесності, прозорості та відповідальності. За результатами проведеного дослідження встановлено, що висунута наукова гіпотеза щодо необхідності впровадження багатофакторного критерію оцінки суспільного інтересу для подолання правової невизначеності у сфері *IT* повністю підтвердилася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Boot, E. R. (2019). The feasibility of a public interest defense for whistleblowing. *Law and Philosophy, 39*(1), 1–34. https://doi.org/10.1007/s10982-019-09359-1

Chesterton Global Ltd & Anor v Nurmohamed & Anor. (2017, June 8). England and Wales Court of Appeal (Civil Division), Case No. A2/2015/1433, [2017] EWCA Civ 979. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2017/979.html

Dobbie v Felton t/a Feltons Solicitors. (2020, December 15). Employment Appeal Tribunal, Appeal No. UKEAT/0130/20/OO (V), [2021] UKEAT 130 _20_1102. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. https://www.bailii.org/uk/cases/UKEAT/2021/0130_20_1102.html

Factsheet – Whistleblowers and freedom to impart and to receive information. (2024). European Court of Homan Rights. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Whistleblowers_ENG

Guja v. Moldova. (2008, February 12). European Court of Human Rights, Application No. 14277/04. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117575

Halet v. Luxembourg, European Court of Human Rights. (2023, February14). Application No. 21884/18. https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B"itemid":["001-223259"]%7D

Hrachya Harutyunyan v. Armenia. (2024, November 27). European Court of Human Rights, Application No. 15028/16. https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-235467"]%7D

Miss G Okwu v Rise Community Action (a company Limited by guarantee). (2019, June 24). Employment Appeal Tribunal, Appeal No. UKEAT/0082/19/OO, [2019] UKEAT 0082_19_1908. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. https://www.bailii.org/uk/cases/ UKEAT/2019/0082_19_2406.html

Public Interest Disclosure Act 1998, UK Public General Act (1998). United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/23/contents

Samir Ibrahim v HCA International Limited. (2019, November 19). Royal Courts of Justice, Case No. A2/2019/0302, [2019] EWCA Civ 2007. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2019/2007.html

Верховний Суд України. (2021, 2 грудня). Справа № 320/10736/20. https://reyestr.court.gov.ua/Review/101608812	Supreme Court of Ukraine. (2021, December 2). Case No. 320/10736/20. https://reyestr.court.gov.ua/Review/101608812
Ленго, Ю. (2024). Деякі питання щодо захисту комерційної таємниці та захисту викривачів. У Ю. Перга & О. Боярчук (Упоряд.), *Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності* (с. 204–210). https://km.kpi.ua/wp-content/uploads/Збірник_ДеньІВ_26_04_2024.pdf	Lenho, Yu. (2024). Some issues regarding trade secret protection and whistleblower protection. In Yu. Perha & O. Boiarchuk (Compl.), *Creation, protection, defence and commercialization of objects of intellectual property rights* (pp. 204–210). https://km.kpi.ua/wp-content/uploads/Збірник_ДеньІВ_26_04_2024.pdf

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Рєзніков, О. (2026). Суспільний інтерес у викриванні: європейська судова практика. *Ius Modernum, 2*(143), 119–130. https://doi.org/10.31617/3.2026(143)09

Надійшла до редакції 27.02.2026.
Отримано після доопрацювання 30.03.2026.
Прийнято до друку 17.04.2026.
Публікація онлайн 19.06.2026.